

Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Orosz Ildikó

Nyelv, oktatás, politika

A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola kiadványai 1.
Sorozatszerkesztő: Csernicskó István

Beregszászi Anikó

Csernicskó István

Orosz Ildikó

Nyelv, oktatás, politika

**Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola
Beregszász, 2001**

A kötet megjelenését a

**NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA**

támogatta

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a szerzők előzetes írásbeli hozzájárulásához kötött.

A címlapon: a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola épülete.

© Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Orosz Ildikó, 2001

Tartalom

Ábrák jegyzéke	7
Táblázatok jegyzéke	8
Előszó	11
I. Az oktatás szerkezete Ukrajnában	12
1. Az oktatási intézmények típusai	12
2. A tanügyi igazgatás szerkezete	25
3. A pedagógusképzés és -továbbképzés	26
II. A kárpátaljai magyar oktatás intézményei	29
1. Iskola előtti nevelés: az óvodák	29
2. Iskolák	33
3. Szakoktatás	46
4. Felsőfokú képzés	51
5. Az egyes nemzetiségek iskolázottsági mutatói	61
6. Magyarországi továbbtanulási lehetőségek	64
III. A kisebbségek anyanyelvi oktatására vonatkozó normák a nemzetközi és az ukrajnai kisebbségvédelmi dokumentumokban	72
IV. Az állami és a kisebbségi oktatáspolitikai közötti konfliktusok	81
1. Az előzmények	81
2. A jelen problémái	85
3. Ukránul pedig tudni kell(ene)	91
4. A kisebbségi oktatás reformtervezete	97
5. Mit veszíthetünk azzal, ha nem tudunk ukránul?	100
6. Megtanulunk-e ukránul?	103
7. Politikai üzenet	110
8. Záró megjegyzések	113

V. Nyelv, oktatás és politika: tervek a jövőről	116
1. A nyelvi tervezésről	116
2. A nyelvek szerepe az egységesülő Európában	117
3. Nyelvi célok	120
4. A módszerek	121
5. Választás a típusok és modellek közül	130
6. Tennivalóink	131
 Irodalom	 138

Ábrák jegyzéke

- 1.1. ábra. Az oktatási rendszer szerkezete Ukrajnában
- 2.1. ábra. A kárpátaljai magyar óvodák személyzetének iskolai végzettség szerinti megoszlása járásonként (1999/2000)
- 2.2. ábra. A tanulók megoszlása az osztályok oktatási nyelve szerint Kárpátalján (1989-2000)
- 2.3. ábra. Az összes kárpátaljai diákból magyar nyelven tanulók aránya 1946 és 1999 között
- 2.4. ábra. Az első osztályba beiratkozott tanulók %-os aránya az oktatás nyelve szerint (1987-1999)
- 2.5. ábra. A magyar tannyelvű iskolákba/osztályokba járó tanulók száma iskolai fokozatonként (1992-1998)
- 2.6. ábra. Az összes magyar iskolába/osztályba járó kárpátaljai tanuló %-os megoszlása járásonként
- 2.7. ábra. A kárpátaljai magyar nemzetiségűek megoszlása járásonként
- 2.8. ábra. A kárpátaljai magyarok száma járásonként
- 2.9. ábra. A Beregszászi járásban általános iskolát végzett tanulók továbbtanulási mutatója
- 2.10. ábra. Az egyes szakokon tanuló hallgatók aránya %-ban (a nem pedagógiai szakok kiemelve)
- 2.11. ábra. A hallgatói létszám növekedése a KMTF-en (1996-2000)
- 2.12. ábra. A magyar tannyelvű iskolai osztályokban oktató pedagógusok az oktatott tárgy és végzettség szerint az 1997/1998-as tanévben
- 2.13. ábra. Az egyes kárpátaljai nemzetiségek 1000 főre kiszámított iskolázottsági mutatói az 1989-es népszámlálás adatai alapján
- 2.14. ábra. Az egyes iskolatípusban magyarul tanult kárpátaljaiak %-os bontásban (N=144)
- 4.1. ábra. A kárpátaljai magyarság nyelvtudása (N=144; 1996, önértékelés alapján)
- 4.2. ábra. Írni és olvasni tudás magyar, orosz és ukrán nyelven Kárpátalján (N=144; 1996, önértékelés alapján)
- 4.3. ábra. Kárpátaljai magyarok nyelvi attitűdjei (N=144)

Táblázatok jegyzéke

- 2.1. táblázat. Magyar óvodák Kárpátalján (1991-1998)
- 2.2. táblázat. Kárpátalja magyar nyelvű óvodáinak száma járasonként (1999/2000-es tanév)
- 2.3. táblázat. A kárpátaljai magyar óvodák személyzetének megoszlása járasonként (1999/2000)
- 2.4. táblázat. A kárpátaljai magyar iskolák számának alakulása tannyelv szerint (1987-1999)
- 2.5. táblázat. Kárpátalja iskolái tannyelv szerinti bontásban (1989-1999)
- 2.6. táblázat. A tanulók megoszlása az osztályok oktatási nyelve szerint Kárpátalján (1989-2000)
- 2.7. táblázat. Az első osztályba beiratkozott tanulók az oktatás nyelve szerint (1987-2000)
- 2.8. táblázat. A magyar tannyelvű iskolákba/osztályokba járó tanulók száma iskolai fokozatonként (1992-1998)
- 2.9. táblázat. A magyar iskolák megoszlása Kárpátalján járasonként (1996-1997)
- 2.10. táblázat. A kárpátaljai magyar lakosság járasonként 1989-ben (Ungvárt és Munkácsot kiemelve)
- 2.11. táblázat. A kárpátaljai szóránymagyarság anyanyelvi oktatásának helyzete (1998-1999)
- 2.12. táblázat. A Beregszászi járás általános iskolát végzett tanulóinak továbbtanulási mutatója
- 2.13. táblázat. A kárpátaljai szakmunkásképző intézményekben (részben) magyarul tanuló diákok (1998-1999)
- 2.14. táblázat. A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola hallgatói a 2000/2001. tanévben
- 2.15. táblázat. A Kárpátalja területén működő felsőoktatási intézmények összesített hallgatói létszáma (1998/1999)
- 2.16. táblázat. Kárpátaljai magyar érettségizők felsőoktatási intézmények közötti választásának összegzése (N=595)
- 2.17. táblázat. Az egyes iskolatípusokban magyarul tanult kárpátaljaiak %-os értékei (N=144)
- 2.18. táblázat. A Magyar Nyelvi Intézetbe jelentkezők adatai 1990-1999 között
- 2.19. táblázat. A Magyar Nyelvi Intézetbe jelentkezők megoszlása a választott szak szerint (1990-1999)

2.20. táblázat. A kárpátaljai magyar ösztöndíjasok létszámának alakulása a képzési formák szerint (1996-1999)

4.1. táblázat. Kárpátaljai magyar középiskolások kötődései %-ban (N=595)

5.1. táblázat. Az egyéni kétnyelvűség vizsgálatának pszichológiai dimenziói

Előszó

Az őshonos kisebbségek meg- és fennmaradásáért folytatott mindennapi küzdelemben három, egymással szorosan összefonódó, ám egyenként is kulcsfontosságú tényező játszik döntő szerepet: a nyelv, az oktatás és a politika.

A nyelv az, amelynek megőrzése gyakorlatilag egyet jelent a közösség megmaradásával, az asszimiláció elkerülésével. Ugyanakkor a nyelv az is, amire hivatkozva oly sokszor éri hátrányos megkülönböztetés a kisebbségeket. És a nyelv az is, ami szerencsés körülmények között nemcsak a kommunikáció eszköze és a nemzeti identitás, a közösségi összetartozás szimbóluma, hanem olyan erőforrás is egyben, amely könnyen konvertálható materiális javakra, hozzájárulva ezzel a közösség gazdasági túléléséhez is.

Az oktatásnak, az anyanyelvi iskoláztatásnak meghatározó szerepe van a nyelvmegtartásban, továbbá abban is, hogy a fel-növekvő nemzedékek a nyelvcserre és a beolvadás, vagy pedig a nemzeti értékek megőrzése és továbbadása mellett döntenek.

A politika pedig az a szükséges rossz, ami nélkül nem beszélhetünk kisebbségről mint közösségről. A politika az, ami meghatározza, milyen nyelvi jogai vannak a közösségnek, illetve a politika dönt abban is: milyen szinten lehet jelen az oktatásban a kisebbség nyelve, és hogy az iskola rejtett tantervei révén milyen társadalmi célok elérése érdekében használja fel a nyelvet és az oktatást.

Kötetünkben ezzel a három tényezővel: a nyelvvel, az oktatással és a politikával, valamint összefüggéseikkel foglalkozunk a kárpátjai magyar közösség vonatkozásában.

I. Az oktatás szerkezete Ukrajnában

1. Az oktatási intézmények típusai

Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságban az oktatási rendszer szerkezete semmiben nem tért el a többi köztársaságétól. A rendszer vertikális struktúrája a következő volt.

Iskoláskor előtti nevelés (bölcsődék az 1-3 évesek számára; óvodák a 4-7 évesek számára).

Egységes általánosan képző és kötelező középiskola, amely valójában három tagozatból állt.

Alsó tagozat, 1-3. osztály (beiskolázási korhatár 7 év);

Felső tagozat, vagy hivatalos nevén nem teljes középiskola, 4-8. osztály. A 8. osztály végén a tanulók négy alaptantárgyból vizsgáztak, és ezzel megszerezték az általános képzést igazoló okiratot (általános iskolai végzettséget), amely alapján tanulmányaikat folytathatták a különböző szintű és rangú szakképző intézetekben vagy az érettségihez vezető középiskolában;

Középiskola, 9-10. osztály. Felvételizni nem kellett, sőt kötelezővé vált mindenki számára, amennyiben tanulmányait nem szakiskolában vagy szakközépiskolában folytatta.

Szaktanulmányok (az általános iskola után). A felvétel általában beiratkozás vagy beszélgetés alapján történt. Szaktanulmánytól függően 1-3 éves felkészítés után a legszélesebb rétegek számára adott alapfokú szakképzéseket, de nem zárult érettségivel. Az érettségit az esti vagy levelező intézetekben szerezhették meg kötelezően a hallgatók.

Szakközépiskolák (szintén az általános iskolák után). Ide általában felvételi vizsgák alapján kerülhettek be a diákok, ahol a 3-4 éves képzési idő alatt a legkülönbözőbb szakképzést és érettségit szerezhettek. Egyes intézmények az általuk kiállított okiratot diplomának nevezték, bár valójában nem jelentett felsőfokú végzettséget. Ide sorolhatók az óvónő- és tanítóképzők, baba- és ápolóképzők stb., például a munkácsi tanítóképző és a beregszászi egészségügyi szakközépiskola is ilyen, gyakorlatilag középfokú végzettséget adó intézmény.

Technikumok (az általános vagy középiskolára épülő intézmény). Felvételi vizsgák alapján beiskolázó, szakmát és érettségit jelentő diplomát adó, középfokú intézmény, ahol a képzési idő általános iskola után 4-5 év, középiskola (érettségi után) 2-3 év.

Főiskolák (érettségizett tanulók szakirányú képesítését biztosító, 4 éves képzési idejű oktatási intézmények, melyek sikeres elvégzése után diplomát szerezhetnek a hallgatók).

Egyetemek (érettségizett tanulók tudományos és szakirányú képzését biztosító oktatási intézmény, melyekben a képzési idő 5-6 év).

Aspirantúra (az egyetemeken működő doktori iskola). 3 éves képzési idő és a disszertáció megvédése után kandidátusi fokozatot nyújt.

Az ukrainai oktatási rendszer jelenlegi szerkezetét az 1.1. ábrában foglaltuk össze.

1973-tól a kisebbségi területeken (előbb kísérleti jelleggel) előkészítő, vagy úgynevezett nulladik osztályokat szerveztek hat éves beiskolázási korhatárral, a kisebbségek "felzárkóztatása" érdekében. A későbbiekben ezt kiterjesztették az orosz és ukrán tannyelvű iskolákra is, így tizenegy éves lett az egységes általánosan képző középiskola.

Az oroszok lakta vidéken nagyon nehezen fogadták a hatéves beiskolázási korhatárt, így egészen napjainkig engedélyezik a három évfolyamos elemi iskolák működését, hét éves beiskolázási korhatárral. Ebben az esetben a tanulók a harmadik osztály után egyből az ötödikben folytatják tanulmányaikat. A középiskolák szerkezete tehát 11 éves oktatásnál: $(3) 4 + 5 + 2$.

Ukrajna függetlenségi nyilatkozata előtt megkezdődtek az oktatással kapcsolatos, annak reformját sürgető viták a sajtó hasábjain, majd napvilágot láttak a köztársaság különböző régióiban kidolgozott koncepciók. Az ukrán Oktatási Minisztérium 1992-ben fogadta el a közoktatás koncepcióját (Pro koncepciju szerednyoji zagalynooszvitynoji skoli Ukrajini, 1992,

Informacijnij zbirnik Minyisztjersztva Narodnoj Oszviti Ukrajini, 1992 N 4: 1-8).

Az oktatás szerkezete kapcsán az országban két elképzelés volt. Míg a nyugati megyékben szerettek volna visszatérni a régi oktatási szerkezethez (líceumok, gimnáziumok létrehozását, visszaállítását szorgalmazták), addig a főleg oroszok lakta keleti megyék továbbra is a kialakult szovjet oktatási rendszert kívánták megőrizni. Ez a kettősség az 1991-es oktatási törvényben is fellelhető, amit 1996-ban módosítottak. A törvény szerint az oktatás vertikális szerkezete jelenleg a következő:

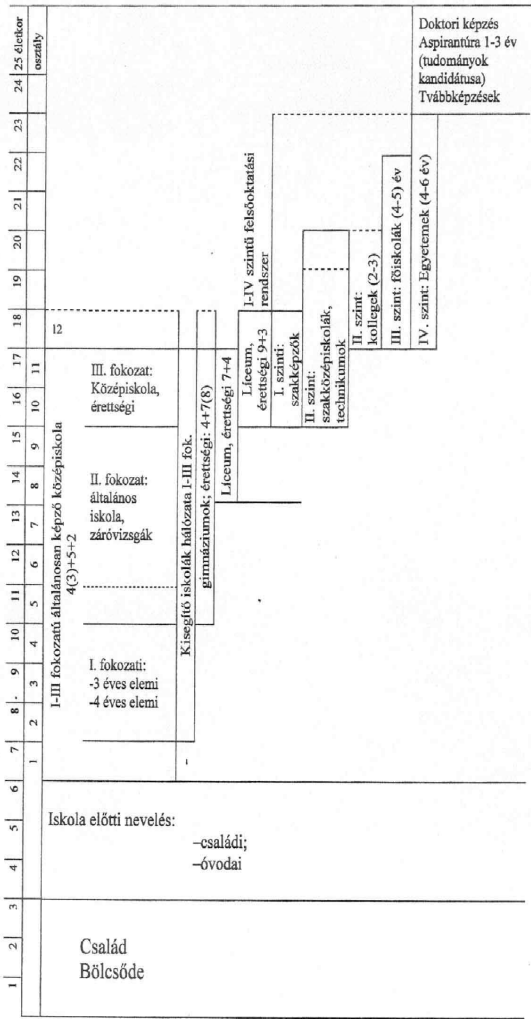
- iskola előtti nevelés
- általános középfokú képzés
- iskolán kívüli képzés
- szakmai-technikai képzés
- felsőfokú képzés
- diploma utáni képzés
- aspirantúra
- doktorantúra
- önképzés

(Zakon Ukrajini Pro Oszvitu, 1996: 15).

Az iskola előtti nevelés a családi nevelést, valamint a különböző intézményi (bölcsődei, óvodai, magán) nevelést jelenti. A törvény nem teszi kötelezővé az iskola előtti intézményes óvodai felkészítést. (Zakon Ukrajini Pro Oszvitu, 1996: 16)

Az általános középfokú képzést nyújtó oktató-nevelő intézetek fő típusa az általános háromfokozatú középiskola. Az I. fokozat az *elemi iskola* (pocsatkova skola), a II. fokozat az *alapisiskola* (általános iskola, osznovna skola), a III. fokozat a *felső osztályok* (középiskola, sztarsa skola).

1.1. ábra. Az oktatási rendszer szerkezete Ukrajnában

Mind az Oktatási törvény, mind a középfokú képzést szabályozó, a parlament által 1998-ban első olvasatban elfogadott törvénytervezet az általános középiskola mellett más típusú középszintű oktatási intézményt is megnevez:

a *gimnáziumot* (humán szakirányú, II-III. fokozatú tehetséggondozó oktatási intézmény);

a *liceumot* (III. fokozatú, természettudományi, technikai szakirányú képzést nyújtó tehetséggondozó intézmény);

a *kollégiumot* (bölcseztudományi és művészeti szakirányú III. fokozatú tehetséggondozó oktatási intézmény);

a *szakosított iskolát* (II-III. fokozatú oktatási intézmény, ahol bizonyos tantárgyakat kiemelten oktatnak);

az *iskola-internátust* (bármilyen fokozatú oktatási intézmény a hátrányos helyzetű gyerekek számára);

a *szakirányú iskola-internátust* (a testi és szellemi fogyatékos gyerekek számára létrehozott különböző fokozatú oktatási intézmények);

az *esti és levelező iskolát* (II-III. fokozatú oktatási intézmény azok számára, akiknek nincs lehetőségük részt venni a nappali képzésben);

a *sociális rehabilitációt elősegítő iskolát* (a kiskorú törvénysértők számára létrehozott II-III. fokozatú oktatási intézmények);

a *szanatóriumi iskolát* (beteg gyerekek számára gyógykezelő intézményekben létrehozott I-III. fokozatú oktatási intézmények);

az *oktató-nevelő egyesületet* (az iskola előtti vagy iskolán kívüli és az általános középiskola egyesítésével létrehozott intézmény);

az *oktató-nevelő komplexumokat* (szakmai orientációt felvállaló különböző szintű és típusú oktatási intézmények egyesüléséből létrejött iskola);

a *nevelő-termelő kombinátokat* (III. fokozatú, járási vagy városi szinten működő szakmai tájékoztatást és alapfokú szakképzést biztosító oktatási intézmény). (Zakon Ukrajini Pro zagalynu szerednyu oszvitu, 1998: 4-5).

Az iskolán kívüli képzést biztosító intézményekhez a sportiskolák, művészeti iskolák különböző típusai tartoznak, ahol az oktatás önkéntes alapon az oktatási időn túl folyik. (Zakon Ukrajini Pro Oszvitu, 1996: 19)

A teljes középfokú képzést a harmadik fokozatú iskola elvégzése jelenti.

Az 1991-es törvényben az iskolakötelezettségi korhatárt 15 évben állapították meg. A törvénymódosítás szerint ismét kötelező a teljes középfokú képzés megszerzése. (Zakon Ukrajini Pro Oszvitu, 1996:17)

Az elemi iskola első osztályába azokat a gyerekeket lehet beiskolázni, akik szeptember 1-ig betöltötték 6. életévüket és iskolaérettek, bár az iskolaérettség megítélésének kritériumai nincsenek lefektetve, így a kérdést formalitásként kezelik országszerte. A legtöbb oktatási intézmény az iskolaérettség megállapításánál megelégszik a gyermek egészségi állapotát igazoló orvosi bizonylattal. A törvény 7 éves kortól is engedélyezi az elemi iskolai beiskolázást.

A falusi iskolákban az elemi osztály megnyitását nem kötik a tanulólétszámhoz, így az elvben bármennyi jelentkező esetén megszervezhető. Az elemi iskolák továbbra is 3-4 évesek, a beiskolázási korhatártól függően. Az elemi iskola elvégzése után a tanulók az 5. osztályban folytatják tanulmányaikat. Az alapiskolák (általános iskolák, II. fokozatúak) 5 évesek. Elvégzésük vizsgákkal zárul. A tanulók három tárgyból vizsgáznak: anyanyelvből, pontosabban abból a nyelvből, amelyen az oktatás folyt, és matematikából kötelező írásbeli, egy választott tárgyból pedig szóbeli vizsgát tesznek. Sikeres vizsgák esetén megkapják a nem teljes középfokú végzettséget igazoló kimeneti bizonyítványt, ami az általános iskolai végzettség megszerzését jelenti.

Az alapiskola után folytathatják tanulmányaikat a kétéves felső osztályokban, líceumokban, kollégiumokban vagy a korábban szakiskoláknak, szakközépiskoláknak, technikumoknak nevezett, szakképesítést és érettségit adó I. fokozatú felsőoktatási intéz-

ményekben. Ez utóbbi intézmények érettségit is jelentő szakoklevelet (diplomát) adnak a diákoknak.

Az általános középiskolában érettségizők öt tárgyból vizsgáznak. Három tárgy kötelező: írásbeli matematikából és fogalmazás vagy tartalomírás (esetleg tollbamondás) anyanyelvből, pontosabban az oktatás nyelvéből, szóbeli Ukrajna XX. századi történelméből. Két tárgyból szóbeli vizsga választható. Az oktatási miniszter 1996. december 26-án kelt rendelete szerint az 1997-es tanévtől kezdve az anyanyelv helyett az ukrán a kötelező vizsga a kimeneti 9. és 11. osztályok végén.

A különböző oktatási intézmények akkreditálása az 1994-95-ös tanévben kezdődött és még nem zárult le. Mindegyik intézménynek ki kellett dolgoznia alapszabályát, amely tartalmazza az alapító okiratot és a működési szabályzatot, az iskola óratervét, a tanterveket. Az akkreditálásuk a járási, illetve a területi (megyei) tanácsok hatáskörébe tartozik. A tanácsok oktatási főosztályai folytatják le az eljárást, melynek kapcsán az intézmény által kidolgozott és benyújtott alapszabályban lefektetettek mellett ellenőrzik, hogy az intézmény működéséhez szükséges tárgyi és személyi feltételek biztosítottak-e. Az eljárásnak az állami intézetek esetében csak jogi jelentősége van, hiszen korábban a szovjet korszakban minden kézi vezérléssel történt, az intézményeket a rájuk vonatkozó, országosan egységes rendeletek működtették. Most az alapszabályban nemcsak azt kell feltüntetni, hogy ki az intézmény alapítója, hanem ki kell dolgozni az intézmény feladatait és működési szabályzatát is. Az alapszabályokat egy megadott, a minisztériumi rendeletek könyvében megjelent panel alapján dolgozzák ki, és az állami intézmények esetében az akkreditálást formalitásként kezelik. Kevés olyan intézmény van Ukrajnában, amely a megszabott feltételeknek valóban megfelelne, hiszen a legtöbb helyen olyan alapvető feltételeket sem tudnak biztosítani, mint az épületek fűtése, fenntartása, világítása.

Az iskolák az óratervek és a tantervek kidolgozásánál sem törekedtek sajátos arculat kialakítására, nagy önállóságra. Megszokták, hogy felülről mondják meg nekik, mit tegyenek. Az oktatás a volt Szovjetunió minden iskolájában a központilag meghatározott óratervek és tantervek, valamint az ezek figyelembe vételével megírt tankönyvek alapján folyt. A köztársaságok minisztériumai csak minimális módosításokat eszközöltek, eszközölhettek. Feladatuk és felelősségük kimerült abban, hogy lefordították a tanterveket és a tankönyveket az oktatási nyelvekre, felügyelték azok végrehajtását. Kivételt képeztek az anyanyelv és a nemzeti irodalom tantárgyak.

A 90-es évek elején kezdődött a saját óratervek kidolgozása köztársaságonként. Az első évekre az átmenet volt jellemző. Az iskolák óraterveit a minisztériumi rendelet szabályozza, amely tartalmazza az óraterv mellett a tanév szerkezetére vonatkozó utasításokat. Az USZSZK oktatási miniszterének 1991. március 26-án kelt rendelete az 1991-92-es tanévre vonatkozóan tér el először a központitól és tartalmaz lényeges változásokat. Az egyik fontos változás a tanév szerkezetére vonatkozik. Korábban a tanévet negyedévekre bontották, és a szünidőt egy időben az egész kontinensnyi országban egyszerre határozták meg, igazodva a kommunista ünnepekhez, figyelmen kívül hagyva a vallási és nemzetiségi sajátosságokat, igényeket. Az őszi szünidő mindig november 4-11. (a nagy októberi szocialista forradalom kezdete), a téli december 28. – január 10. („véletlenül” az ortodox karácsonnyal egy időben), a tavaszi március 21.- április 1. között volt. Ez a beosztás nem tette és az állampolitika elvárásai szerint nem is tehetné lehetővé, hogy a gyerekek és családjuk megünnepelhessék nemzeti és vallási ünnepeiket. A nyolcvanas évek végén a nagy elégedetlenség, a hatalom gyengülése miatt engedélyezték a karácsony és a húsvét munkaszüneti nappá nyilvánítását olyan feltétellel, hogy a későbbiekben ledolgozták vasárnap vagy más hivatalos szünnapon. Az 1991-92-es tanévre szóló miniszteri rendelet szerint az iskolák a hagyományos

tanévszerkezet helyett a járási közoktatási főosztályok beleegyezésével kidolgozhatták saját tanévszerkezetüket a munkaszüneti napok engedélyezett évi keretszámán belül, figyelembe véve a régiók sajátos igényeit.

Jelentősen változott az óratervek szerkezete. A tanterv a kötelező tárgyak mellett az alsó tagozaton és az általános/alapiskola első szakaszában egyéni és kiscsoportos foglalkozásokra, az általános iskola második szakaszában és a középiskolában pedig az iskola által szabadon választható tárgyak oktatására adott módot. A választható tárgyak között szerepelt a népismeret, a helytörténet, a folklór stb. Az adott tárgyak oktatása esetén helyi tantervek készítését, összeállítását is engedélyezték. Az 1993/1994-es tanévtől kezdve az óratervek szerkezete még nagyobb mozgásteret engedélyezett az iskolák számára.

Az óraterv két részből állt. Az elsőben, az úgynevezett „állami komponens”-ben azokat a tantárgyakat és a rájuk vonatkozó óraszámokat tüntették fel, amelyek országos szinten kötelezőek. A második részbe az iskola által választható tárgyak kerültek, melyekből meghatározott óraszám szerint kötelezően választhattak a gyerekek a szülők véleménye alapján, valamint az iskola lehetőségeinek figyelembevételével. Ennek a bloknak a keretén belül oktatható például a magyar nép története. Az óratervben külön tantárgy az anyanyelvű irodalom és a világirodalom.

A tanterveket a változásoknak megfelelően még nem dolgozták ki, így az átmeneti időszakban a szovjet tantervek átdolgozott, korrigált változatát használják. Az Oktatási és Tudományos Minisztérium, valamint a módszertani oktatáskutató intézet (Insztityut Szisztjemnih Doszlidzseny) dolgozik az állami normatívák kialakításán.

Hasonló a helyzet a tankönyvekkel is. Az új ukrán tankönyvek még nem készültek el, így a korábban kiadott szovjet tankönyveket használják, kihagyva az ideológiai részeket. A minisztérium minden évben miniszteri rendelettel szabályozza az

oktatásban használható tankönyvek listáját. A nemzetiségi iskolák számára ezen könyvek fordítósos változata használható, ami általában néhány évet mindig késik. Amennyiben még nem készült el a fordítás, úgy a rendelet szerint az ukrán változatot kell használni. Bármilyen alternatív tankönyv hivatalos használata a minisztérium jóváhagyásával lehetséges, de kiegészítő könyvként, vagyis módszertani segédanyagként más könyv használata is lehetséges, pontosabban egyelőre ilyen könyvek használata ellen nem léptek fel erőiesen.

A szakmai-technikai képzés oktatási intézményei alatt a különböző szintű szakképző intézeteket, a nagy vállalatok keretein belül működő szervezett oktatást, átképzést folytató, a munkanélküliek átképzésével foglalkozó intézeteket értik. Az intézmény elvégzése után a tanulmányaik alatt elért minősítésnek megfelelő kategóriájú *kevalifikált (minősített) munkás* (kvalifikovanij robotnyik) képesítést kaphatják a végzősök. (Zakon Ukrajini Pro Oszvitu, 1996: 19-20)

A felsőfokú képzést biztosító oktatási intézményekhez tartoznak a különböző képzők, technikumok, collegek, főiskolák, konzervatóriumok, akadémiák, egyetemek. Ez azt jelenti, hogy az új oktatási törvény értelmében a korábbi rendszerben létrehozott középfokú szakképzést is besorolták a felsőfokú képzéshez.

A felsőoktatási intézmények státusát akkreditálásuknak megfelelően négy szintben állapították meg. Az *első fokokozatúnak* akkreditált felsőoktatási intézményekhez a technikumok, a különböző szakmunkásképzők és az általában érettségit is adó szakiskolák tartoznak. A *második fokokozattal* rendelkező akkreditált felsőoktatási intézeteknek a collegek és más hasonló szintű intézetek minősülnek. *Harmadik és negyedik fokokozatúnak* minősülnek az akkreditálás eredményétől függően a főiskolák, egyetemek, konzervatóriumok, akadémiák. A felsőoktatási intézmények akkreditálása most folyik. A minisztérium kidolgozta az akkreditálás feltételeit. Az állami intézmények esetében bizonyos bürokratikus eljárások betartásával történik a minősítés,

de valójában szintén formalitás, mint a középszintű intézményeknél, hiszen évtizedek óta működő egyetemokről, főiskolákról van szó. Jelentősége abban van, hogy megerősíti az intézmény jogi helyzetét, státusát, bár az akkreditálás feltételeinek kevés felel meg közülük. Van arra is példa, hogy bizonyos szakok esetén az intézmény általános fokozatától eltérő akkreditálási szintet határoznak meg, például egy IV. fokozatú egyetemen bizonyos szakok csak III. fokozatú diplomát adhatnak ki.

Jóval nagyobb figyelmet szentel a minisztérium az új intézmények akkreditálásának. Ebben az esetben két lépcsős eljárás történik. Minden intézménynek előbb az oktatásra feljogosító engedélyt, a licenciát kell megszereznie, majd az első évfolyam kibocsátása előtt kezdeményezheti az akkreditálást. Az akkreditálási eljárás során megvizsgálják, hogy az intézmény tárgyi feltételeiben, az oktatók szakmai felkészültsége és képesítése, a hallgatók tudása szempontjából megfelel-e az általa kért fokozatnak. A kezdeményezés után mind a licencia, mind az akkreditálás esetén az Állami Akkreditációs Bizottság dönt. A testület a benyújtott dokumentumok, a kijelölt minisztériumi alkalmazottak helyszíni vizsgálata és jelentése alapján hoz döntést. Az Állami Akkreditációs Bizottság Ukrajna vezető állami egyetemeinek a rektoraiból, minisztériumi tisztségviselőkből, oktatási szakemberekből áll. Munkájukra jellemző, hogy mivel tagjai általában évtizedek óta magas állami pozíciókat töltenek be, egyértelműen törekednek a korábbi struktúra konzerválására, a saját és így az állam monopóliumának megőrzésére a felsőoktatás terén.

A felsőoktatási intézmények óraterveket a minisztérium által kidolgozott alapóratervekből a lehetőségeknek megfelelően maguk állítják össze, majd a minisztérium engedélyezi használatát.

Az óratervek kredit rendszerűek. Egy kredit egy féléves, heti két órában oktatott tantárgy, így egy kredit összesen 54 órát jelent.

Az óratervek általában három részre tagolhatók. Az első rész azon általános ismereti, egy-két kredites tárgyakat tartalmazza,

amelyeket Ukrajna mindegyik felsőoktatási intézményében a megadott óraszámoknak megfelelően oktatni kell (pl. szociológia, filozófia, vallástörténet, Ukrajna történelme, hivatali ukrán nyelv, politológia, kultúrtörténet, esztétika stb.). A második blokkba a szaknak megfelelő tudományterület elméleti tárgyai tartoznak. A harmadik blokkot a szakmára felkészítő stúdiumok alkotják. A tanterveket az iránytantervek alapján az intézmény tanárai állítják össze, amit a tanszékek, tudományos tanácsok jóváhagyása után használhatnak.

A felsőoktatási intézményekben a tanév 17 és 18 hetes szemeszterekből áll.

A felsőoktatási intézmény elvégzésével a következő képesítést szerezhetik a hallgatók:

ifjú szakember (molodsij specialiszt); ez az I. fokozattal akkreditált intézmények által kiállított képesítés;

baccalaureus (bakalavr); a II. akkreditálású intézmények végzőseinek adható;

szakember, magiszter (specialiszt, magisztr); a III. és IV. fokozattal bíró intézmények által kiadható képesítés (Zakon Ukrajini Pro Oszvitu, 1996: 15, 22).

A diploma utáni képzés alatt Ukrajnában az alapképzettségre épülő új szakma elsajátítását, másoddiploma megszerzését, az adott alapképzettségnek megfelelő területen szerzett ismeretek bővítését, az internaturát értik, amit a felsőoktatási intézetekben, az akadémiákon, vagy az erre a célra létrehozott továbbképző és átképző intézetekben, tudományos kutatóközpontokban végezhetnek (Zakon Ukrajini Pro Oszvitu, 1996: 23-24).

Az aspirantúra és doktorantúra intézményi kereteiről nem rendelkezik az oktatási törvény, csak megállapítja, hogy az egyes felsőoktatási intézmények, tudományos intézetek szakosított tudományos tanácsa az ukrán minisztertanács (vagyis a kormány) által meghatározott megfelelő eljárás lebonyolítása után *a tudományok kandidátusa* és *a tudományok doktora* tudományos fokozatokat adhatja az arra érdemeseknek (Zakon Ukrajini Pro

Oszvitu, 1996: 16). A felsőoktatási intézményekben elérhető címek, beosztások szintén az ukrán minisztertanács által meghatározott eljárás alapján ítéltetők oda, és a következők lehetnek: *tudományos főmunkatárs, docens, professzor* (Zakon Ukrajini Pro Oszvitu, 1996: 16).

Az önképzés rendszerén az állam, vállaltok, szervezetek, egyesületek, intézetek által létrehozott népfőiskolákat, könyvtárakat, központokat, TV- és rádióadások rendszerét és az általuk nyújtott képzésben való részvételt érthetjük (Zakon Ukrajini Pro Oszvitu, 1996: 24).

Az oktatási intézmények fenntartása az Oktatási törvény szerint az alapítók feladata, tehát az állami és kommunális intézményeket a megfelelő szintű költségvetésből kell fenntartani, de az oktatási intézmények gazdasági tevékenységet is folytathatnak vagy jövedelemre tehetnek szert adományokból, szolgáltatásokból (tanfolyamok, nyelvi kurzusok, felkészítők, tánciskolák stb. szervezésével). Az állami oktatási intézmények által folytatott gazdasági tevékenység, a szolgáltatások jövedelme nem adóztható meg.

Az oktató-nevelő intézmények alapító okiratában általában az szerepel, hogy azt a helyi tanács hozta létre, kivételt képeznek a járási vagy területi (megyei) fenntartású intézmények. Az ukrán rendszerben az intézményeket központilag finanszírozzák. Az Oktatási törvény úgy rendelkezik, hogy a nemzeti jövedelem legalább 10%-át kell az oktatásra fordítani (Zakon Ukrajini Pro Oszvitu, 1996: 32-33). A parlament által jóváhagyott költségvetés meghatározza a területnek járó részt, a területi tanácsok lebontják járási szintre, a járási tanácsok községekre, intézményekre. A községi és nagyközségi tanácsok valójában az iskola fenntartására csak egy minimális összeggel rendelkeznek, mert a járási tanácsok döntése alapján a tatarozásra és a bérekre szánt alapok a járási tanfelügyelőség költségvetésébe kerülnek, amivel a gyakorlatban a főtanfelügyelő és a főkönyvelő rendelkezik. A bevett gyakorlat szerint az iskolákban dolgozók bérét a járási közoktatási főosztály

számfejt, és az igazgatók adják ki a pedagógusoknak. A legtöbb intézménynek a közoktatásban nincs saját számlája, könyvelője. A tatarozásra fordítható összegek elosztása a járásban a „célszerűség és hatékonyság” szempontjait figyelembe véve történik. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy nem mindegyik iskola részesül minden évben a tatarozásra, felújításra nekik járó összegből, hanem az összegek „szétaprózása” helyett egy-egy rászoruló intézmény felújítására fordítják a pénzt. Annak eldöntése, hogy melyik a rászoruló intézmény, a járási főtanfelügyelő és főkönyvelő feladata, vagyis nem kollektív döntés eredménye. A kisebb felújítási munkálatokat, a villany- és vízdíjat, esetenként a fűtőanyagot a községi tanácsok fizetik. Az egyre szűkülő gazdasági lehetőségek miatt egyre nagyobb anyagi terhet kénytelenek átvállalni a szülők. Például a tantermek teljes felújítását annak minden költségvonzatával az osztályfőnökök irányítása és szervezése alatt minden évben és mindegyik iskolában maguk a szülők kénytelenek elvégezni.

2. A tanügyi igazgatás szerkezete

A közoktatás, a felsőoktatás és részben a szakképzés (ez utóbbi az ágazati minisztériumokhoz is tartozik) Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának irányítása alatt működik. A minisztérium szakmai felügyeletéhez tartoznak a területi tanácsok oktatási főosztályai, melyek felügyelik a járási tanácsok főosztályait. A járási oktatási főosztálynak három nagy egysége van: a könyvelőség, a tanfelügyelők és a módszertanosok csoportja. A tanfelügyelők feladata lenne az iskolákban folyó oktató-nevelő munka minőségének ellenőrzése; a módszertani szakcsoport feladata, hogy szaktanácsadással segítse a pedagógusok munkáját. A gyakorlatban a két csoport munkája nem különül el, és abban merül ki, hogy közösen ellenőrzik az iskolákat, hol szaktanácsadás, hol ellenőrzés címen. Az iskolákat ötévente tüzetes ellenőrzésnek teszik ki, ezt hívják „frontális ellenőrzésnek”. Két ciklus között tematikus ellenőrzéseket

tartanak. Ennek lényege, hogy egy-egy tantárgy oktatásának a színvonalát, esetleg az iskolai dokumentáció állapotát vizsgálják. A tematikus ellenőrzéseknél sokszor még napjainkban is ideológiai kérdéseket vizsgálnak, mint például az ukrán állami jelképek és az alkotmány iránti tisztelet kialakítását a tanórákon.

A járási oktatási főosztályok feladata az intézmények minősítése, működési engedélyük kiadása, felülvizsgálata, akkreditálásuk. A területi oktatási főosztályok hatáskörébe a területi szintű oktató-nevelő intézmények akkreditálása tartozik. A III–IV. fokozatú felsőoktatási intézmények a minisztérium hatáskörébe tartoznak, de bizonyos szakmai felügyeletet a területi oktatási osztály is gyakorol. A területi oktatási főosztályon külön egység foglalkozik a felsőoktatási intézményekkel, külön egység a közoktatással.

3. A pedagógusképzés és -továbbképzés

A tanítókat és óvónőket Ukrajnában a középfokú, alapiskola után felvételi alapján beiskolázó I-II. fokozatú felsőoktatási intézetekben és III. fokozatú főiskolákon képezik. Mindkét intézmény diplomáját elfogadják, csak a bérbesorolásnál kerülnek egy kategóriával feljebb a főiskolát végzettek. A tanárokat III. fokozatú tanárképző főiskolákon, IV. fokozatú tanárképző egyetemeken, illetve IV. fokozatú, tanári képesítést is adó egyetemeken készítik fel a pályára. Mindhárom típusú intézményben végzett hallgatók elhelyezkedéskor egyforma elbírálásban részsülnek, és a diplomájuk alapján bármelyik középszintű oktatási intézményben taníthatnak.

Az I-II. akkreditálási fokozattal rendelkező felsőoktatási intézményben csak egyetemi diplomával rendelkező oktatókat alkalmaznak. Az egyetemeken és főiskolákon szintén egyetemi diploma az alkalmazás alapfeltétele, és meghatározott arányú (legalább a tanári gárda 60%-a) tudományos fokozattal rendelkező főállású tanár alkalmazása szükséges.

A továbbképzéseket a nagyobb városokban, területi központokban létrehozott pedagógus-továbbképző intézetek szervezik. Egyes intézeteknek lehetőségük van pedagógiai aspirantúra indítására, amennyiben az ehhez szükséges személyi feltételek adottak és a képzést akkreditálták.

Az oktatási intézményekben dolgozóknak ötévente kötelező részt venni egy háromhetes továbbképzésen, ami része a szakmai minősítés rendszerének. A szakmai minősítésről az Oktatási törvény rendelkezik. Kimondja, hogy minden pedagógusnak az ukrán oktatási minisztérium külön rendelete által meghatározott időközönként és meghatározott eljárás szerint attesztáción kell átmennie. Ez lényegében a pedagógus munkájának minősítését jelenti, ahol bizonyos kategóriába sorolják, amitől függ a bérlistában elfoglalt kategóriája. A hatályos rendelet szerint ötévente egyszer kötelező jelleggel attesztálni kell minden pedagógust, de saját kezdeményezésre ezt minden második évben megejthetik; a friss diplomások csak hároméves pedagógiai munkaviszony letöltése után kezdeményezhetik az eljárást.

Az attesztációt a járási tanügy által létrehozott bizottság folytatja le, amely iskolánként is létrehoz egy bizottságot erre a feladatra. Az iskolai bizottság tagjai az igazgatóságon kívül vezető pedagógusok, társadalmi szervezetek képviselői. A bizottság a hatályos rendeletek által meghatározott számú óralátogatás mellett megvizsgálja, milyen szaktárgyi módszertani témakörrel foglalkozik a pedagógus, aki az adott témával kapcsolatos szakreferátumot készít és terjeszt a bizottság elé. Az iskolai bizottság véleményezi a benyújtott anyagot és a személyes tapasztalatokat, majd javaslatot tesz a kategóriára, amelybe a pedagógust sorolják. A javaslatot a járási bizottság elé terjesztik.

A gyakorlatban az eljárás sok esetben a személyi konfliktusok melegágya, hiszen egyazon tantestület tagjai ellenőrzik egymást, vagy az egész eljárás elveszíti komolyságát, és bürokratikus formássá válik. Ennek egyik oka, hogy nem tudtak (lehet-

egyáltalán?) kidolgozni objektív mérőeszközt a pedagógusi munka minősítésére.

A bérbesorolásnál a következő kategóriákat kaphatják a pedagógusok (emelkedő rendben): szakember (kezdő diplomás), II. kategóriájú pedagógus, I. kategóriájú pedagógus, legfelsőbb kategóriájú pedagógus. A bérkategóriák mellett a pedagógusoknak az attesztálás eredményeként címek is odaítélhetők: vezető pedagógus (szttarsij vcsitely), módszerész (vcsitely metogyiszt), Ukrajna tiszteletbeli pedagógusa (zaszluzsenij vcsitely Ukrajini). A végzettség, a különböző kategóriák, címek figyelembevételével állapítják meg, hogy milyen bérbesorolásba kerül az illető kolléga az országos szakmai bérskála alapján.

Az országos szakmai bérskála 40 pozícióból áll. A pedagógusi bérek a 14-21. pozíciók között találhatók.

Az országban a béreket évekig több hónapos késéssel folyósították. Voltak olyan járások, ahol 5 hónapig nem kaptak fizetést a pedagógusok, ami az iskolák oktatási színvonalának zuhanásához vezetett.

II. A kárpátaljai magyar oktatás intézményei

A kárpátaljai magyar oktatás szerkezete évtizedekig csonka volt (vö. Orosz 1992: 52). Mára ez a helyzet nagymértékben javult, ám nem állíthatjuk, hogy minden hiányzó lépcsőfokot sikerült pótolni.

1. Iskola előtti nevelés: az óvodák

Az iskola előtti nevelés intézményes kerete az óvoda, amely a család és a kötelezővé vált szervezett oktatás közötti átmenet szempontjából fontos hely lehet a gyermeknevelés terén. Az óvoda akkor tölti be funkcióját, ha légköre és környezete hasonlít a bensőséges családi körülményekhez, mégis bizonyos elrendezettség jellemző a gyermek napi tevékenységére. Az egyéves kötelező iskola előtti felkészítés nagyban segítheti az iskolai sikertelenség kiküszöbölését, a felkészítés, a társak elfogadása, a beilleszkedés mellett azzal is, hogy az óvónő állandó megfigyelései alapján nem egy formális iskolaérettségi teszt teljesítése alapján kell döntenie a kis emberke jövőjéről. Ha a gyermek még nem eléggé érett az iskolai tanulásra, úgy az óvodában maradhat, és ezzel sokkal kisebb lelki sérülést okozunk neki, mintha mindez az első osztály után derül ki. Ezeket a szempontokat sem a Szovjetunióban, sem Ukrajnában nem tartották fontosnak, sőt az iskolaérettség megállapításával sem törődnek az igazgatók. Az óvodák nagycsoportjai eléggé iskolás jellegű napirend szerint működnek, mégis a kilencvenes évek elejéig az óvodai és bölcsődei hálózat bővülésének, expanziójának lehettünk tanúi. Ennek nagyon prózai oka volt. A szülők az alacsony fizetések és az állam által szűkre szabott gyermekgondozási támogatás és idő miatt gyermekeiket óvodákban helyezték el. Változott a helyzet, amikor bevezették a gyermekgondozási segély rendszerét. A rendszer szerint a kismamák gyermekük hároméves koráig minimális anyagi támogatás és a munkaviszonyuk megőrzése mellett otthon maradhattak gyermeknevelés címén. A gyermekgondozási idő leteltével az egyik szülő még igényelhetett hároméves fizetetlen

szabadságot, azaz a gyerek hatodik életévének betöltéséig maradhatott gyermeke mellett minden anya. Ezzel a lehetőséggel ugyan nem mindenki élt, hiszen az óvodai ellátás díja nagyon méltányos volt, mégis apadni kezdtek az óvodai létszámok, ami természetes ilyen feltételek mellett.

Az állam gazdasági mélyrepülése következtében egyre nehezebben tudta biztosítani az óvodák működéséhez szükséges költségeket, és a hatóságok egyre-másra zárták be az intézményeket. Ehhez hozzájárult az országot elérő privatizációs hullám kezdete, amikor magánvállalkozók és cégek egyaránt ingatlanokat akartak szerezni, és ennek érdekében minden eszközzel megpróbálták megszerezni a bezárt óvodák épületeit, és sok esetben sikerrel. A gyerekek létszáma is rohamosan fogyni kezdett a nagy munkanélküliség következtében, hiszen elsősorban a nők váltak munkanélkülivé, így gazdasági és mentális okok miatt inkább otthon nevelték gyermekeiket.

1988-ig Kárpátalján nem léteztek magyar nyelvű óvodák (vö. I. és II. Beadvány, Veress 1987: 34). Bár a magyar falvakban az óvónők többsége magyarul szólt a gyerekekhez (Orosz 1992: 52), ez nem pótolhatta a szakszerű anyanyelvi óvodai nevelést. A városi óvodákban a nyelviileg vegyes csoportokban erre sem volt lehetőség. Az első hivatalosan is magyar óvodák 1989-ben nyíltak a területen (Orosz 1992: 52).

Az 1991/92-es tanévben Kárpátalján összesen 50.819 gyerek járt 657 óvodába. Ebből 3.489 gyerek 68 óvodában magyar nyelvű képzést kapott. Azaz a kárpátaljai óvodások 6,8%-a járt magyar óvodai csoportba (vö. Orosz 1995: 33). Ez az arány alacsonyabb, mint a magyar lakosság aránya Kárpátalján belül, ám ha figyelembe vesszük, hogy (a) a magyar nyelvű óvodai képzés alig néhány éves múltra tekinthet vissza, illetve hogy (b) a túlnyomórészt falvakban élő magyarok hagyományos családi szerkezete szerint rendszerint három nemzedék él együtt, és sok családban a nagyszülők vannak otthon a gyerekekkel, ez az arány nem tragikusan alacsony. Az 1996/97-es tanévben 3.037 gyerek (a

kárpátaljai óvodások 9,6%-a) járt magyar csoportba (vö. Maco – Luc 1997: 234), az 1997/1998-as tanévben pedig már csak 2.429 gyerek.

2.1. táblázat. Magyar óvodák Kárpátalján (1991–1998)

Év	1991/1992			1994/1995			1995/1996			1997/1998		
Járás	M	V	Ö	M	V	Ö	M	V	Ö	M	V	Ö
Nagyszőlősi	10	5	15	11	5	16	11	5	16	11	1	12
Beregszászi	35	3	38	36	5	41	36	5	41	37	5	42
Ungvári	13	3	16	16	4	20	16	4	20	13	3	16
Munkácsi	5	2	7	6	4	10	6	4	10	6	4	10
Felső-Tisza-vidék	–	2	2	–	4	4	–	4	4	–	5	5
Összesen	63	15	78	69	22	91	69	22	91	67	18	85

M: magyar, V: vegyes oktatási nyelvű, ahol magyar csoport(ok) is van(nak), Ö: összesen.

Az 1999/2000-es tanévben 56 óvodában 114 magyar csoport volt. Összesen 3.187 férőhely volt a magyar óvodai csoportokban, ahová 2.316 gyerek járt. Ez azt jelenti, hogy a magyar óvodai helyek kihasználtsága 73 %-os (vö. 2.2. táblázat).

2.2. táblázat. Kárpátalja magyar nyelvű óvodáinak száma járásonként (1999/2000-es tanév)

Járás	1	2	3	4	5	6	7
Beregszászi	33	57	1575	1037	66	932	90
Nagyszőlősi	12	36	1104	828	75	711	86
Ungvári	11	21	508	451	89	375	83
Összesen	56	114	3187	2316	73	2018	87

1: óvodák száma; 2: csoportok száma; 3: maximálisan ellátható gyerekek száma; 4: az óvodába járó gyerekek száma; 5: az óvoda kihasználtsága (%-ban); 6: teljes ellátási díjat fizetők száma; 7: részarányuk (%-ban).

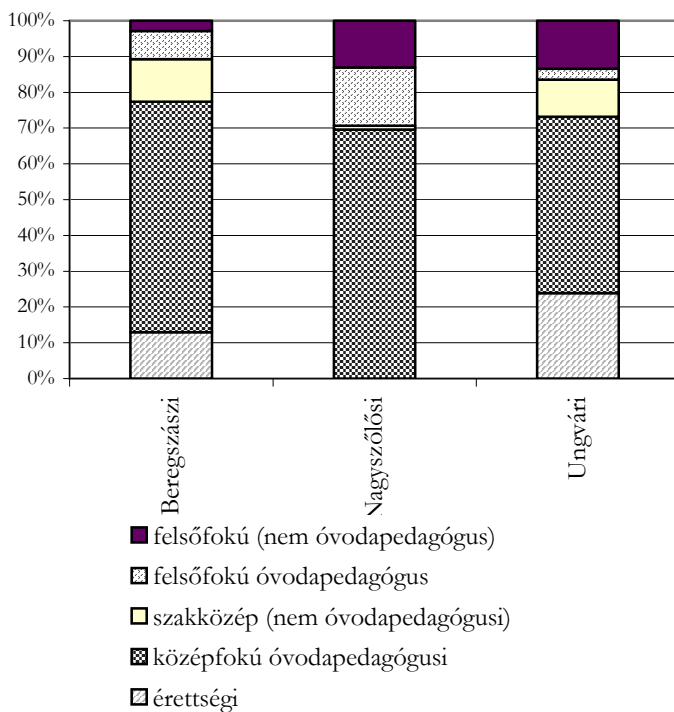
A kárpátaljai magyar óvodákban az elmúlt tanévben 320 óvodapedagógus, 192 dada és 207 főnyi technikai személyzet, összesen 719 alkalmazott dolgozott (vö. 2.3. táblázat).

2.3. táblázat. A kárpátaljai magyar óvodák személyzetének megoszlása járásonként (1999/2000)

Járás	Az óvodában dolgozó teljes személyzet			Összesen
	Óvónő	Dada	Technikai személyzet	
Beregszászi	176	106	129	411
Nagyszőlősi	98	57	38	193
Ungvári	46	29	40	115
Összesen:	320	192	207	719

Óvodáink személyzetének iskolai végzettség szerinti megoszlását a 2.1. ábrában foglaltuk össze.

2.1. ábra. A kárpátaljai magyar óvodák személyzetének iskolai végzettség szerinti megoszlása járásonként (1999/2000)

2. Iskolák

Azokban a járásokban, ahol tömbben éltek magyarok, 1945 után hamarosan folytatódott az oktatás az elemi iskolákban (Fedinec 1996: 42, 1999). Ezek zömükben az Ungvári, a Munkácsi, a Beregszászi járás magyarlakta falvai. Azokon a helyeken, ahol szóróányban élnek a magyarok, nem alakult ki semmilyen intézményes anyanyelvű oktatás, még az olyan városokban, falvakban sem, ahol jelentős volt a magyar lakosság lélekszáma. Nem szerveztek anyanyelvű oktatást a Nagyszőlősi járás görög katolikus falvaiban sem, mivel itt a lakosságot vallási alapon ukránnak nyilvánították.

1945-ben államosították az iskolákat és átszervezték a közoktatási rendszert. Az átszervezés a szovjet típusú oktatási intézményhálózat kiépítését jelentette, tehát a négyosztályos elemi, hétosztályos nem teljes középiskolák, valamint a tízosztályos középiskolák létrehozását.

Jelenleg az ukrainai nemzetiségek közül a magyarok iskolahálózata az ukrán, orosz és moldáv (román) oktatási rendszer mellett fejlettnak tekinthető, a magyar közösségnek elemi, általános és középiskolái vannak (vö. Shamsur – Izhevskaja 1994: 35).

Az első magyar tannyelvű középiskolák az 1953/54-es tanévben indultak a Kárpátalján: szám szerint 35 elemi és 59 hétosztályos (általános) iskola mellett 4 magyar középiskola kezdte meg működését (Fedinec 1996: 42).

Az orosz nyelv oktatásának alacsony hatékonyságára hivatkozva 1953-ban a színmagyar Nagydobronyban orosz oktatási nyelvű osztályt nyitottak a magyar tannyelvű iskolán belül magyar gyerekek számára (Orosz 1992: 53). Ezzel fokozatosan kezdtek megjelenni Kárpátalján az ún. *internacionalista iskolák*, amelyekben egy igazgatóság alatt két, sőt helyenként három nyelven oktattak; az ilyen iskolák nem magyar nyelvű osztályaiba is rendszerint magyar gyerekek jártak (vö. Orosz 1992: 53–54, Fedinec 1999: 83). Az ilyen iskolákban az orosz iskolák tanterve

szerint tanítottak, csak az ukrán nyelv és irodalom helyett magyar nyelvet és irodalmat oktattak (Fedinec 1999: 83).

Ezt a fajta oktatási típust (ahol a kisebbségi gyerekeket többségi nyelvű oktatásban részesítik) a szakemberek *befulladásztó (submersion) oktatási programnak* nevezik, melynek célja az asszimiláció, a többség nyelvén való egynyelvűség (vö. Göncz 1995: 68, Skutnabb-Kangas 1997: 25; részletesebben lásd alább). Azok a kárpátaljai magyar gyerekek, akik az ún. internacionalista iskolák nem magyar tanítási nyelvű osztályaiba jártak, ilyen befulladásztó oktatási programban vettek részt.

A magyar falvakban létrehozott internacionalista iskolák nem magyar osztályaiba különböző kedvezményekkel, illetve a könnyebb boldogulás ígéretével csábították a gyerekeket, pontosabban a szülőket: pl. évről évre ezek az osztályok kerültek a délelőtti első váltásba, a magyar osztályok pedig a másodikba; ide helyezték a legjobb tanárokat; a jobban felszerelt tantermekben tanulhattak; az ide járó gyerekek előnyt élveztek az úttörő- és más táborok beutalóinak elosztásánál stb. (vö. Orosz 1992: 54).

A magyar nyelvű iskolák száma évekig szinte változatlan maradt. A lassú fejlődés csak a 80-as évek végén kezdődött meg (vö. 2.4. táblázat).

2.4. táblázat. A kárpátaljai magyar iskolák számának alakulása tannyelv szerint (1987–1999)

	87/88	89/90	90/91	91/92	92/93	95/96	97/98
Magyar	50	55	59	58	61	63	64
Vegyes	35	31	29	29	29	26	31
Összesen	85	86	88	87	90	89	95

A magyar iskolák aránya a kárpátaljai iskolahálózatban megközelítőleg megegyezik a magyar lakosság megyén belüli arányával (2.5. táblázat).

*2.5. táblázat. Kárpátalja iskolái tannyelv szerinti bontásban
(1989-1999)*

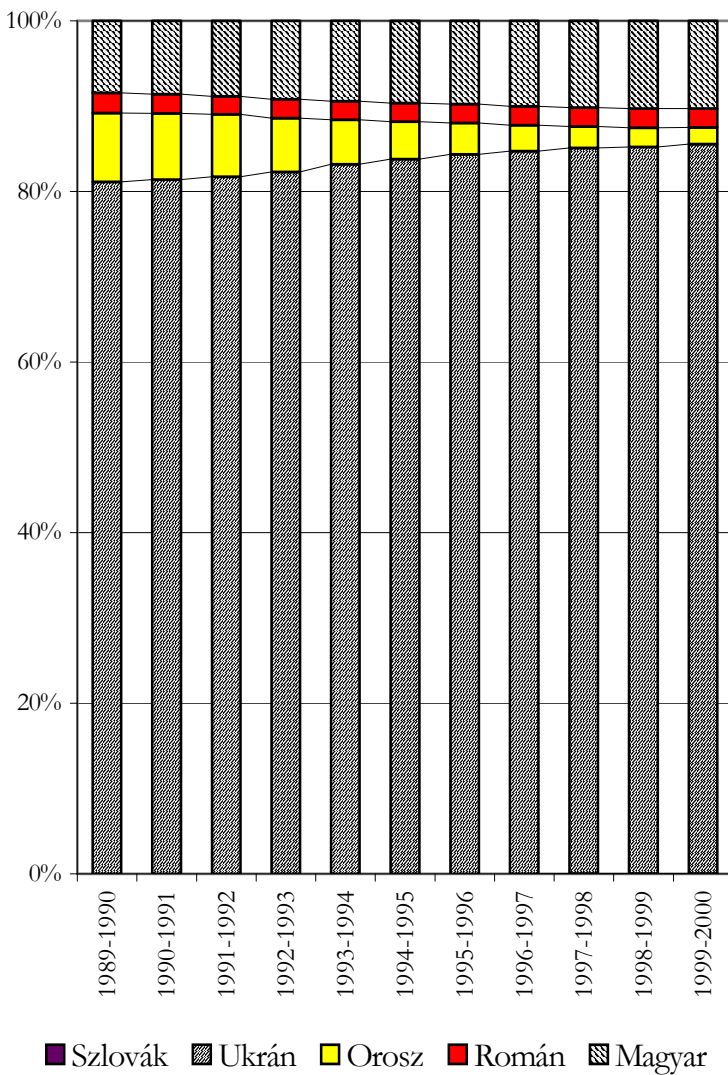
	89/90	90/91	91/92	92/93	93/94	94/95	95/96	96/97	97/98	98/99
Ukrán	594	597	602	618	621	629	631	631	631	634
Orosz	40	40	39	38	34	32	32	30	28	18
Magyar	84	86	88	88	89	90	94	97	98	98
Román	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13
Szlovák	–	–	–	–	1	1	1	1	2	2

A tanulók megoszlása az osztályokban folyó oktatás nyelve szerint viszont azt mutatja, hogy kevesebb magyar gyerek jár magyar tannyelvű iskolába, mint amennyi a magyar közösség aránya a területen belül (vö. 2.6. táblázat és 2.2. ábra).

2.6. táblázat. A tanulók megoszlása az osztályok oktatási nyelve szerint Kárpátalján (1989–2000)

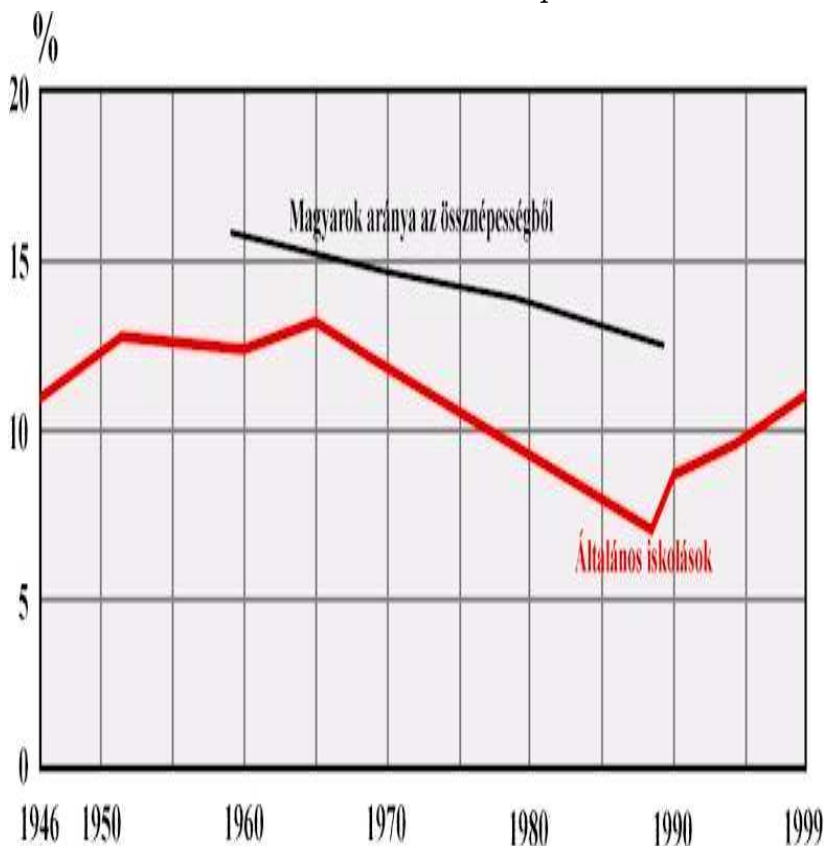
Tanév	Az osztály tannyelve					Összesen
	Ukrán	Orosz	Magyar	Román	Szlovák	
1989/90	166245	16598	17275	4827	0	204945
1990/91	166693	15874	17619	4622	0	204808
1991/92	166198	14809	17969	4355	0	203331
1992/93	167330	12839	18711	4483	12	203375
1993/94	168764	10585	19074	4464	18	202905
1994/95	171001	8925	19642	4460	25	204053
1995/96	173344	7622	20044	4514	32	205556
1996/97	175225	6313	20727	4568	32	206865
1997/98	175350	5254	21159	4594	54	206411
1998/99	177375	4675	21431	4610	71	208162
99/2000	175228	4074	21034	4525	87	204948

2.2. ábra. A tanulók megoszlása az osztályok oktatási nyelve szerint Kárpátalján (1989–2000)

2.3. ábra. Az összes kárpátaljai diákból magyar nyelven
tanulók aránya 1946 és 1999 között

Forrás: www.htmh.hu/terkep/karokt

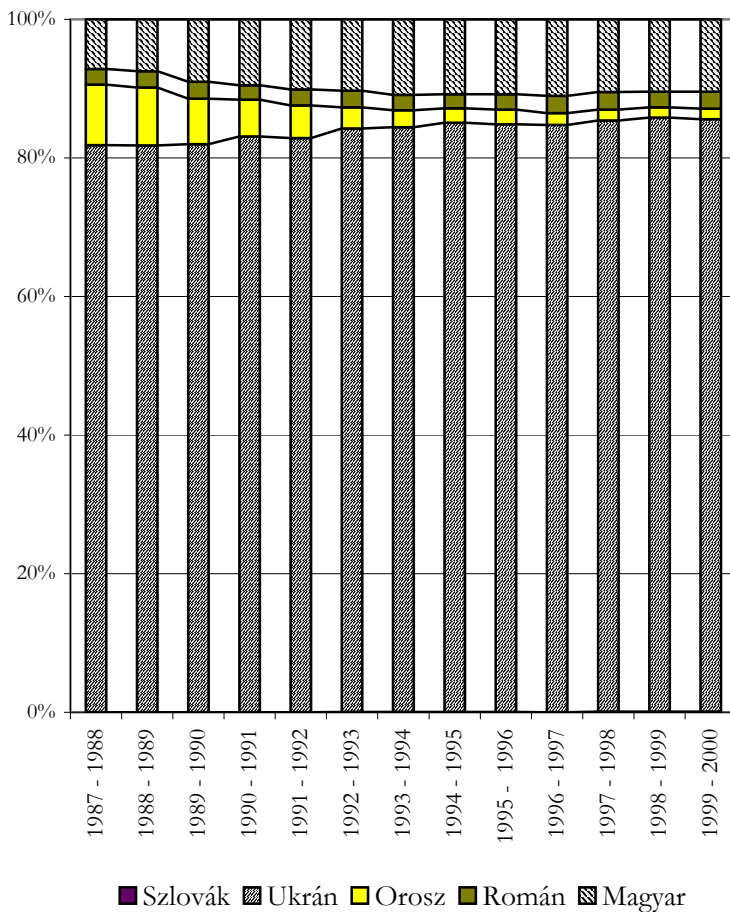
Az anyanyelvi iskoláztatásban részesülő magyar tanulók arányának növekedésével is nyomon követhető a magyar nyelv presztízsének emelkedése Kárpátalján a kishatárforgalom és a határ menti kereskedelem megélénkülése következtében. A magyar nyelv presztízsének emelkedésében minden bizonnyal közrejátszik az is, hogy 1989-től lehetőség nyílik a magyarországi továbbtanulásra (vö. Orosz 1992: 55). Az ukrán nyelven tanulók

száma is fokozatosan emelkedik, csökken ellenben az orosz nyelvű oktatásban részesülők száma és aránya. Még markánsabban kitűnik ez a presztízmódosulás az első osztályba beiskolázott tanulók adataiból (vö. 2.7. táblázat, 2.4. ábra).

2.7. táblázat. Az első osztályba beiratkozott tanulók az oktatás nyelve szerint (1987–2000)

Tanév	Ukrán	Orosz	Magyar	Román	Szlovák
1987/88	18104	1934	1586	499	0
1988/89	17728	1811	1622	507	0
1989/90	17454	1399	1913	525	0
1990/91	18765	1200	2147	476	0
1991/92	17670	1007	2160	491	0
1992/93	18856	682	2311	533	12
1993/94	18899	546	2442	492	7
1994/95	19231	472	2440	466	8
1995/96	18574	459	2370	485	8
1996/97	18115	367	2365	530	4
1997/98	17913	327	2203	530	24
1998/99	17620	307	2148	461	22
99/2000	16956	305	2069	487	19

2.4. ábra. Az első osztályba beiratkozott tanulók %-os aránya az oktatás nyelve szerint (1987–1999)

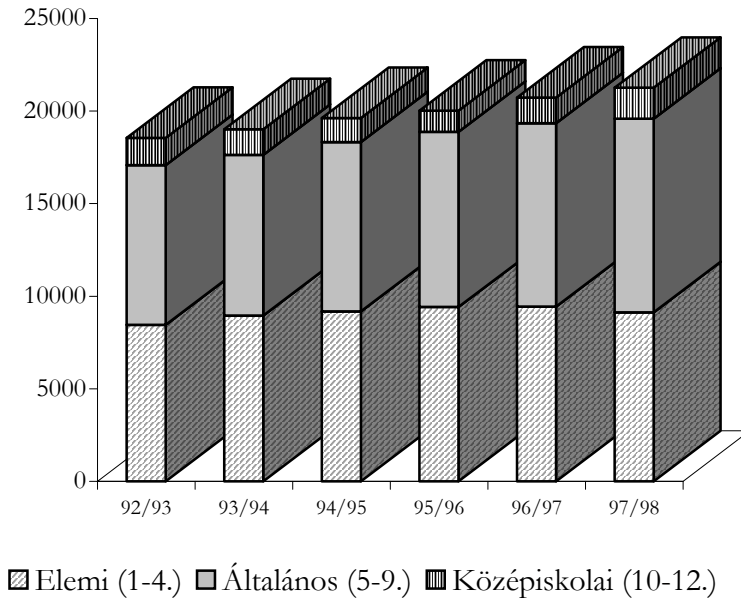

A magyar oktatás presztízisének növekedését tükrözi a magyar tannyelvű iskolába/osztályba járó tanulók számának emelkedése is (vö. 2.8. táblázat és 2.5. ábra).

2.8. táblázat. A magyar tannyelvű iskolákba/osztályokba járó tanulók száma iskolai fokozatonként (1992–1998)

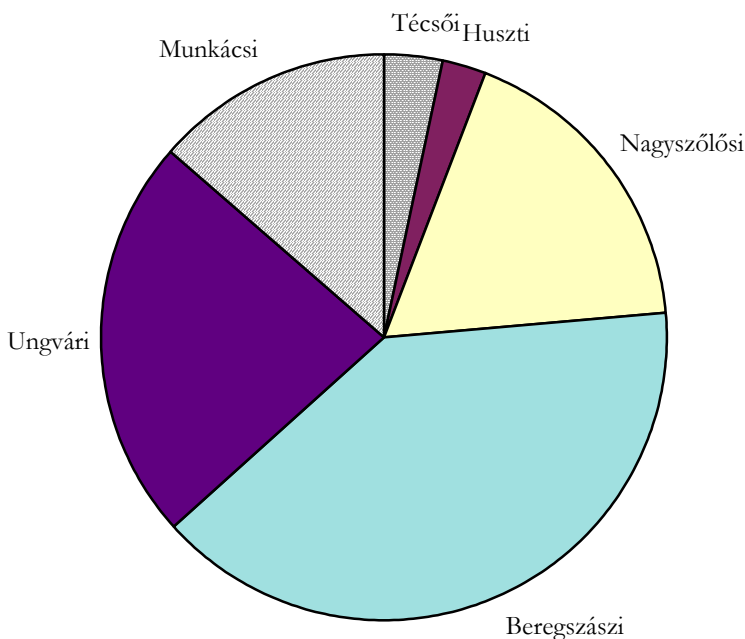
Tanév	Elemi iskolai osztályok (1–4.)	Általános iskolai osztályok (5–9.)	Középiskolai osztályok (10–12.)	Összesen
1992/93	8462	8621	1467	18550
1993/94	8962	8667	1385	19014
1994/95	9179	9141	1309	19629
1995/96	9414	9459	1149	20022
1996/97	9443	9902	1378	20723
1997/98	9133	10459	1666	21258

2.5. ábra. A magyar tannyelvű iskolákba/osztályokba járó tanulók száma iskolai fokozatonként (1992–1998)

A felületi kép szerint Ukrajnában a magyar nyelvű iskolai oktatási rendszer jónak mondható, hiszen a magyar gyerekek számára elérhető a magyar tannyelvű iskoláztatás. Ez azonban csak a Kárpátalja síkvidéki részein élő tömbmagyarság vonatkozásában igaz: az anyanyelvi és anyanyelvű oktatás tekintében területi eltérések mutathatók ki, pl. a Felső-Tisza vidékének szóránymagyarsága körében nincs mód sem az anyanyelvi, sem az anyanyelvű oktatásra: nem voltak és nincsenek magyar tannyelvű iskolák. Ezt mutatja a 2.6. ábra és a 2.9. táblázat is.

2.6. ábra. Az összes magyar iskolába/osztályba járó kárpátaljai tanuló %-os megoszlása járásonként

*2.9. táblázat. A magyar iskolák megoszlása Kárpátalján
járásonként (1996/1997)*

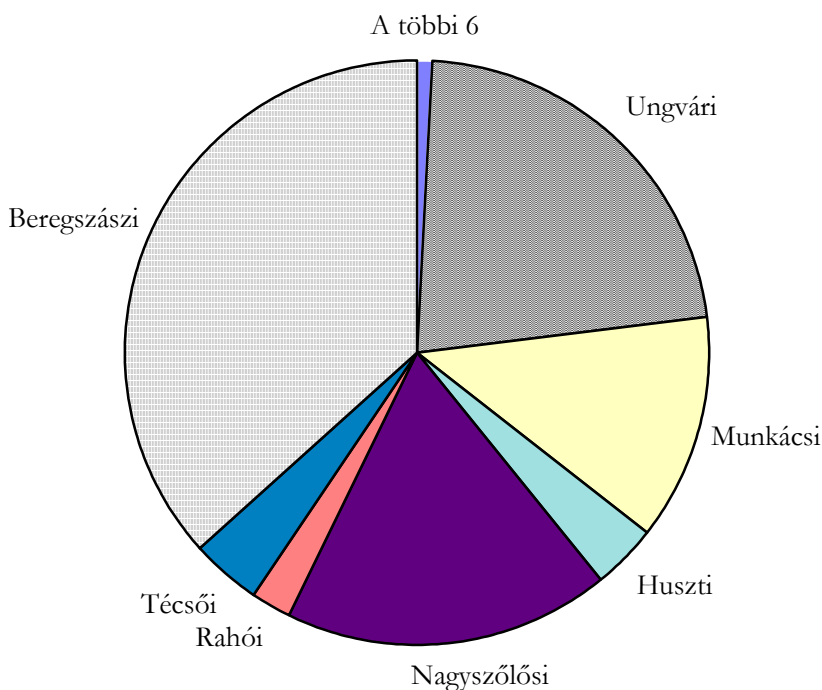
Járás	Elemi	Általános	Középiskola	Összesen
Felső-Tisza- vidék	–	1	3	4
Nagyszőlősi	8	9	6	23
Beregszászi	2	24	14	40
Munkácsi	–	6	3	9
Ungvári	4	9	9	22
Összesen	14	49	35	98

A 2.6. ábrából kitűnik, hogy a magyar tannyelvű iskolába/osztályba járó tanulók 94,3%-a a Nagyszőlősi, a Beregszászi, az Ungvári és a Munkácsi járásban jár iskolába. A magyar nyelven iskolai oktatásban részesülő tanulók ilyen területi megoszlása követi a területen élő magyar lakosság településterületét (vö. 2.10. táblázat és 2.7., 2.8. ábra).

*2.10. táblázat. A kárpátaljai magyar lakosság járásonként
1989-ben (Ungvárt és Munkácsot kiemelve)*

Város, járás	Összes lakos	Ebből magyar	A magyarok aránya (%-ban)	A kárpátaljai magyarok %-ában
Ungvár	116.101	9.179	7,9	5,9
Ungvári járás	73.306	25.541	34,8	16,4
Munkács	83.308	6.713	8,0	4,3
Munkácsi járás	104.826	12.897	12,3	8,3
Beregszászi járás	85.115	56.971	67,0	36,6
Nagyszőlősi járás	112.611	27.896	24,7	17,9
Husztói járás	126.348	5.747	4,6	3,7
Rahóói járás	85.624	3.511	4,1	2,3
Técsői járás	165.057	6.156	3,7	3,9
A többi 6 járás	290.170	1.100	0,4	0,7
Kárpátalja összesen	1.245.618	155.711	12,5	100

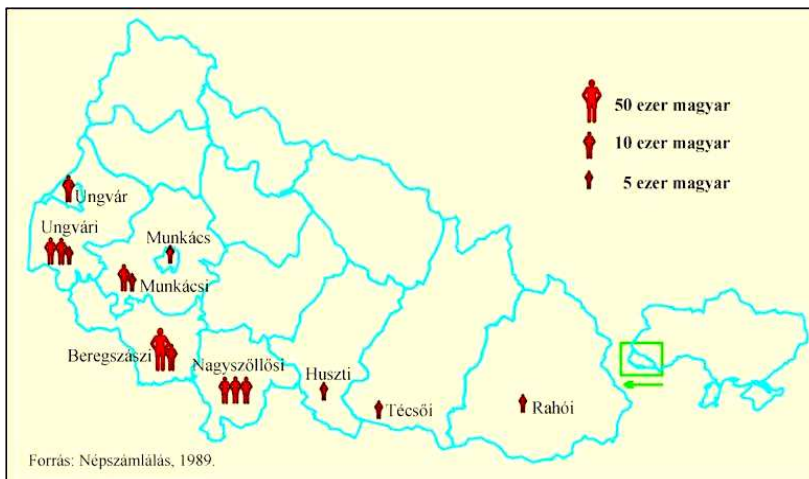
2.7. ábra. A kárpátaljai magyar nemzetiségűek megoszlása járásonként

A 2.10 táblázatból, valamint a 2.7. és 2.8. ábrából látszik, hogy a Kárpátalján élő magyarok 89%-a négy járásban, az Ungvári, a Munkácsi, a Beregszászi és a Nagyszőlősi járásban él (vö. Cserniczkó 1998: 23–43). Fentebb pedig láthattuk, hogy a magyar tannyelvű iskolába/osztályba járó tanulók túlnyomó többsége is ezekben a járásokban él.

2.8. ábra. A kárpátaljai magyarok száma járásonként

Forrás: www.htmh.hu/terkep/karp2

A politikai változásoknak köszönhetően a Felső-Tisza-vidéken élő magyarok körében is beindulhatott a magyar nyelv fakultatív oktatása. Az 1991/92-es tanévben a Técsői, a Rahói és a Huszti járásban 965 tanuló végezhetett magyar nyelven tanulmányait, 433 gyerek pedig fakultatív órák keretében tantárgyként tanulta a magyar nyelvet (vö. Bagu–Deák 1997: 11). Az 1996/97-es tanévben a nevezett járásokban négy iskolában (Aknaszlatinán, Técsőn, Viskén és Huszton) folyt magyar nyelven az oktatás, ezekben összesen 1.184 gyerek tanult. 13 további iskolában összesen heti 52 fakultatív magyarórát tartanak 545 tanuló számára (Bagu–Deák 1997: 12). Az 1998/1999-es tanévben fakultatív magyar-oktatásban 2.940 tanuló részesült 28 iskolában.

Újabban a határmenti kárpátaljai kistelepülések iskoláit a bezárás, illetve az osztályok összevonásának veszélye fenyegeti. Amint arról a sajtó is beszámolt, egyre több kárpátaljai szülő dönt úgy, hogy gyermekét nem a helyi magyar tannyelvű iskolába, hanem valamelyik közeli magyarországi általános iskolába íratja.

Ez ahhoz vezethet, hogy a kis gyermeklétszámmal működő kárpátaljai magyar kisiskolák elsorvadnak (vö. Marton 1999).

Az ukrainai és azon belül a magyar oktatási intézmények legtöbb gondja jelenleg pénzügyi természetű. Az egy diákra jutó évi támogatás összege hozzávetőlegesen 200 USD lenne, ami magában foglalja a fenntartási, működési, bér- és egyéb költségeket is. Az összeget azonban az iskolák nem kapják meg. Ezzel magyarázható, hogy az utóbbi években télen az iskolákban rendre kényszerszünetet kellett tartani, mivel nem biztosított az épületek fűtése, világítása. A falusi iskolák a közművek hiánya miatt gyakran a legelemibb higiéniai követelményeknek sem felelnek meg. Komoly gondok mutatkoznak a magyar iskolák tankönyvellátásában, s ez befolyásolja a magyar tanintézetek helyzetét is. Az 1999/2000-es tanév kezdetére egyetlen magyar nyelvű tankönyv sem jelent meg, amire Kárpátalján a második világháború után még nem volt példa.

2.11. táblázat. A kárpátaljai szórványmagyarság anyanyelvi oktatásának helyzete (1998-1999)

	Havi óraszám	Csoportok száma	Tanulók száma
Kőrösmező	40	4	74
Tiszabogdány	8	21	36
Rahó	108	9	111
Terebesfehérpatak	16	1	25
Kerekhegy	0	0	0
Taracköz	0	0	0
Gyertyánliget	24	2	35
Nagybocskó	16	1	28
Bustyaháza	0	0	0
Szolyva	32	4	78
Összesen	244	42	387

3. Szakoktatás

A Kárpátalján működő 14 I-II. fokozatú felsőoktatási intézmény közül ötben folyik magyar nyelvű képzés: Munkácsi Tanítóképző, Beregszászi Felcseriskola, Beregszászi 11. sz. Szakközépiskola, Jánosi Mezőgazdasági Líceum, Ungvári Közművelődési Szakiskola. Az iskolákban tanuló magyar nemzetiségűek száma 778, közülük 636 magyar tagozatra jár (vö. Gabóda 1999: 16).

Az intézmények közül a legrégebbi magyar csoportokat is fenntartó intézet a Munkácsi Tanítóképző, amely Huszton működött, majd gyakorlóiskola híján 1950-ben áthelyezték Munkácsra. 1963-ig, az Ungvári Állami Egyetem magyar tanszékének magalakításáig ez volt az egyetlen magyar nyelvű továbbtanulási lehetőség Kárpátalján. A tanítóképzőben tanítói, óvónői és zenepedagógus szak működik. A tanulmányi idő 4 év.

Az intézményben az 1997/98-as tanévben 900 diák tanult, a következő szakonkénti megoszlásban: tanítói – 600 fő, óvónői – 200 fő, zenepedagógiai – 100 fő. A magyar nemzetiségű diákok száma 180, közülük magyar tagozaton 152-en tanulnak, és szakonkénti megoszlásuk a következő: tanító – 100 fő, óvónő – 43, zenepedagógus – 9. Az intézményben a tandíjat fizetők száma 600, ebből 100 magyar nemzetiségű. A 156 pedagógusból 35-en magyarul is tanítanak. A tantárgyak oktatása a magyar csoportokban anyanyelven történik, kivéve a pedagógiát és a pszichológiát. E téren előrelépést tapasztalhattunk az utóbbi öt évben, hiszen korábban csak a matematikát és a magyart tanították anyanyelven (vö. Gabóda 1999).

A Beregszászi 11. számú Szakközépiskolát 1997-ben vonták össze a 18. számú Ruhaipari Szakközépiskolával, amit 1947-ben alapítottak. Ez utóbbi intézményben 1989-től működnek magyar csoportok. Az iskolában a tanulmányi idő 3 év és felvételi beszélgetés alapján veszik fel a diákokat. Az intézményben ruhakészítő, szabász, pék-cukrász, pincér, asztalos, szobafestő-mázoló, vízvezeték-szerelő és gázhegesztő szakmát tanulhatnak. Három szakon tanulhatnak magyarul a diákok: a ruhakészítő, a

vízvezeték-szerelő és -hegesztő, valamint a szobafestő-mázoló szakon. Az intézményben 225 magyar nemzetiségű tanul, közülük 199-en a magyar csoportokban. A magyar tagozaton mind a közismereti, mind a szaktárgyakat anyanyelven oktatják, amit a 79 tagú kollektíva 24 tanára lát el. Magas a magyar tanulók száma az asztalos szakon, ami indokoltta tehetné a magyar csoport létét (vö. Gabóda 1999).

Az 1998/99-es tanévre a kárpátaljai magyar sajtóban úgy jelent meg a felvételi tájékoztató, hogy „kifelejtették” a magyarul tanulható szakok közül a jelentkezők körében legnépszerűbbnek bizonyulót, a ruhakészítőit. A KMPSZ kérésére az intézmény vezetője azt a felvilágosítást adta, hogy véletlenül ez a félmondat kimaradt a magyar tájékoztatóból, de az ukrán sajtóban már helyesen jelentették meg. Az igazgató azonban még májusban elbocsátotta azokat a szakoktatókat, akik a magyar csoportban dolgoztak.

A Jánosi Mezőgazdasági Líceumot 1996. szeptember 1-jén nyitották meg. Egyetlen önálló magyar nyelvű szakképző intézménye a megyének. Az alapiskola elvégzése után sikeres felvételi esetén tanulhatnak a gazdaszonyképzőben (varrás, szabászat, mezőgazdasági alapismeretek, gépírás, könyvelés) és a farmerképzőben (gépszerelői, hegesztői, C kategóriás gépkocsivezetői, mezőgazdasági erő- és munkagépkezelői szakokon). Az intézményben működött a Munkácsi Mezőgazdasági Technikum kihelyezett tagozata. Ide érettségivel rendelkezők felvételizhettek, a tanulmányi idő 2,5 év volt, és farmerképzést biztosított hallgatóinak. Az oktatás magyar nyelven folyt minden szak és tantárgy esetében tandíjmentesen. 22 pedagógus látta el a képzést. 83 tanuló járt az intézménybe, mindnyájan a Beregszászi járásból. Az 1999/2000. tanévben a jánosi tagozat megszűnt, viszont magyar állatfelicser csoport indult Munkácson.

Az Ungvári Közművelődési Szakközépiskolát 50 évvel ezelőtt nyitották Huszton, majd 1985-ben vitték át Ungvárra. 1990 óta van magyar tagozata, ahol népművelőket képeznek az ének-kar-

mester, koreográfus, népzene, fúvószena, rendezői, könyvtáros szakokon. A könyvtárosi szakon kívül, ahová érettségi után lehet jelentkezni, mindegyikre a 9. osztály után nyerhetnek felvételt a jelentkezők, illetve érettségivel a 2. évfolyamra iskolázzák be a felvételt nyert hallgatókat. A zenei képzésre alapkövetelmény az alapfokú zeneiskolai bizonyítvány is. Az intézményben tanuló magyarok száma 80 fő, ebből 62 a magyar tagozatra jár, és közülük 27 önköltséges hallgató. A tanári kar 110 pedagógusából 22-en vállalnak órát a magyar tagozaton. A hallgatók a terület magyarul lakta járásaiból verbuválódnak (Gabóda 1999).

A Beregszászi Egészségügyi Szakközépiskola, vagy ahogy a nép száján él, a felcseriskola a terület egyik legnépszerűbb intézménye, legalábbis a magyarok körében. 1945 óta működik a városban. Az intézményben ápolónői, felcseri, szülésznői képzést lehet szerezni. Az első kettőre a 9. osztály, míg a szülésznőire érettségi után lehet felvételt nyerni. Magyar tagozata csak a felcserszaknak van. Az iskolában tanuló 590 hallgató közül 162 magyar nemzetiségű, és közülük 92 (majdnem csak a fele!) tanulhat a magyar tagozaton. A magyar nemzetiségűek megoszlása szakonként: ápolónői - 23 a 195-ből, felcseri - 115 a 305-ből, szülésznői - 24 a 90-ből. Ez arra enged következtetni, hogy további magyar csoportok indítása lenne indokolt, mivel a területen még két ilyen profilú intézmény működik, ahol minimális a magyar hallgatók száma. Az intézményben csak a közismereti tárgyakat oktatják magyarul, amit a 29 fős tanári gárda 11 pedagógusa vállal. Az intézmény még 30 óraadó tanárt alkalmaz a teljes képzésben. A magyar tagozatot 1993-ban indították a KMPSZ kezdeményezésére, de az igazgatóság és a járási vezetés a könnyebb ellenállás és bizonyos számítások miatt (fizetéspótlás reményében) nem az állami beiskolázási keret terhére indította a magyar csoportot, hanem az oktatásra kiadott engedélyt a járási költségvetés terhére kérték. Ennek az lett a következménye, hogy miután a járási költségvetés is összeomlott 1996-ban, csak abban az esetben akarták a magyar csoport beindítását engedélyezni, ha a

szülők vállalják a képzés teljes költségterhét. Az eljárás azt mutatja, hogy a kisebbségeket jogos és törvényes követeléseit megoldásánál nem egyenrangú állampolgárként kezelik. A helyzet már némiképp konszolidálódott, most arányosabb a teherviselés, mivel a csoport felének költségeit a járás biztosítja (vö. Gabóda 1999).

A szakmai képzés átalakulóban van országos és területi szinten, de egyelőre az jellemző, hogy a szakiskolák nem tudnak piacképes profilváltást végrehajtani, és a most folyó oktatás alacsony színvonalú, aminek a gazdasági nehézségek mellett az új ismeretek, tantervek, képzési formák, fejlesztési lehetőségek hiánya az oka. A magyar képzés gondja ezen a területen az, hogy eléggé esetleges, sok a bizonytalansági tényező, az intézményekben nincs igazi felelőse a magyar tagozatnak, aki összefogná, irányítaná azt. Célszerű lenne alaposabb figyelmet fordítani erre a területre, hiszen valószínűleg lenne rá igény. Erre utal a Beregszászi járás általános iskolát végzett tanulóinak továbbtanulását összegező kimutatás. Magas az aránya körükben a tanulmányaikat nem folytatóknak, mert nem találnak igényeiknek és képességeiknek megfelelő szakképzési formát (vö. Gabóda 1999).

Az 1993/94-es tanévben pl. 1.587 tanuló szerzett Kárpátalja valamelyik magyar tannyelvű iskolájában általános iskolai végzettséget. A következő (1994/95-ös) tanévben 736 tanuló (46,3%) középiskolában folytatta tanulmányait, 614 (44%!) *sehol sem tanult tovább*, és mindössze 154 gyerek (9,7%) nyert felvételt valamelyik szakközép- vagy szakiskolába (vö. Bagu 1996b: 8).

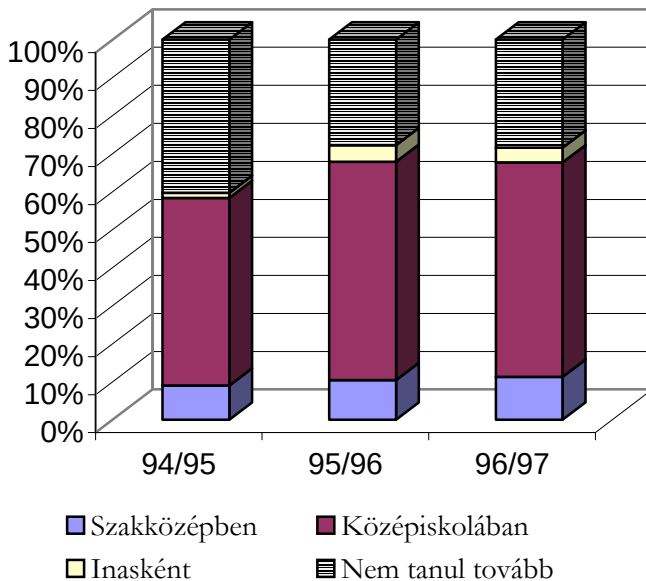
Az általános iskolát végzők továbbtanulási aránya 1995-ben:

Az általános iskolát végzettek száma:	1365	100,0 %
Középiskolában folytatja tanulmányait:	736	53,9 %
Szakközépiskolában folytatja tanulmányait:	15	1,0 %
Nem tanul sehol:	614	45,1 %

2.12. táblázat. A Beregszászi járás általános iskolát végzett tanulóinak továbbtanulási mutatója

Tanév	9. osztályt végzettek száma	Szakközépiskolában tanul tovább	Középiskolában tanul tovább	Ipari tanuló magánvállalkozónál	Összesen tanul	Összesen nem tanul
1994/95	454	41	224	6	271	183
1995/96	392	41	225	17	283	109
1996/97	390	44	220	15	273	111

2.9. ábra. A Beregszászi járásban általános iskolát végzett tanulók továbbtanulási mutatója

A szakmunkásképző intézményekben (részben) magyarul tanuló diákok száma az 1998/99-es tanévben a következőképpen alakult (lásd a 2.13. táblázatot).

2.13. táblázat. A kárpátaljai szakmunkásképző intézményekben (részben) magyarul tanuló diákok (1998/1999)

	I.	II.	III.	IV.	Összesen
Beregszászi 11. Sz. Szakiskola	36	52	79	–	167
Beregszászi Egészségügyi Szakiskola	19	27	24	23	93
Munkácsi Mezőgazdasági Technikum János Tagozata	–	24	35	21	80
Ungvári Közművelődési Szakiskola	11	11	17	25	64
Munkácsi Tanító- és Óvónőképző	26	25	45	47	143
Összesen	92	139	200	116	547

Azokban a szakmunkásképző intézményekben, ahol magyar tagozat is működik (beleértve a Munkácsi Tanítóképzőt is), az 1998/99-es tanévben összesen 728 magyar nemzetiségű diák tanult. Közülük 586 (80,5%) a magyar tagozaton. Az intézményekben 426 tanár oktatott, közülük 133 vállalt a magyar tagozaton (is) órákat (vö. Gabóda 1999).

4. Felsőfokú képzés

Kárpátalján a magyar nyelvű felsőfokú oktatás első korszaka az ungvári tanárképző főiskolán indult, ahol 1952-ben magyar nyelv- és irodalomtudományi szak létesült (Fedinec 1996: 43). Az intézményt azonban 1954-ben megszüntették, a diákokat (a magyar szakosokat is) az 1945-ben megnyílt Ungvári Állami Egyetemre vezették át. A magyar szakosokat az orosz szakra vették át, ahol 1956 és 1959 között fakultatív órák keretében magyar nyelvet és irodalmat is hallgattak; 1959-ben az Ungvári Állami Egyetemen megszűnt a magyar nyelvű és a magyar-oktatás (Fedinec 1996).

A második korszak 1963-ban, a magyar tagozat létrejöttével, illetve az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének 1965-ös megalakulásával kezdődött (1963–65 között csak tagozatként működött a tanszék). Az egyetemi magyar tanszék – amely a kárpátaljai magyar iskolák számára képez magyar szakos tanárokat – jelentette nagyon sokáig a magyar nyelvű felsőoktatást Kárpátalján. Ám itt is csak a szaktantárgyak oktatása folyt és folyik magyar nyelven, az általános tárgyakat korábban főként orosz, ma ukrán nyelven adják elő. A tanszék kezdetben évfolyamonként 20–20 hallgatóval működött. Az 1969/70-es tanévtől, amikor megindult a levelező oktatás, a nappali tagozatos hallgatók száma évfolyamonként 10-re csökkent, amit 10–10 levelező hallgató egészített ki (Lizanec 1993c: 12). 1993-tól az alacsony színvonalú magyar szakos levelező képzés megszűnt, viszont 10 helyett 15 nappali tagozatos hallgatót vesznek fel egy-egy évfolyamra, akik mellé önköltséges alapon további diákok is csatlakozhatnak.

1968-ban a tanszéken megindult az aspirantúra (Lizanec 1993c: 11), ám 1968 óta a Magyar Filológiai Tanszéken alig egy-két kutató védte meg a disszertációját. 2000-től az Ungvári Állami Egyetem saját doktori képzés beindítására kapott jogot, többek között magyar nyelvészetből és irodalomból is.

1963 óta kb. 500 magyar nyelv és irodalom szakos tanár szerzett diplomát a Magyar Filológiai Tanszéken (vö. Lizanec 1993c: 12).

Az Ungvári Állami Egyetem más karain és szakjain az 1995/96-os tanévig csak a magyar szakon folyt (részben) magyar nyelvű oktatás. A nevezett évben a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség kezdeményezésére a matematikai, fizikai és biológiai karon magyar konzultációs csoportok indultak. Anyanyelvi képzésük többletköltségeit a KMPSZ fedezi az Illyés Közalapítvány kuratóriumától nyert pénzből (azaz magyarországi támogatásból). Volodimir Szlivka, az Ungvári Állami Egyetem rektora ugyanis ki-jelentette, hogy az egyetem csak akkor hajlandó magyar csoportok

indítására, ha az ehhez szükséges pénzeszközöket a KMPSZ az egyetem rendelkezésére bocsátja (vö. KISz 1995. július 1., 4., Közoktatás 1995/4., 11.). Tehát egy ukrainai állami intézmény vezetője ukrán adófizető polgárok oktatásának költségeit egy másik államtól várja el. A képzés jogi alapja nem rendeződött, és az 1999/2000. tanévtől megszűnt.

A kárpátaljai magyar felsőoktatás harmadik korszaka 1990-ben vette kezdetét. Ettől az évtől kezdve nyílik lehetőség a kárpátaljai fiatalok magyarországi továbbtanulására. Az első évben mindössze 11-en kezdték meg Magyarországon egyetemi vagy főiskolai tanulmányaikat, egy évvel később már 27-en, 1992-ben 53-an, 1993-ban 80-an, 1994-ben 84-en, 1995-ben 88-an (Kárpátaljai Szemle 1996/1., 14.). Az 1995/96-os tanévben összesen 350 kárpátaljai diák volt valamely magyarországi felsőoktatási intézmény hallgatója (Kárpátaljai Szemle 1996/1., 14.). 1996-ban 66, 1997-ben 70, 1998-ban 78 kárpátaljai magyar diák végzett Magyarországon (uo.). Egy részük (és valószínűleg a nagyobb részük) azonban előreláthatólag nem tér majd vissza Kárpátaljára a diploma megszerzését követően (lásd alább).

A negyedik korszakot 1993-tól számítjuk, amikor létrejött a Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítvány (KMFA), melynek célja egy önálló magyar nyelvű tanárképző főiskola létrehozása volt Kárpátalján. Miután a KMFA 1994-ben szerződést kötött a magyar Művelődési és Közoktatási Minisztériummal (MKM) és a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolával (BGYTF), 1994-ben Kárpátalján megindulhatott a teljesen magyar nyelvű tanárképzés Beregszászon, melynek anyagi fedezetét a KMFA, a képzés személyi költségeit az MKM, a szellemi feltételeket pedig a BGYTF teremtette meg (Brenzovics 1997: 99, Orosz 1997). Az önálló Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (KMTF) működési engedélyének megszerzéséig, azaz 1996 szeptemberéig a tanárképzés a Beregszászi Speciális Tanárképzés „fedőnév” alatt folyt; a beregszászi speciális képzés mint a BGYTF kihelyezett tagozata funkcionált. 1996-ban végre hivatalosan is megtarthatta

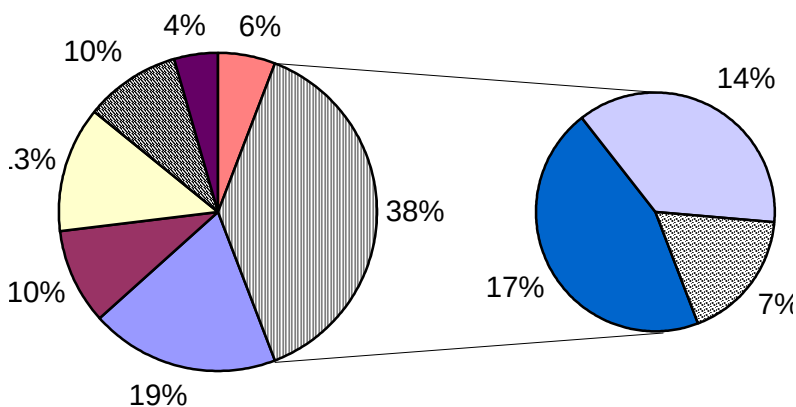
első tanévnyitóját a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, ahol óvodapedagógus, tanítói, angol–földrajz, angol–történelem, történelem–földrajz és földrajz szakon folytathatják teljes egészében magyar nyelven tanulmányaikat a hallgatók. 1999-ben a Szent István Egyetem Kertészeti- és Élelmiszeripari Karának kihelyezett tagozatán is elkezdődött a képzés a KMTF bázisán, 2000-től pedig a Nyíregyházi Főiskola Mezőgazdasági Karának kihelyezett tagozatán indult be az oktatás gazdálkodási és közgazdász szakon. Az intézményben 1999 végétől számítástechnikai képzés is folyik, amely a nemzetközi ECDL-képesítés megszerzésével zárul. A főiskola vezetésének tervei között további szakok indítása szerepel.

A 2000/2001. tanévben a főiskolán tanuló hallgatók száma szakonkénti bontásban az alábbiak szerint alakult (2.14. táblázat).

2.14. táblázat. A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola hallgatói a 2000/2001. tanévben

	I. évf.	II. évf.	III. évf.	IV. évf.	Összesen
Tanítói	14	15	6	36	71
Angol-földrajz	–	6	9	21	36
Angol-történelem	13	13	12	9	47
Történelem-földrajz	7	12	11	6	36
Óvodapedagógia	8	14	–	–	22
Földrajz	16	–	–	–	16
Kertész-mérnöki kar	31	33	–	–	64
Közgazdász képzés	52	–	–	–	52
Számítástechnikai tanfolyam	25	–	–	–	25
Összesen	166	93	38	72	369

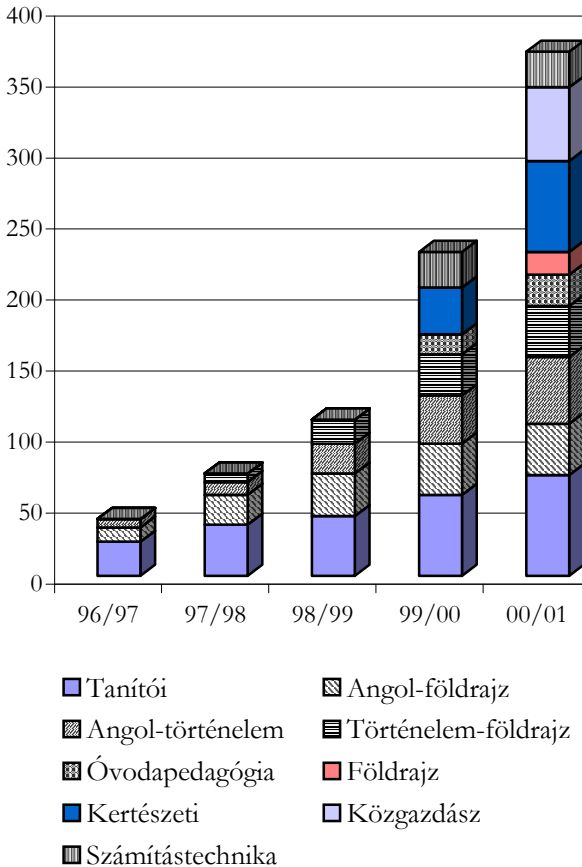
2.10. ábra. Az egyes szakokon tanuló hallgatók aránya %-ban
(a nem pedagógiai szakok kiemelve)

■ Tanítói
 ■ Angol-történelem
 ■ Óvodapedagógia
 ■ Kertészmérnöki
 ■ Számítástechnika

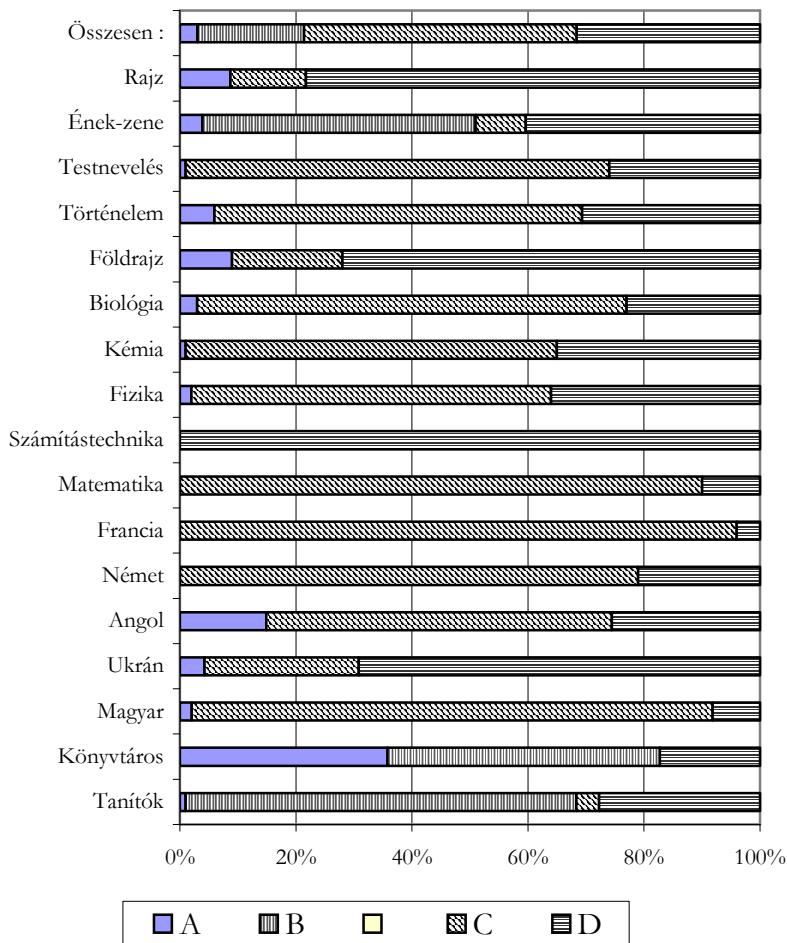
■ Angol-földrajz
 ■ Történelem-földrajz
 ■ Földrajz
 ■ Közgazdász

2.11. ábra. A hallgatói létszám növekedése a KMTF-en (1996-2000)

Arra a kérdésre, hogy miért éppen ilyen szakokon folyik a képzés intézményben, illetve hogy miért éppen ilyen irányban bővült a képzés profilja, talán választ kaphatunk a 2.12. ábra alapján.

2.12. ábra. A magyar tannyelvű osztályokban oktató pedagógusok az oktatott tárgy és végzettség szerint (1997/1998)

A: csak érettségivel rendelkeznek. B: Az oktatott tárgynak megfelelő középfokú végzettséggel rendelkeznek. C: Az oktatott tárgynak megfelelő felsőfokú végzettségűek. D: felsőfokú végzettségűek, akik nem szakképesítésüknek megfelelő tárgyat oktatnak.

A 2.12. ábrából látható, hogy a magyar osztályokban oktató kárpátaljai pedagógusok közel kétharmada nem a végzettségének megfelelő tárgyat oktat. Azok aránya, akik nem a képesítésükkel megegyező tárgyat oktatnak, különösen magas a számítástechnika, a rajz, az ének-zene, az angol, a földrajz, a tanítói és a könyvtáros szakon...

Ukrajna Állami Akkreditációs Bizottsága 2001. május 17-i ülésén akkreditálta a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola tanítói szakát. Ezzel a KMTF az első olyan önálló magyar felsőoktatási intézménnyé vált Magyarország határain kívül, amely az adott állam által elismert, az állami felsőoktatási intézmények által kiadott oklevéllel egyenértékű diplomát adhat ki. A 2001-ben végzett 36 tanító szakos hallgató már ilyen, az ukrajnai főiskolák által kiadható legmagasabb „*specialist*” minősítésű oklevelet vehetett át. 2001. június 20-án az intézmény első diplomaátadó ünnepségén részt vett Pokorni Zoltán, Magyarország oktatási minisztere is.

Az 1998/99-es tanévben Kárpátalja területén hat III–IV. fokozatú felsőoktatási intézményben folyt képzés. Ebben a hat felsőoktatási intézményben összesen 800 magyar nemzetiségű hallgató tanult (vö. 2.15. táblázat), ami a hallgatói létszám 6,7 %-a. A hallgatók közel fele (44,9 %-a) önköltséges alapon folytatta tanulmányait. Az önköltséges alapon tanulók 4,8 %-a volt magyar nemzetiségű, az összes magyar nemzetiségű hallgatónak pedig 32 %-a tanult önköltséges alapon.

2.15. táblázat. A Kárpátalja területén működő felsőoktatási intézmények összesített hallgatói létszáma (1998/1999)

	Nappali tagozat	Esti és levelező tagozat	Összesen
Összes hallgató	6587	5309	11896
Ebből magyar	523	277	800
Önköltséges alapon tanul	1598	3751	5349
Ebből magyar	89	167	256

Ezekből az adatokból látható, hogy a magyar nemzetiségű hallgatók aránya alacsonyabb a kárpátaljai felsőoktatási intézményekben, mint Kárpátalja lakosságán belüli arányuk (vö. Csernicskó 1998: 30). Az is kitűnik, hogy a magyar nemzetiségűek között alacsonyabb az önköltséges alapon tanuló hallgatók aránya, mint az önköltséges diákoknak az összes hallgatóhoz viszonyított aránya. Az adatok értelmezésekor figyelembe kell azonban vennünk, hogy (1) nem tudjuk, hány magyar nemzetiségűként számon tartott hallgató érettségizett magyar tannyelvű középiskolában; (2) milyen százalékok magyar anyanyelvű; (3) ebben a kimutatásban szerepelnek az Ungvári Állami Egyetem magyarszakos hallgatói és a KMTF diákjai is.

1997-ben az Ungvári Állami Egyetemre összesen 1.646-an jelentkeztek. A kisebbségeket ebből 217 fő (13%) képviselte 134 magyar (8%), 64 orosz, 3 belarusz, 12 szlovák, 2 román, 1 lengyel és 1 roma nemzetiségű fiatal személyében (KISz 1997. augusztus 30., 12.). A 134 magyar jelentkező közül 67-en (50%-uk) nyertek felvételt a nappali, 7-en a levelező tagozatra, ám ebből 22-en a magyar nyelv és irodalom szakra. További 48 magyar nemzetiségű diák önköltséges alapon kezdheti meg tanulmányait, amennyiben vállalja, hogy fedezi oktatásának költségeit (uo.). Az 1998-ban az Ungvári Állami Egyetemre felvett diákok 86 %-a ukrán, 9 %-a magyar, 2,5 %-a orosz, 1 %-a egyéb nemzetiségű. Összesen 75 magyar nemzetiségű fiatal nyert felvételt 1998-ban az ungvári egyetemre, közülük 21 magyar nyelv és irodalom szakra (KISz 1998. szeptember 12., 14.).

2000. tavaszán a LIMES Társadalomkutató Intézet egy kutatásában összesen 595 olyan magyar középiskolást kérdeztünk meg számos dologról, akik 2000-ben érettségiztek. Felmérésünk céljai között szerepelt az is, hogy megvizsgálja: mennyire vonzó a továbbtanulás az érettségizők előtt, illetve hogy mely felsőoktatási intézmények azok, amelyek a leginkább vonzóak a kárpátaljai magyar fiatalok számára. Adataink szerint a reprezentatív minta nagyobb része (407 fő, 69,8%) az iskola befejezését követően

folytatni szeretné tanulmányait, és mindössze 10,3% (60 fő) kíván munkába állni. 59 tanuló (10,1%) még nem tudja, mihez kezdjen az érettségi után.

Az adatlap egy másik kérdésében 17 felsőoktatási intézményt soroltunk fel (amelyek közül 5 magyarországi, 5 kárpátaljai, 4 ukrainai és 1-1 oroszországi, szlovákiai, illetve romániai volt), és arra kértük az adatközlőket, hogy válasszák ki a listából azt a három intézményt, ahol a legszívesebben tanulnának. Választásukat a magyarországi felvételi jelentkezési laphoz hasonlóan rangsorolták is. 1-essel jelölték azt az intézményt, amely a legvonzóbb, 2-essel a második legvonzóbbat, 3-assal pedig azt, amelybe csak akkor mennének, ha az előző kettőbe nem sikerült bekerülni. Az eredményeket a 2.16. táblázatban foglaltuk össze.

Az első helyen rangsorolt intézmények között az ELTE kiemelkedően a legnépszerűbb. Utána az Ungvári Állami Egyetem következik, majd nem sokkal lemaradva a Debreceni Tudományegyetem, s rögtön ezután (mindössze 3 tized százaléknyi különbséggel) a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. Hasonló a sorrend a második és harmadik helyre rangsorolt helyeknél is: az első négy helyen a fent említett négy intézmény osztozik. Ez arra mutat rá, hogy a hazai továbbtanulási lehetőségekkel szemben a magyar érettségizők sokkal inkább a magyarországi intézményeket preferálják, ami pedig egyrészt arra utal, hogy az anyaországi egyetemek magasabb presztízsűek, másrészt arra, hogy a kárpátaljai magyarság széles rétegeiben megfigyelhető tendencia (a magyarországi áttelepülés, munkavállalás szándéka) a közösség jövőjét meghatározó ifjúságnál is kimutatható. Érdekes azt is megfigyelnünk, hogy a kárpátaljai felsőoktatási intézményeknél mára az Ungvári Állami Egyetem elveszítette korábbi monopolhelyzetét, és érettségiző diákjaink jelentős része nem a nagyobb hagyományokkal és magasabb akkreditációs fokozattal rendelkező egyetemet, hanem az alapítványi Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolát választja.

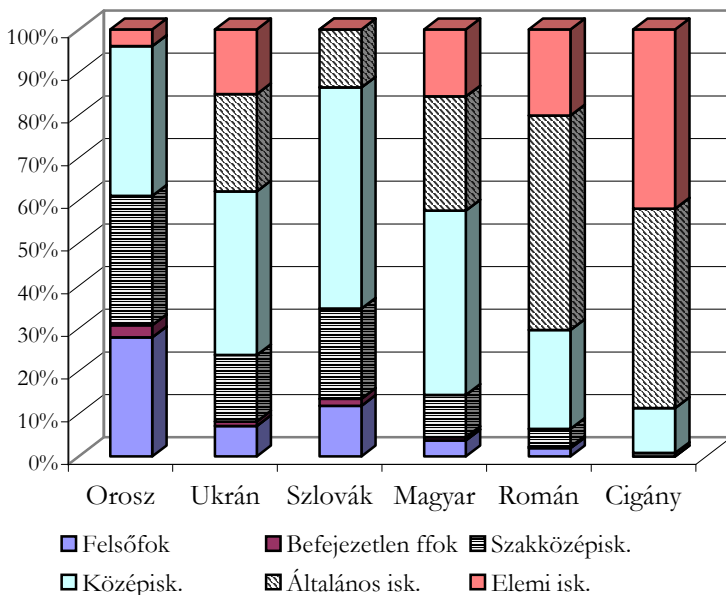
2.16. táblázat. Kárpátaljai magyar érettségizők felsőoktatási intézmények közötti választásának összegzése (N=595)

	Nem választotta		1. helyen jelölte		2. helyen jelölte		3. helyen jelölte	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Hol szeretne továbbtanulni?								
Debreceni Tudományegyetem	324	58,9	91	16,5	81	14,7	54	9,8
ELTE, Budapest	275	49,7	127	23,0	82	14,8	69	12,5
UÁE, Ungvár	324	59,0	95	17,3	58	10,6	72	13,1
KMTF, Beregszász	357	64,9	89	16,2	57	10,4	47	8,5
Technológiai Főiskola, Munkács	456	83,2	25	4,6	44	8,0	23	4,2
Közgazdasági Collage	507	92,5	11	2,0	15	2,7	15	2,7
Munkácsi Pedagógiai Főiskola	472	86,3	20	3,7	20	3,7	35	6,4
Szegedi Tudományegyetem	503	92,0	13	2,4	15	2,7	16	2,9
Pécsi Tudományegyetem	505	92,7	19	3,5	8	1,5	13	2,4
Közgazdasági Főiskola, Királyhelmec	528	96,5	7	1,3	5	0,9	7	1,3
KÁE, Kijev	496	90,7	27	4,9	10	1,8	14	2,6
LÁE, Lviv	512	94,1	12	2,2	9	1,7	11	2,0
IÁE, Ivano-Frankivszk	535	97,8	4	0,7	1	0,2	7	1,3
MGU, Moszkva	529	96,7	4	0,7	3	0,5	11	2,0
SIRE, Nagyvárád	537	98,5	4	0,7	3	0,6	1	0,2
Nyíregyházi Főiskola	433	79,2	40	7,3	34	6,2	40	7,3
Kijevi Színművészeti Főiskola	525	96,2	9	1,6	4	0,7	8	1,5

5. Az egyes nemzetiségek iskolázottsági mutatói

A kárpátaljai oktatási rendszer egyenlőtlenségei az egyes nemzetiségek iskolázottsági mutatóiban is tükröződnek (vö. 2.13. ábra).

2.13. ábra. Az egyes kárpátaljai nemzetiségek 1000 főre kiszámított iskolázottsági mutatói az 1989-es népszámlálás adatai alapján (vö. Migovics 1997: 49, Marina 1997: 114)

Jól látható, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya messze az orosz nemzetiségen belül a legmagasabb, és hasonló a helyzet a szakmunkás képzettséget szerzett lakosságon belül is. A magyarság az érettségizettek körében felülreprezentált, ami kitűnően jelzi, hogy a kárpátaljai magyarság számára a közelmúltig (a KMTF megnyílásáig) a középiskola volt az a legmagasabb iskolai fokozat, amelyet anyanyelven végezhettek, kivéve természetesen az UAE magyar filológiai szakát.

Ezt a szociológiai felmérések adatai is jól tükrözik. Egy 1991–1994 között 303 kárpátaljai magyart érintő kérdőíves felmérés adatai szerint az adatközlők mindössze 45,7%-a végezte végig magyar nyelven a tanulmányait, 39,6%-a vegyesen magyarul és

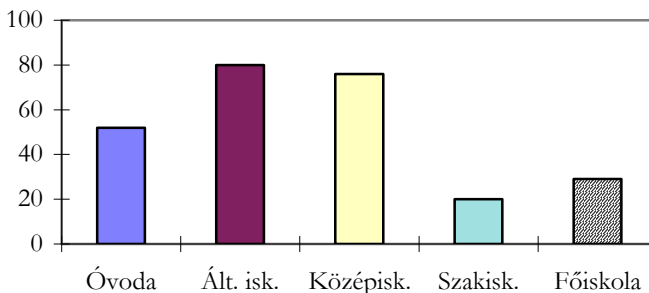
más nyelven, 16,5%-a pedig végig nem magyarul (vö. Gereben 1996b: 97).

Az általunk 1996 nyarán végzett kérdőíves felmérés eredményei szerint (eltekintve az óvodáktól, amelyek anyanyelvi hálózata csak kialakulóban van és az egyetemtől, mert a felső végzettségűek között az anyanyelven tanultak arányát a mintában viszonylag magas számban előforduló magyar szakosok növelik) minél magasabb szintű iskoláról van szó, annál kisebb az anyanyelvi oktatásban részesültek aránya. Különösen alacsony az anyanyelven szerzett szakmunkás végzettség (vö. 2.17. táblázat és 2.14. ábra). Mindez nagy valószínűséggel a kárpátaljai magyar oktatási intézményrendszer egyenlőtlenségének következménye.

2.17. táblázat. Az egyes iskolatípusokban magyarul tanult kárpátaljaiak %-os értékei (N = 144)

	Járt	%-ban	Magyarba járt	%-ban	Az iskola-típusba jártak %-ában
Óvoda	75	52	39	27	52
Általános iskola	143	99	115	80	80
Középiskola	71	49	54	37	76
Szakiskola	44	31	9	6	20
Főiskola, egyetem	68	47	20	14	29

2.14. ábra. Az egyes iskolatípusokban magyarul tanult kárpátaljaiak %-os bontásban (N = 144)

6. Magyarországi továbbtanulási lehetőségek

Magyarországi továbbtanulásra a kárpátaljai magyarságnak a nyolcvanas évek végén nyílt lehetősége, eleinte egyénileg, majd 1990-től intézményes keretek között.

A lehetőségeket az első évben a KMKSZ elnöksége kapta, majd annak oktatási bizottsága. Megalakulása után 1991-től kezdve a KMPSZ foglalkozott a magyarországi továbbtanulás koordinálásával. A KMPSZ képviselte Kárpátalját a magyar oktatási minisztérium Határon Túli Magyarok Főosztálya által 1993. február 21-én létrehozott Határon Túli Magyar Ösztöndíjtanácsban. A HTMÖ-t annak érdekében hozták létre, hogy a magyarországi továbbtanulást szervezettebbé tegyék, a kisebbségi közösségek igényeihez igazítsák, segítve azok értelmiségi utánpótlását. A HTMÖ 1996-ban régiónkénti alegységeket hozott létre, melynek tagjai a régiók legitim magyar szervezetei, de sajátos helyzetük figyelembe vételével saját alapszabályuk szerint működnek. A Kárpátaljai Magyar Ösztöndíjtanácsot (KMÖT) a KMPSZ kezdeményezésére hívták össze és a következő szervezetek delegált képviselőiből áll: Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Kárpátaljai Református Egyház, Kárpátaljai Római Katolikus Egyház, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság, Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fóruma. A KMÖT 2000. január 21-én megtartott ülésén módosította alapszabályát és átalakult Kárpátaljai Magyar Felsőoktatási és Ösztöndíjtanácsá (KMFÖT). Az új alapszabály szerint vállalt feladata nemcsak a magyarországi ösztöndíjazás koordinálása, hanem a kárpátaljai felsőoktatás feltérképezése, fejlesztési lehetőségek kimunkálása, a szülőföldi ösztöndíjazás lehetőségének keresése, rendszerének kidolgozása. Összetételében is változott a testület. Részt vesz munkájában a Kárpátaljai Görög Katolikus Egyház felkért képviselője, a KMTF Hallgatói Önkormányzatának és az Ungvári Állami Egyetem mellett működő Kárpátaljai Magyar Diákok és Ifjú Kutatók Szövetségének delegált képviselője.

A KMFÖT a magyarországi állami ösztöndíjak odaítélésére tesz javaslatot. Kidolgozza a pályázat feltételeit, a prioritási szempontokat a különböző képzési formák szerint, meghirdeti és begyűjti a pályázatokat, majd a szempontok alapján rangsorolja és felterjeszti a HTMÖT elé döntésre. A következő képzési formákra pályázhatnak a kárpátaljaiak:

- a Magyar Nyelvi Intézet egyéves felsőoktatásra felkészítő képzésére;
- teljes képzési ösztöndíjra (a felsőoktatásban);
- részképzési ösztöndíjra (a felsőoktatásban);
- PhD doktori ösztöndíjra;
- kutatói ösztöndíjra.

A Magyar Nyelvi Intézet (1990-ben Nemzetközi Előkészítő Intézet, 1994-től Kodolányi János Magyar Nyelvi Intézet, 1998-tól Magyar Nyelvi Intézet, rövidítve MANYI) 1990 óta fogad határon túli magyarokat. Az intézmény feladata a határon túli magyarok esetében az, hogy a diákokat felkészítése a magyarországi felsőoktatási intézményekbe történő felvételire. Az Intézet a Művelődési és Köznevelési Minisztérium Határon Túli Magyarok Főosztályának felügyelete alá tartozik. Az első évben, 1990-ben a MKKSZ elnökségének döntése alapján a régió magyarságának körzetenkénti arányában delegáltak fiatalokat. A következő évtől kezdve a diákok kiválasztásával a MKKSZ oktatási bizottsága, majd megalakulása után a KMPSZ elnöksége, 1996-tól kezdve a Kárpátaljai Magyar Ösztöndíjtanács (KMÖT), 2000-től a KMFÖT foglalkozik. A MKKSZ oktatási Tanácsa által kidolgozott alapelvek több-kevesebb módosítással a mai napig érvényben vannak. A MANYI-ba felvételt nyerni az Intézmény tanárai által fogadott, de Kárpátalján letett vizsgák alapján lehet. A felvételi vizsgákat meghirdetik a helyi magyar nyelvű sajtóban. A szervezéssel és a lebonyolítással, a szakirányok kiválasztásával a KMFÖT foglalkozik. Vizsgázni a választott szakiránynak megfelelően a magyarországi felvételi rendszer szerint kell, de a követelmény igazodik az ukrajnai tananyaghoz. A keretszámokat a

magyar oktatási minisztérium mint fogadó fél és a helyi küldő szervek alakították ki a költségvetési keret függvényében. 1996-tól versenyvizsgák nélkül, alkalmassági vizsgák alapján évente 5 helyet biztosítanak a szórványban élő magyaroknak, olyan feltételek mellett, hogy tanulmányaikat a MANYI befejezése után Kárpátalján fogják folytatni. A felvételik után a végzősök újra pályázatot nyújtanak be a KMFÖT-höz. Automatikusan azok kaphatnak ösztöndíjat, akik az intézetben tanult szaknak megfelelően a legmagasabb képesítést nyújtó felsőoktatási intézménybe nyertek felvételt. Egyéb esetben a teljes képzési ösztöndíjra pályázókkal egyforma elbírálásban részesülnek. A jelentkezők adatlapjainak feldolgozásából a következő táblázatokat szerkeszthettük.

2.18. táblázat. A Magyar Nyelvi Intézetbe jelentkezők adatai 1990-1999 között

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Jelentkezők száma	28	127	87	44	82	44	28	63	72	135
Felvételt nyert hallgatók száma	28	53	50	28	35	17	15	25	26	27
A NEI után felvételt nyert felsőoktatási intézménybe	7	34	37	25	20	17	12	19	22	

A 2.18. táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy az eltelt időszakban megnövekedett az igény az intézet nyújtotta képzési forma iránt, ami a kárpátaljai gazdasági és politikai helyzet romlásával magyarázható, illetve a kárpátaljai magyar oktatási intézmények színvonalának csökkenésével is. Az intézetbe beiskolázható hallgatók száma az első évhez képest 1993-ban drasztikusan csökkent, majd ezen a szinten stabilizálódott, ami

annak lehet következménye, hogy más irányú képzési formákkal bővült a magyarországi továbbtanulási lehetőség. Az első évi sikertelen felvételi után az a rendszer, amely alapján besorolják a hallgatókat, hatékonyabbá tette az ösztöndíjazás ezen formáját.

Az első ösztöndíjazottaknak már diplomát kellett szerezniük, de hollétükről sem a küldő fél, sem a fogadó fél nem rendelkezik információval. Néhány volt előkészítőssel készült interjú alapján az 1990-ben felvételt nyertek közül hazajött 7 személy, az 1992-es évfolyamból szintén 7, de 3 már visszatelepült.

2.19. táblázat. A Magyar Nyelvi Intézetbe jelentkezettek megoszlása a választott szak szerint (1990-1999)

	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99
Orvosi	n.a	6	3	0	5	5	1	10	9	17
Programozó	n.a	6	4	0	4	0	4	2	5	23
Közgazdasági	n.a	3	0	0	0	7	5	9	5	9
Kereskedelmi	n.a	18	5	0	13	7	1	5	9	10
Német	n.a	0	0	0	5	0	0	0	2	3
Jog	n.a	25	13	15	11	4	5	0	12	14
Biológia	n.a	17	11	0	7	0	3	4	7	0
Mérnöki	n.a	2	2	0	2	4	3	0	4	4
Szociológia	n.a	7	0	1	0	2	1	0	2	4
Filozófia	n.a	6	0	0	0	0	1	0	1	0
Pszichológia	n.a	9	0	0	3	0	0	4	4	20
Művészet-történet	n.a	8	0	0	0	0	0	4	1	10
Népművelés	n.a	6	11	0	1	8	0	4	4	0
Pedagógia	n.a	3	16	15	0	0	0	0	0	9
Levéltár-történelem	n.a	0	16	0	2	0	0	7	0	0
Hittan	n.a	0	0	2	0	0	0	0	0	0
Testnevelés	n.a	0	0	0	11	1	0	1	3	7

A 2.19. táblázat szerint a KMFÖT által Kárpátalján hiányszaknak minősülő szakirányok közül a legtöbben a jogi, a kereskedelmi, a közgazdasági, a számítástechnikai és az orvosi

pályát választják évek óta. Ennek egyik oka az lehet, hogy ezen presztízsszakokra egyre nehezebb bejutni helyben, illetve a jogi és az orvosi esetén az ukrán nyelv hiányos tudásának is szerepe lehet.

Évente többen nyernek felvételt közvetlenül is magyarországi felsőoktatási intézetekbe. A kárpátaljai jelentkezők azonos elbírálás alá esnek a külföldi állampolgárokkal. Érettségi bizonyítványuk értékét nem ismerik el hozott pontként, a letett vizsgák eredményeit duplázzák, és ezzel a pontszámmal vesznek részt a felvételi versenyben. Aki felvételt nyert, ösztöndíja ügyében pályázhat a KMFÖT-nél.

A teljes képzési ösztöndíj elbírálásánál a KMFÖT a következő szempontok alapján rangsorol. Elsősorban azokat támogatja, akik olyan szakra nyertek felvételt, ami Kárpátalján nem vagy anyanyelven nem tanulható; olyan felsőoktatási intézménybe nyertek felvételt, amely a szakiránynak megfelelően a legmagasabb szintű képesítést nyújtja; előnyt élveznek azok, akik Kárpátalján érettségiztek. Az ösztöndíjtanács határozata értelmében évente külön helyeket különítenek el a kárpátaljai történelmi egyházak számára teológusképzésre. Általában az ösztöndíjak harmadát ők használják fel. A teológusok ösztöndíjkérelmét az egyházak legmagasabb szintű vezetése bírálja el, a tanács utólagos jóváhagyásával.

A posztgraduális képzési ösztöndíjra azok pályázhatnak, akik Ukrajnában végezték felsőfokú tanulmányaikat, és képesítésüknek megfelelően valamely új szakirányban szeretnék mélyíteni tudásukat. Ez az ösztöndíj maximum 3 évre szólhat.

A doktorandusz (PhD) ösztöndíjra azok pályázhatnak, akik Magyarország valamely doktori iskolájába nyertek felvételt. Az ösztöndíj odaítélésénél figyelembe veszik a kárpátaljai felsőoktatás igényeit. Prioritást élveznek azok, akik Ukrajnában szereztek egyetemi diplomájukat, és valamely kárpátaljai felsőoktatási intézményben dolgoznak.

Kutatói ösztöndíjra tudományos fokozattal rendelkező vagy egyetemet végzett kárpátaljaiak pályázhatnak, akik kutatási területe valamilyen formában kötődik Magyarországhoz. Az ösztöndíjak odaítélésénél figyelembe veszik a pályázók eddigi tudományos tevékenységét.

Az 1995. október 30-tól 1996. január 10-ig 145 magyarországi felsőoktatási intézmény által szolgáltatott információkra épített adatbázisból megtudhatjuk, hogy a Magyarországon tanuló 2645 határontúliból 343 fő ukrán állampolgár, és ez a Magyarországon tanuló külföldi diákok 13,16 %-át teszi ki.

A Kárpátaljai Magyar Ösztöndíjtanács jegyzőkönyvei alapján képet kaphatunk az 1996–1999 közötti időszakról.

2.20. táblázat. A kárpátaljai magyar ösztöndíjasok létszámának alakulása a képzési formák szerint (1996–1999)

	1996			1997			1998			1999		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
MANYI	14	28	14	25	63	25	25	61	24	29	135	27
Teljes képzés	20	59	30	20	54	20	20	87	26	29	112	32
Posztgraduális ösztöndíj	3	3	3	1	3	3	6	6	6	6	14	6
PhD-ösztöndíj	8	18	17	8	17	16	8	17	12	8	16	8
Kutatói ösztöndíj (Hónap)	36		50	50		50	50		50	50		50

1: helyek száma; 2: pályázók száma; 3: megítélt ösztöndíjak száma.

A helyek száma és a megítélt ösztöndíjak száma között látunk eltéréseket. Ennek képzési formánként más-más oka van. A MANYI esetében 1998-ban és 1999-ben nem használták ki a szórványok helyét pályázók hiányában. A teljes képzés ösztöndíjainak száma azért magasabb, mert az előkészítő után felvételt nem nyert kárpátaljai diákok ösztöndíját átcsoportosíthatják a teljes képzésre közvetlenül felvételt nyert hallgatókra szánt ösztöndíjakhoz. A posztgraduális képzésnél 1997-ben két jelentkező nem arra a képzési formára nyújtotta be a pályázatát, ahova kérése alapján besorolható volt, de a KMÖT

átminősítette őket. A doktori ösztöndíjak esetén ösztöndíjban lehetett részesíteni azokat is, akiknek a képzési költségeről a fogadó felsőoktatási intézmény lemondott.

A fentiek alapján elmondható, hogy bővültek a kárpátaljai magyarok képzési lehetőségei Magyarország felsőoktatási intézményeiben. Nagy számban jelentkeznek mind az előkészítőbe, mind pedig a teljes képzésre. A teljes képzésre felvételt nyert hallgatók száma 1998-ban és 1999-ben ugrásszerűen megnőtt. Ennek oka lehet az is, hogy számos magyarországi felsőoktatási intézmény nem tart felvételi vizsgákat, csak az első félév után szelektál. Öröndetes tény, hogy megnőtt a doktorandusz-ösztöndíj utáni igény, ez biztosíthatja a magyar nyelvű felsőoktatás és tudományos élet utánpótlásának kialakulását és fejlődését.

Összefoglalóan a kárpátaljai magyar diákok anyaországi továbbtanulásáról elmondhatjuk, hogy a magyarországi rendszerváltás után kibővült az anyaországi továbbtanulás lehetősége. Előbb azok kerültek ki Kárpátaljáról, akik rendelkeztek megfelelő technikai és tárgyi ismeretekkel a felvételi eljárásokkal kapcsolatban, volt anyagi háttérük. Az évtized folyamán az adott folyamat rendszerbe szerveződött, mederbe terelték ezen a területen a kezdeti kaotikus helyzetet. A két képzési rendszer közötti tartalmi és technikai különbségek kiküszöbölését segíti a Magyar Nyelvi Intézet, amely azáltal, hogy Kárpátalján tartja a felvételit, a legszélesebb rétegek számára hozzáférhetővé válik, így mint szociális kiegyenlítő csatorna is működik. A közvetlen felvételi lehetőségével is egyre többen élnek. Az évtized elején a magyarországi kemény és merev felvételi rendszer miatt kevesen kerültek be a magyarországi felsőfokú képzésbe. A fejkvóta-rendszert behozó oktatási reform révén a felsőoktatási intézmények érdekeként a hallgatói létszám expanziója a felvételi eljárások liberalizálódásához, esetenként teljes megszüntetéséhez vezetett. Ez a folyamat egyre több kárpátaljai érettségizőt vonzott, hiszen a felsőoktatási

továbbtanulás egyfajta kitörési lehetőséget jelent az ismert gazdasági helyzetből, sokan túlélési stratégiájukat építik rá. Erre következtethetünk abból, hogy az évtized elején kikerült, azóta diplomát szerzett diákok nagyon csekély hányada tért vissza szülőföldjére. A szakválasztás alapján is elmondhatjuk, hogy a gyengébb ellenállás irányába mozdulnak a kárpátaljaiak: oda, ahol nincs felvételi, vagy olyan jellegű, amely közel áll az itteni technikákhoz. A MANYI esetében feltűnően magas a jogi és a közigazgatási szakra jelentkezők száma, aminek egyik oka a presztízs, a másik pedig az lehet, hogy magyarból és történelemből van felvételi, ami a helyi iskolák elvégzése után könnyebben elsajátíthatónak tűnik a jelentkezők számára. A jogi szakra jelentkezők nagyon csekély hányada térhet majd haza, mert az ukrainai diplomahonosítási folyamatban az ukrán jognak megfelelően az államnyelven (ukránul) kellene különbözeti vizsgákat tenni, amire ilyen hosszú kihagyás után már nem is vállalkoznak. A más szakirányban magyarországi felsőoktatási intézményben tanulók esetében is kevesen vállalják ezt a megmérettetést. A hazatérés a diákok esetében azért is problematikus, mert életciklusuk legmeghatározóbb részében teljesen más szocializációs folyamatban van részük, mint ami itthon érte volna őket, így elidegenednek környezetüktől, és az itteni valóságot nehezen tudják feldolgozni. Magyarországon alakult ki az a szubkultúra, amelyben otthon érzik magukat, ott kötődnek azok az emberi társas kapcsolatok, amelyek a pályakezdés és elhelyezkedés szempontjából meghatározóak.

III. A kisebbségek anyanyelvi oktatására vonatkozó normák a nemzetközi és az ukrainai kisebbségvédelmi dokumentumokban

Az egyes kisebbségek anyanyelvi oktatásának helyzetét nagyban meghatározza, hogy milyen jogi keretek között működnek (működhetnek-e egyáltalán) a kisebbségi iskolák. A nemzeti kisebbségek anyanyelvi iskoláztatásához való joga az egyik legfontosabb tényezője a kisebbségek hosszú távú megmaradásának. Nem véletlen, hogy számos nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmény, ajánlás foglalkozik ezzel a kérdéssel. Ezekre a dokumentumokra mind a saját területükön élő kisebbségek anyanyelvi oktatását szabályozó államok, mind pedig az állami szabályozással (rendszerint) egyet nem értő kisebbségi szervezetek, intézmények előszeretettel hivatkoznak, csak éppen ellenkező előjellel: előbbiek szerint a törvényeik összhangban vannak a nemzetközi normákkal, utóbbiak ellenben általában úgy vélik, hogy nemcsak az ő érdekeikkel, hanem a nemzetek fölötti kisebbségvédelmi egyezményekkel is konfliktusban vannak az állam által hozott jogszabályok. A közelmúlt hazai történései is egyértelműen ehhez hasonló helyzetet hoztak. Az ukrán állam a nemzetközi dokumentumokra hivatkozva kívánja megreformálni a kisebbségi oktatást, illetve elfogadtatni az új nyelvtörvény tervezetét, a kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezetek (KMKSZ, KMPSZ stb.) ezzel szemben ugyanazon egyezményekre utalva utasítják el és tartják jogfosztónak a tervezett változtatásokat (lásd a következő fejezetet). Ezzel kapcsolatban több kérdés fogalmazódhat meg az emberben. Hogyan lehetséges ez? Hány olvasata lehet ugyanazon szövegeknek? És végül: melyik félnek van igaza?

A felmerült kérdések megválaszolásával próbálkozunk az alábbiakban úgy, hogy összevetünk hét nemzetközi kisebbségvédelmi okmányt hét ukrainai dokumentummal. Mindegyik dokumentumban közös, hogy közvetve vagy közvetlenül foglalkozik

a kisebbségek oktatásának problémájával. A 14 összehasonlításra kerülő dokumentum a következő:

- Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól (ENSZ, 1992);
 - a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (Európa Tanács, 1992);
 - az Európa Tanács parlamenti közgyűlésének 1201. számú ajánlása (ET, 1993);
 - Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről (ET, 1995);
 - a Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (Nyelvi Jogok Világkonferenciája, 1996);
 - a Nemzeti Kisebbségek Oktatási Jogairól Szóló Hágai Ajánlások és Értelmező Megjegyzések (Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet, 1996);
 - Ajánlás a kisebbségek felsőoktatásban való részvételéről (ET, 1998)
- egyik részről, illetve
- Az USZSZK törvénye az Ukrán SZSZK-beli nyelvekről (1989);
 - Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén (1991);
 - Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről (1992);
 - Ukrajna Alkotmánya (1996);
 - Ukrajna törvénye az általános középfokú oktatásról (1999);
 - Ukrajna nemzetiségi kisebbségeinek oktatási igényei kielégítésének koncepcionális alapjai (tervezet több változatban, 1997–1999);
 - Ukrajna törvénye a nyelvek fejlődéséről és használatáról Ukrajnában (tervezet, 1999)
- a másik részről.

A nevezett okiratok egybevetése során kiderül, hogy a nemzetközi dokumentumok többségének van egy vagy több

ukrajnai megfelelője. Lássuk elsőként, mit is olvashatunk a kisebbségek anyanyelvi oktatásának kérdéséről az ET oly sokat vitatott 1201. számú ajánlásában, s mely ukrajnai dokumentum feleltethető meg neki. Az idézeteket a könnyebb összehasonlítás kedvéért egymás mellett közöljük.

1201. ajánlás

Minden nemzeti kisebbséghez tartozó személynek joga van anyanyelvét megtanulni és az anyanyelvén történő oktatáshoz...

Nyilatkozat Ukrajna és Magyarország együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén

A Felek egyetértenek abban, hogy biztosítják az ahhoz szükséges lehetőségeket, hogy a nemzeti kisebbségek tanulják anyanyelvüket és anyanyelvükön tanuljanak az oktatás minden szintjén.

Mindkét dokumentum rögzíti az anyanyelv megtanulásának és az anyanyelven történő oktatásnak a jogát. Lépünk tovább, s hasonlítsuk össze az alábbiakat.

Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól

Az államoknak megfelelő intézkedéseket kell tenniük, hogy – ahol lehetséges – a kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségük legyen anyanyelvük tanulására, vagy hogy az anyanyelvükön történő oktatásban részesüljenek.

Ukrajna Alkotmánya

A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvény garantálja a jogot, hogy anyanyelvükön tanuljanak vagy anyanyelvüket tanulják...

*Keretegyezmény a Nemzeti
Kisebbségek Védelméről*

2. Nemzeti kisebbségek által hagyományosan és jelentős számban lakott területeken, megfelelő igény esetén, a Felek törekednek – lehetőségeik szerint és oktatási rendszerük keretein belül – annak biztosítására, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségük legyen kisebbségi nyelvüket megtanulni vagy ezen a nyelven tanulni. 3. A jelen cikk 2. bekezdését úgy kell végrehajtani, hogy az ne veszélyeztesse a hivatalos nyelv tanulását, vagy ezen a nyelven való tanítást.

*Ukrajna törvénye a nyelvek
fejlődéséről és használatáról –
tervezet*

A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgároknak joguk van anyanyelvükön tanulni vagy anyanyelvüket tanulni. Az állam lehetőségeihez képest megteremti a megfelelő feltételeket a saját oktatási rendszereinek kereteiben és ösztönzi különböző szintű oktatási intézmények és tagozatok létrehozását az illető nemzetiségi kisebbség anyanyelvének oktatására vagy anyanyelvén folyó oktatásra...

*Ukrajna törvénye a nemzetiségi
kisebbségekről*

Az állam minden nemzetiségi kisebbség számára garantálja (...) az anyanyelv használatát és az anyanyelvi oktatást vagy az anyanyelv tanulását az állami oktatási intézményekben, illetve a nemzetiségi kulturális szövetségeken keresztül...

A fent idézett dokumentumok már nem fogalmaznak egyértelműen. Nem mindegy például, hogy az anyanyelv *tantárgyként való tanulásához* vagy pedig az *anyanyelven történő*

tanuláshoz van joguk a kisebbségieknek. Még ehhez a vagylagos, tulajdonképpen az állam jóindulatától függő megfogalmazáshoz is ködösítő, értelmezhetetlen „biztonsági szelepet” építenek be különböző feltételek felsorolásával, amelyek meglepte ismét csak attól függ, hogy az állam elismeri-e ezt vagy sem. A jogilag kifejtetlen és homályos megfogalmazások használatában különösen az idézett nemzetközi dokumentumok járnak elől. Ebbe a csoportba sorolható az ukrán oktatási törvény is, amelynek 7. cikkelye szerint az oktatás és nevelés nyelvét Ukrajna Alkotmánya és a nyelvtörvény szabályozza.

Nézzük, mit tartalmaz a nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlás. Ezt a dokumentumot érdemes hosszabban idézni, s összevetni a koncepció néven emlegetett ukrainai tervszel.

A hágai ajánlás kimondja:

„11) (...) A pedagógiai kutatások az iskoláskor előtti és az óvodáskorú gyermekek anyanyelven folyó nevelését javasolják. Ahol csak lehetséges, az államoknak meg kell teremteniük a feltételeket, hogy a szülők élhessenek ezzel a lehetőséggel.

12) A kutatások szerint az alapfokú oktatásban is az a legkedvezőbb, ha a tantárgyakat kisebbségi nyelven tanítják. (...) Az elemi oktatás vége felé néhány gyakorlati vagy nem elméleti tárgyat államnyelven kell tanítani. (...)

13) A középfokú oktatásban a tantárgyak döntő hányadát kisebbségi nyelven kell tanítani. A kisebbségi nyelvet iskolai tantárgyként, a tanterv szerves részeként kell oktatni. (...) Az oktatás e periódusában az államnyelven oktatott tantárgyak számát fokozatosan növelni kell.”

Az ukrainai kisebbségi oktatás reformtervezete, a koncepció a tranzitív oktatási modellt kínálja a nemzetiségeknek, melynek lényege, hogy az anyanyelvi elemi iskola után az általános iskolában az anyanyelvi oktatásról fokozatosan át kell térni a többségi nyelvű tanulásra (lásd alább). Az átmenet gyakorlatilag a középiskolára befejeződik, s a nemzeti jellegű tárgyak (az

anyanyelv és irodalom, a népismeret és az anyanemzet története) kivételével minden tantárgyat az államnyelven tanulnak a diákok. A koncepcióban foglaltak tehát kísértetiesen hasonlítanak arra, amit a hágai ajánlás idézett részében olvashatunk.

A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata ehhez képest a lehető legszélesebb jogköröket biztosítja a kisebbségek számára az oktatásban, s ehhez hasonlóan fogalmaz a máig érvényben lévő, 1989-ben elfogadott nyelvtörvény.

*A Nyelvi Jogok Egyetemes 1989-es nyelvtörvény
Nyilatkozata*

Minden nyelvi közösségnek joga van eldönteni, hogy nyelvének milyen mértékben kell jelen lennie mint használatos nyelv és mint tanulmány tárgya az oktatás minden szintjén, így az iskola-előkészítő, elemi, középfokú, technikai és szakoktatásban, valamint az egyetemi és felnőttoktatásban. (24. cikk)

Az Ukrán SZSZK állampolgárainak elidegeníthetetlen joga, hogy a gyermekek taníttatásának nyelvét szabadon válasszák meg. Az Ukrán SZSZK minden gyermek számára garantálja az anyanyelven való nevelés és tanulás jogát. (25. cikkely)

Nem az iskolai oktatásra vonatkozik ugyan, ám hasonlóan széles jogokat javasol a kisebbségek számára az ET 1353. számú, a kisebbségek felsőoktatásban való részvételéről szóló ajánlás 6. cikkelyének ii pontja: „a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyeknek lehetősége kell legyen az anyanyelven folyó közoktatás megfelelő típusaiban és szintjein való részvételhez a felsőoktatásra való felkészítés céljából”.

A végére egyetlen dokumentum, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája maradt, nem véletlenül. Ezt a dokumentum ugyanis 1999 végén ratifikálták Ukrajnában, ám hatályba léptetését máris felfüggesztették. Talán ez az a nemzetközi egyezmény, amelyre a legtöbbet hivatkoznak a vitatkozó felek. Ennek az a magyarázata, hogy ez a dokumentum

sokféleképpen szemlélhető. A Charta ugyanis *a la carte* rendszerben (vagyis választhatóan) konkrét fokozatokat sorol fel többek között a kisebbségi nyelvek oktatásban való használatáról is, amelyek közül a Chartát aláíró államok a ratifikáció során kiválaszthatják a számukra legmegfelelőbbeket. Az ukrajnai honatyák az *a la carte* rendszerből az oktatás terén a kisebbségek számára legkedvezőbb fokozatot választották. Ezeket a normákat kell alkalmazni azokban a közigazgatási egységekben, azokon a területeken, ahol a kisebbségek meghaladják a 20%-os arányt.

Nézzük, milyen lépcsőzetes elrendezésben foglalja össze a dokumentum az anyanyelvi oktatáshoz való jogot.

Az oktatással a 8. cikk foglalkozik, s gyakorlatilag azonos fokozatokat kínál fel választékként az iskola-előkészítő, az általános és középiskolai oktatásban, a szakmunkásképzésben és a felsőoktatásban:

„Az oktatásügyet illetően a Felek azokon a területeken, ahol ezeket a nyelveket használják, e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, és anélkül, hogy az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek oktatása hátrányt szenvedne, vállalják, hogy

i. elérhetővé teszik az általános iskolai oktatást¹ az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

ii. elérhetővé teszik az általános iskolai oktatás lényegi részét az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

iii. biztosítják, hogy az érintett regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatása az általános iskolai tanrend integráns részét képezze, vagy

iv. a fenti i.–iii. szerinti intézkedések valamelyikét legalább azokra a tanulókra alkalmazzák, akiknek családja ezt kívánja, és létszámuk elegendőnek minősül.”

Könnyen belátható, hogy a fenti négy fokozat közül az oktatás minden szintjén egyaránt kiválasztható a kisebbségek számára

¹ Az *általános iskolai oktatás* kifejezés helyére az *iskola-előkészítő oktatást, középiskolai oktatást, szakmunkásképzést, illetve felsőoktatást* behelyettesítve megkapjuk a 8. cikk további, ezen oktatási fokozatokra vonatkozó részeit.

legkedvezőbb éppúgy, mint a legkevesebb jogot biztosító. Éppen ezért egyáltalán nem mindegy, hogy az adott állam hogyan válogat a felkínált lehetőségek közül.

A fenti dokumentumok áttekintése nyomán az alábbi következtetéseket vonhatjuk le.

Elvileg mind az állami szerveknek, mind a kisebbségieknek igazuk van, amikor ellenkező előjellel ugyan, de a nemzetközi normákra hivatkoznak. A kisebbségek oktatási jogait szabályozó ukrainai jogszabályok szinte szóról szóra egyeznek a megfelelő nemzetközi jogi dokumentummal. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ez *betű szerinti megfelelés*, a dokumentumok *szellemével* ugyanakkor nagyon sokszor szemben állnak az ukrainai törvények, amennyiben az országban élő kisebbségek *már meglévő jogait* kívánják oly módon szabályozni, hogy ez a korábbi állapothoz képest *visszalépés*. Ez pedig egyértelműen ellentmond azoknak a céloknak, amelyek érdekében ezek a nemzetközi ajánlások létrejöttek. Ez a hágai ajánlás *A nemzetközi jogi dokumentumok szelleme* című részében egyértelműen meg is fogalmazódik: „Szem előtt kell tartani, hogy a vonatkozó nemzetközi kötelezettségek és feladatok nemzetközi minimumszttenderdek. Szellemük és szándékuk ellen való a kötelezettségek és feladatok szűkítő értelmezése”.

Leszögezhetjük azt is, hogy a nemzetközi dokumentumok gyakran olyan burkoltan, homályosan fogalmaznak, hogy megnehezítik egyetlen és világos értelmezésüket, s ezzel nyilvánvalóan nem a kisebbségek, hanem az államok malmára hajtják a vizet, legalábbis azon közösségek esetében, melyek országai a nemzetközi egyezményekre hivatkozva úgy kívánják rendezni a kisebbségek jogállását, hogy az tulajdonképpen a jogok szűkítése.

A nemzetközi kisebbségvédelmi jog a hatalmi viszonyokat tükrözi: a nemzetközi normákat nem a kisebbségek vagy szervezeteik, hanem az egyes államok által létrehozott nemzetközi testületek (például az ENSZ, az ET, az EBESZ) határozzák meg,

lehetőség szerint úgy, hogy a lehető legkisebb mértékben szűkítsék a tagállamok mozgásterét.

IV. Az állami és a kisebbségi oktatáspolitikai közötti konfliktusok

Tudjuk, hogy a nyelvtervezés „a modern nemzetállam kiépítésének részévé vált, mert a modern világ egyik figyelemre méltó trendje, hogy szinonimává tegye a nyelvet és a nemzetet” (Wardhaugh 1995: 311).

A nemzetállam kialakításának, illetve a kisebbségek asszimilálásának, „láthatatlanná tételének” (vö. Phillipson – Skutnabb-Kangas 1997: 25) egyik legfőbb eszköze az oktatás, s ezen belül is az oktatás nyelvének megválasztása (vö. Skutnabb-Kangas 1997: 6). Kötetünk e fejezetében éppen ezért vesszük alaposabban szemügyre a kisebbségi oktatás körül zajló eseményeket.

Az alábbiakban azt mutatjuk be, hogyan zajlik egy függetlenségét a közelmúltban kivívott államban a nemzeti nyelv államnyelvi státuszba emelése, s ez a folyamat milyen fokozatokban zajlik, illetve mindez hogyan érinti az államban élő egyik őshonos nemzeti kisebbség, a kárpátaljai magyarság jogait, kilátásait, túlélési esélyeit, s milyen nyelvi konfliktusok (vö. Trudgill 1992: 44, 1997: 59–60) alakulnak ki e státustervezési folyamat során.

1. Az előzmények

A volt Szovjetunióban elvileg minden nemzetiség és nyelv egyenjogú volt. Olyannyira, hogy az országnak hivatalosan nem is volt állam- vagy hivatalos nyelve.

Ennek ellenére az orosz nyelv politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsósorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett. Országos és köztársasági szinten – az oroszosításnak fokozottan ellenálló néhány tagköztársaságot (pl. a Grúz és az Örmény SZSZK-t) kivéve – a közigazgatási ügyek oroszul folytak, s az egyes köztársaságokban az orosz volt a felsőoktatás, a tudomány, a technika nyelve, a szovjet hadseregben egyetlen vezénylési nyelv volt – az orosz (vö. Miller 1994: 613). Az egyes

tagköztársaságok névadó nemzetiségeinek nyelve mindenütt csak a második nyelvként lehetett használatos (vö. Cserniczkó 1998).

Ebben a nyelvi egyenjogúságban a nemzetiségi nyelvek szerepe arra korlátozódott, hogy minden nemzetiséghez eljuttathatók legyenek a központi párthatározatok, közlemények (vö. Hazanarov 1982: 23, Kótyuk 1995: 13).

Kitűnően példázza az orosz nyelv kivételezett helyzetét az is, hogy az Ukrán SZSZK-ban a közel 40 milliós ukrán nép nyelvének oktatása a Szovjetunió fennállása idején csupán az ukrán tannyelvű iskolákban volt kötelező, az orosz nyelv tanítása viszont az ország minden iskolájában kötelező volt (vö. Miller 1994: 613). Az ukrainai orosz iskolákban az ukrán nyelv oktatása fakultatív volt, azaz a tanuló szülei eldönthették, tanuljon-e Ukrajnában ukrán nyelvet gyermekük, avagy sem. A gyermekét orosz iskolába járató ukrainai szülőnek elég volt írnia egy kérvényt, hogy gyermeke nem kíván ukránul tanulni, s kérésének eleget tettek (vö. Lizanec 1994: 125). A nemzetiségi (így például a magyar, román stb.) tannyelvű iskolákban az ukrán nyelv oktatása egyáltalán nem – fakultatíve sem – szerepelt a tantervekben. Ezekben az iskolákban is kötelezően oktatták ellenben az orosz nyelvet (Lizanec 1994: 125). „Mindez azt jelenti, hogy Ukrajnában érettségit szerezhetsz olyan – ukrán vagy nem ukrán – fiatal is, aki nem beszél a köztársaság nyelvét. És elboldogul nélküle felnőttként is: ezt a köztársaság fennálló intézményrendszere lehetővé teszi” – írta Balla D. Károly kárpátaljai magyar író (1993: 12–13).

Vagyis a Szovjetunió fennállása idején az Ukrán SZSZK lakosai közül csak azok számára volt kötelező az ukrán nyelv tanulása, akik ukrán tannyelvű iskolába jártak.

Az ukrán nyelv oktatásának ilyen helyzete a lakosság ukránnyelv-tudásán is tükröződik.

Az 1989-ben Ukrajna területén végzett legutóbbi (még szovjet) népszámlálásnál használt kérdőív 9. kérdése az anyanyelv mellett

arra a szovjetunióbeli nyelvre is rákérdezett, amelyet az adatközlő saját bevallása szerint *szabadon bírt* (folyékonyan beszélt).

A népszámlálás adatai szerint 1989-ben Kárpátalján az 1.245.618 lakos közül 976.749-en ukrán nemzetiségűnek tartották magukat, s közülük 961.489-en tekintették az ukránt anyanyelvüknek. A más nemzetiségűek közül az ukránt anyanyelvüknek vallókkal együtt összesen 972.827-en felelték azt a népszámlálási biztosoknak Kárpátalján 1989-ben, hogy az ukrán az anyanyelvük. A 272.791 *nem ukrán anyanyelvű* kárpátaljai közül 48.106-an (17,6%-uk) saját megítélésük szerint *szabadon bírták* az ukrán nyelvet. Az ukrán anyanyelvűekkel együtt 1.020.933 fő, a kárpátaljai lakosság 81,9%-a beszélt eszerint (saját bevallás alapján) ukránul.

Ezzel szemben az orosz anyanyelvűekkel együtt Kárpátalján 1989-ben 732.556 fő, az összlakosság 58,8%-a beszélt szabadon az orosz nyelvet, s a *nem orosz anyanyelvűek* 53,7%-a (több mint fele!) saját bevallása szerint beszélt oroszul. (514.516-an – a lakosság 41,3%-a – úgy vélték, hogy csak anyanyelvükön beszélnek.)

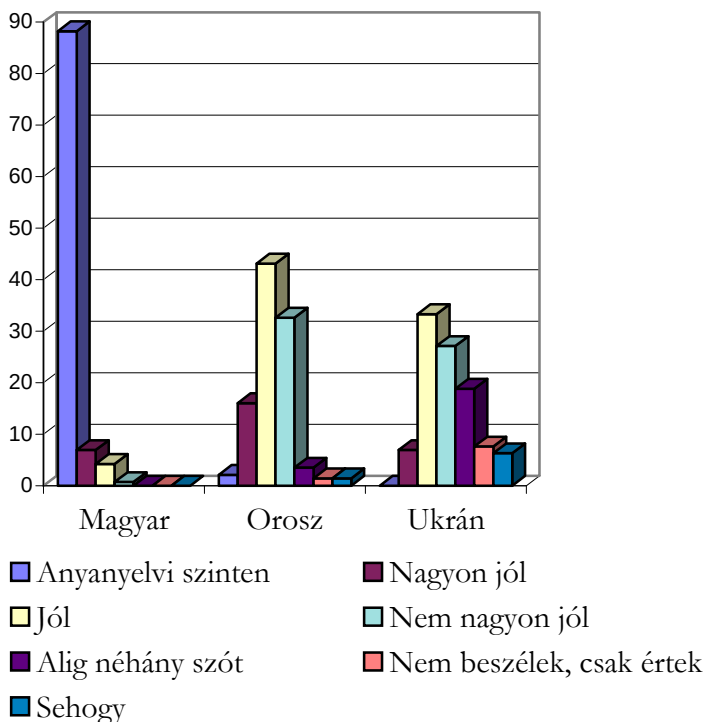
A 155.711 magyar nemzetiségű kárpátaljai lakos közül 65.718-an (42,2%) úgy ítélték meg, hogy beszélnek az orosz nyelvet, és annak ellenére, hogy a területen az ukránok alkotják a többséget, csak 17.723-an (11,3%) vallották azt, hogy szabadon beszélnek ukránul. 72.178 kárpátaljai magyar nemzetiségű saját bevallása szerint csak magyarul beszélt.

Hét évvel az 1989-es népszámlálás után, 1996 nyarán egy kérdőíves szociolingvisztikai vizsgálat során (vö. Kontra 1996) a kárpátaljai lakosság nyelvtudására is rákérdeztünk. Négy településtípusban (magyar többségű város és falu, illetve magyar kisebbségű város és falu) összesen 144, kor, nem és iskolai végzettség szerint rétegzett felnőtt, magát magyarnak valló adatközlő válaszolt arra a kérdésre, hogy *saját bevallása szerint* milyen fokon beszél magyarul, oroszul és ukránul. Magyartudását az adatközlők 95%-a *nagyon jó*-nak vagy *anyanyelvi szintű*-nek ítélte,

orosztudását túlnyomó többségük (91%) a *nem nagyon jó*-tól a *nagyon jó*-ig terjedő jelzőkkel minősítette, de ukrántudását csak kétharmaduk (67%) ítélte ilyennek (4.1. ábra).

A magyarok orosztudásánál jóval gyengébb ukrántudását mutatja az is, hogy az *alig néhány szót* vagy annyit sem tudók aránya az orosz esetében a minta 6,3%-a, míg az ukrán esetében ugyanez 32,6%.

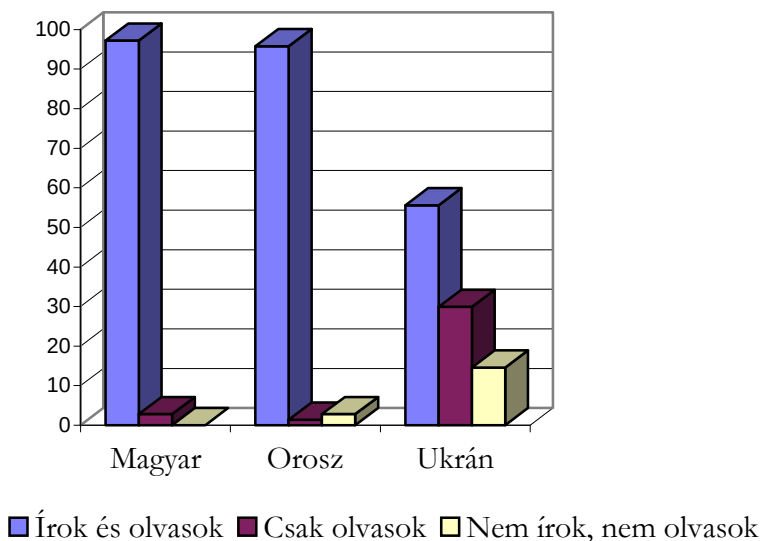
4.1. ábra. A kárpátaljai magyarság nyelvtudása
($N=144$; %-ban; 1996, önértékelés alapján)

Arra a kérdésre, hogy tudnak-e írni és olvasni az adatközlők magyarul, oroszul és ukránul, a minta 97%-a úgy válaszolt, hogy

magyarul *ír és olvas*, 3% *csak olvas*. Az oroszul írók és olvasók aránya közeli az anyanyelvihez (95,8%), ám ukránul sokkal ritkább: csak az adatközlők 56%-a ítélte úgy, hogy tud ukránul írni és olvasni, 30% csak olvasni tud, 14% sem írni, sem olvasni nem tud (vö. Csernicskó 1998: 173–175, 4.2. ábra).

4.2. ábra. Írni és olvasni tudás magyar, orosz és ukrán nyelven Kárpátalján (N=144; %-ban; 1996, önértékelés alapján)

2. A jelen problémái

1989-ben megszületett Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Törvénye az Ukrán SZSZK-beli nyelvekről, amelynek 2. cikkelye értelmében Ukrajna államnyelve az ukrán. A törvény 27. cikkelye (Az oktatás és a nevelés nyelve az általános iskolákban) kimondja: „Az Ukrán SZSZK általános iskoláiban az ukrán és az orosz nyelv oktatása kötelező”. „Az Ukrán SZSZK Legfelső Tanácsának Határozata az Ukrán SZSZK-beli nyelvekről szóló

törvény hatályba léptetési rendjéről” című, a törvényhez fűzött kiegészítés azonban az idézett cikkellyel kapcsolatban megjegyzi, hogy „a törvény hatályba lépésétől (azaz 1990. január 1-től – a szerzők) számított tíz éven belül” lép életbe (vö. Botlik–Dupka 1993: 288).

Az említett kiegészítés egyébként nem csupán az oktatásra vonatkozó cikkelyek kapcsán szabott türelmi időt az oroszról ukránra való áttérés folyamatában. Három–öt év türelmi időt engedélyezett a törvény az adminisztráció nyelvének ukránra váltására, öt–tíz évet pedig arra, hogy az oktatás minden szintjén áttérjenek az ukránra (vö. Arel 1995: 599).

Az 1996. június 28-án Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa által elfogadott Ukrajna Alkotmányának 10. cikkelye is egyértelműen fogalmaz az ukrán nyelv státusát tekintve: „Ukrajnában az állami nyelv az ukrán” (vö. Kárpáti Igaz Szó 1996. július 27., 5–12. lap, illetve *Ukrajna Alkotmánya*, 6. lap).

Az ukrán nyelv oktatását 1990-ben bevezették minden ukrainai, így a kárpátaljai magyar iskolákban is. Az ukrainai nyelvtörvény elfogadása után 1990-ben érettségizett az utolsó olyan korosztály, amely számára – ha nem ukrán tannyelvű iskolába járt – nem feltétlenül volt kötelező az ukrán nyelv tanulása.

A gyakorlatban az ukrán nyelv oktatása korántsem zajlik zökkenőmentesen. Az államnyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolákban ugyanis nincsenek meg még az alapvető feltételek sem.

Nincsenek a magyar iskolák számára készült ukránnyelv-tankönyvek, még az ábécéskönyv is hiányzik (Felhívás 1997). Az iskolák többségében azokból a tankönyvekből tanítanak, amelyek egykor az orosz iskolában ukránt tanulók számára készültek (vö. Csanádi 1996). Az ilyen könyvekben azonban a magyarázatok, feladatok stb. szövegei orosz nyelvűek, s 1993 óta a kárpátaljai magyar iskolákban nem oktatják az orosz nyelvet, így a magyar tanulók az államnyelvet egy olyan nyelv közvetítésével tanulják,

amelyet sohasem tanultak, tehát a nagy többség nem is ismerheti. 1996-tól fokozatosan jelenik meg egy-egy osztály számára ukránnyelv-tankönyv, ám ezek a könyvek a középiskolai osztályok és az általános iskola felső osztályai számára készültek. Ebben eleve furcsa, hogy először elkészítetteti az állam a középiskolák, illetve az általános iskolák legfelső osztályai számára az államnyelv oktatásához a tankönyvet, az általános iskolai ukránnyelv-oktatás megalapozásához azonban mindmáig nem biztosított tankönyveket. Ez a szituáció olyan, mintha a ház építői az alapok lerakása előtt a tető ácsolásába kezdenének.

Nincsenek továbbá az iskolák számára készült magyar–ukrán és ukrán–magyar szótárak sem. A fent említett orosz iskolák számára készült tankönyvek végén található szójegyzék is orosz–ukrán, illetve ukrán–orosz, tehát a magyar iskolákban gyakorlatilag hasznavehetetlen. Az utolsó tudományos igényű, kétkötetes ukrán–magyar és magyar–ukrán szótár 1961-ben, illetve 1963-ban jelent meg az Akadémiai Kiadó és a Kárpátontúli Területi Kiadó gondozásában (Csucska és mtsai szerk. 1961, Katona szerk. 1963). A szótárban az ukrán és a magyar grammatika rövidített, vázlatos leírása is helyet kapott, ám a könyv hiányzik az iskolai könyvtárakból. A *Bóbita* című kárpátaljai gyermeklap mellékleteként (*Bóbita-füzetek*, 8. szám) is napvilágot látott 1996-ban egy kezdetleges szógyűjtemény, amely azonban nem pótolhat egy szótárt. 1997-ben végre kiadásra került egy ukrán–magyar, illetve magyar–ukrán kisszótár, amely a képzett szavakkal együtt kb. 5–5 ezer szócikket tartalmaz (Palkó – Palkó 1997), ám – bár jobb a semminél – nem pótolhat egy tudományos igényű készült munkát. A nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán (többek között kárpátaljai szakemberek bevonásával) folyamatban van az ukrán–magyar nagyszótár készítése, a munkálatok azonban még évekig elhúzódnak. Egyelőre csak egy ukrán–magyar szótári adattár III. és VI. kötetének kiadása történt meg (vö. Udvari szerk. 2000a és 2000b). Az ukrán Nemzetiségi és Migrációs Minisztérium 1996

áprilisában másfélmilliárd kupon-karbovanecet (akkor kb. 1,5 millió magyar forintnak megfelelő összeget) utalt ki a magyar honfoglalás 1100. évfordulója kárpátaljai megünneplésére. Ezt a pénzt a honfoglalásnak szentelt tudományos konferencia megrendezésére, valamint Lizanec P. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* II. kötetének és egy ukrán–magyar szótárnak a megjelentetésére kívánták fordítani (vö. Kárpáti Igaz Szó 1996. április 20., 1.). A konferenciát megtartották, az atlasz – melynek I. kötetéről (Lizanec 1992) negatív szakmai recenziók jelentek meg Magyarország két rangos tudományos folyóiratában (Büky 1994 és Kontra 1994) – napvilágot látott (Lizanec 1996), az ukrán–magyar szótár kiadására azonban mindeddig (2001. februárjáig) nem került sor.

Hiányoznak a szakképzett szaktanárok. Általában az orosz tanárookra hárul az ukrán nyelv oktatása, esetleg azokra a pedagógusokra, akik valamennyire beszélnek a nyelvet. A káderhiány nem véletlen: a magyar iskolát végzettek közül senki sem jelentkezhetett korábban az Ungvári Állami Egyetem ukrán nyelv és irodalom szakára, mert a magyar iskolákban nem volt tantárgy az ukrán nyelv, így értelemszerűen ukránszakosokat sem helyeztek magyar tannyelvű iskolába, jelenleg viszont hiány van a területen ukrántanárokból, főként a magyarul is beszélőkből. Az 1995/1996-os tanévben a Beregszászi Járási Köznevelési Osztály adatai szerint a járás magyar iskoláiban 64 pedagógus tanította az ukrán nyelvet. Közülük mindössze 14-nek volt ukrán szakos diplomája, 33-an orosz szakosok, 8-an tanítók, ketten kulturális munkások (népművelők), öten pedig más végzettséggel rendelkező tanárok voltak (vö. Csanádi 1996). A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) nyilatkozata szerint ezt a problémát az orosz szakos tanárok átképzésével lehetne orvosolni (Nyilatkozat 1996).

Még végleges tantervek sincsenek a nemzetiségi iskolák számára. A Kárpátaljai Területi Pedagógus-továbbképző Intézet és az ukrán Oktatási és Tudományos Minisztérium között ugyanis

hosszas presztízscsata dúl, melynek tétje, hogy ki jogosult a nevezett tantervek kidolgozására: Ungvár vagy Kijev.

Kidolgozatlanok az ukrán nyelv oktatásának módszertani alapelvei is, hisz mindeztidáig nem volt tantárgy az ukrán a kárpátaljai magyar iskolákban. Az orosz nyelv oktatásának módszertanát nem lehet egy az egyben átvenni, mert egyrészt az orosztanítás eredményei ezt nem indokolják, másrészt a Szovjetunióban az orosz nyelvet abból az elvből kiindulva oktatták, hogy az minden szovjet ember második anyanyelve, s ennek megfelelően kell oktatni, nem pedig idegen nyelvként (vö. Orosz 1992: 53).

Az ukrán nyelv oktatásának megszervezésekor demográfiai tényezőket is figyelembe kellene venni. Nem teljesen úgy célszerű kezdeni például az ukrán nyelv oktatását a 67%-ban magyar többségű beregszászi járás közel 100%-ban magyarok lakta falvaiban, mint mondjuk a Felső-Tisza vidékén, ahol az iskolába kerülő magyar gyerekről elképzelhető, hogy az első osztályba kerülve jobban beszél ukránul, mint magyarul.

Ezzel kapcsolatosan mindeddig fel sem merült az a kérdés, hogyan viszonyuljanak a magyar iskolák számára készülő ukránnyelv-tantervek és tankönyvek a helyi, kárpátaljai ukrán nyelvjárásokhoz, avagy a ruszin nyelvhez, amelynek nyelvi státusa máig vitatott, és amelynek hivatalos ukrainai elismerésére máig sem került sor, ám több ruszin közösséghez hasonlóan a kárpátaljai ruszinok is egy ruszin standard kodifikálásával próbálkoznak (vö. pl. Fedynyšynec' 1996). A probléma azért is valós és megoldásra váró, mert azok a kárpátaljai magyar gyerekek, akik némi ukránnyelv-tudással kerülnek az iskolába, nem az ukrán standardot, hanem helyi változatát beszélik ilyen vagy olyan fokon. Akár az ukrán nyelvjárásának, akár önálló ruszin nyelvnek tekintjük is a helyi szláv nyelvváltozatokat, az bizonyos, hogy köztük és az ukrán standard között sokkal jelentősebbek a lexikai, grammatikai különbségek, mint például a magyar nyelvjárások között. A két nyelvváltozat megnevezése is

különböző. A standardot *ukrán*-nak vagy *tiszta ukrán*-nak nevezik; aki a helyi nyelvjárást használja, arra azt mondják, „*po žakarpatszki*”, vagyis *kárpátaljaiul*, a helyi dialektusban beszél. Az iskolákban pedig természetesen az ukrán standardot oktatják.

Ennek ellenére az Ukrajna elnöke által jóváhagyott Nemzeti Alaptantervben az áll, hogy az ukránnak mint államnyelvnek a megfelelő szintű ismeretét minden középiskolai végzős számára biztosítani kell (vö. Felhívás 1997). A nyelvtörvény 2. cikkelye is rögzíti, hogy az állam különböző intézményei révén biztosítja az ukrán nyelv elsajátításához elengedhetetlen feltételeket.

A kérdés megoldatlanságát jelzi, hogy a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Ukrán–Magyar Vegyes Bizottság is többször napirendre tűzte, s a kárpátaljai magyar sajtó is rendszeresen foglalkozik a témával. Érdemi lépésekre azonban még nem került sor.

Az, hogy az állam függetlensége kilenc éve alatt sem teremtette meg a feltételeket kisebbségi polgárai számára az ukrán nyelv elsajátításához, akár a közösség elszigetelését is szolgálhatja. Az államnyelv oktatásának jelenlegi körülményei az ún. *szegregációs oktatási modellre* emlékeztetnek. A szegregációs oktatási modell kisebbségekkel szembeni alkalmazásának lényege, hogy az oktatás a kisebbség nyelvén folyik, és nem, vagy csak nagyon alacsony határfokon oktatják a többségi nyelvet a kisebbség szegregálásának, elszigetelésének, esélyegyenlőségének megvonása céljából (vö. Göncz 1995: 68, Skutnabb-Kangas 1997: 26, Kontra 1997: 77; lásd még a továbbiakban).

Phillipson, Rannut és Skutnabb-Kangas (1994) szerint a nyelvi emberi jogoknak része az illető ország (legalább egyik) hivatalos nyelve megtanulásának joga is. A nemzeti kisebbségek oktatási jogaira vonatkozó hágai ajánlásban is az áll, hogy a hivatalos államnyelvet tantárgyként kell oktatni, lehetőleg kétnyelvű tanárok által (vö. *The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note*, 12. cikk, 7. old.).

3. Ukránul pedig tudni kell(ene)

Miközben az iskolai ukránnyelv-oktatás olyan, amilyen, további problémák merültek fel az ukrán nyelvvel kapcsolatban.

Az ukrán Oktatásügyi Minisztérium rendeleteinek tára 1996. évi 3–4. (februári) számában ugyanis egy olyan rendelkezés jelent meg, amely értelmében az általános iskola végén a kibocsátó, illetve a középiskola végén az érettségi vizsgákat a következő tárgyakból kell tenni: a 9. osztály végén ukrán nyelvből és matematikából, a 11. végén ukrán nyelv és irodalomból, Ukrajna történetéből, matematikából és két szabadon választott tárgyból (vö. Informacijnij zbirnyik Minyisztjersztva oszviti Ukrajini 3–4. 1996. június. Kijev: Oszvita, 53. old.). Mindez azt jelenti, hogy a magyar tannyelvű kárpátaljai iskolák végzőseinek is ukrán nyelvből és irodalomból kell érettségizniük, anyanyelvükből viszont csupán akkor tehetnek vizsgát, ha választják. A minisztérium azonban három bekezdéssel a fenti rendelkezés alatt hagyott egy kiskaput a nemzetiségi iskolák számára. A 2.4.3. számú cikkely értelmében azok a tanulók, akiket *nem osztályoztak* ukrán nyelvből és irodalomból, ezek helyett a tárgyak helyett „más népek nyelvéből és irodalmából tesznek vizsgát” (uo.). Eszerint azokban a kárpátaljai magyar iskolákban, ahol hivatalosan nem osztályozták a tanulókat ukrán nyelvből és irodalomból, magyar nyelvből és irodalomból tehettek vizsgát, ukránból pedig csak akkor, ha a tanulók ezt a vizsgatárgyat választották a kötelező tárgyakon kívül.

Az 1997. évi érettségi vizsgákkal kapcsolatban hasonló rendelkezések jelentek meg az oktatási minisztérium közlönyében. A 9. és 11. osztály végi kibocsátó, illetve érettségi vizsgákat közel azonos feltételek között tehették le a tanulók, mint 1996-ban, vagyis csak abban az esetben tehettek anyanyelvükből vizsgát a nem ukrán tannyelvű iskolák tanulói, ha nem osztályozták őket ukrán nyelvből (vö. Informacijnij zbirnyik Minyisztjersztva oszviti Ukrajini 3–4. 1996. június. Kijev: Pedahohicsna presza, 4. old.).

1998-ban aztán már kötelezővé tették az ukrán nyelvet mint érettségi tárgyat a magyar iskolákban, az államnyelv oktatásának fent ismertetett helyzete ellenére. Az 1998. novemberi árvízre hivatkozva az árvíz által sújtott települések magyar iskoláiban 1999-ben még engedélyezték az ukrán helyett az anyanyelvből tett vizsgát, 2000-ben azonban már nem.

Hasonló problémák merültek fel az egyetemi felvételi vizsgákkal kapcsolatban is.

1964-től a magyar iskolák végzősei az Ungvári Állami Egyetem felvételi vizsgáin magyarul írhatták a fogalmazást vagy a tollbamondást, s bizonyos időszakokban a szaktantárgyakból is magyarul felvételizhettek. 1986-ban a felvételi szabályzatban is rögzítésre került az anyanyelvi felvételizés joga (vö. Felhívás 1997).

Az ukrán nyelvtörvény 1989-es elfogadása, Ukrajna függetlenségének kikiáltása (1991), a Magyarország és Ukrajna között létrejött, a kisebbségek jogainak biztosításáról 1991-ben elfogadott nyilatkozat, az ukrán–magyar alapszerződés megkötése (1991) és az ukrán nemzetiségi törvény kihirdetése (1992) után egy ideig úgy tűnt, hogy ez a kérdés végképp rendeződik, s a kárpátaljai magyarok számára végre biztosított az anyanyelven történő felvételizés joga a helyi oktatási intézményekbe. Ám a dolgok jelenlegi állása szerint ez egyáltalán nem biztos.

A nyelvtörvény 29. cikkelye értelmében Ukrajnában a felső- és középfokú oktatási intézményekbe felvételizők ukrán nyelvből tesznek felvételi vizsgát. Azok a felvételizők, akik az ukrán és orosz nyelvvel párhuzamosan az általános iskolában nemzeti nyelvüket is tanulták, ukrán oktatási nyelvű intézménybe felvételizvén szintén ukrán nyelvből tesznek felvételi vizsgát. Csak a nemzeti kádereket képző felső- és középfokú oktatási intézményekbe felvételiző diákok tehetnek anyanyelvből felvételi vizsgát. Az ukránból nem osztályozottak felvételi vizsgáinak rendjéről Ukrajna Oktatási Minisztériuma határoz.

Az 1993/1994-es tanévben kezdődött el az a huzavona, amely máig tart. Abban a tanévben vezették ugyanis be az ukrainai felsőoktatási intézményekben azt, hogy a jelentkezők a felvételi vizsgára magukkal vitték az érettségien szerzett pontszámokat abból a három tárgyból, amelyekből az adott szakon felvételi vizsgát kellett tenni. A felvételi tárgyak között ott szerepelt minden szakon az ukrán vagy az orosz nyelv, a magyar tannyelvű iskolákban azonban az ukrán nyelvet még nem tanulhatták meg kellő szinten az érettségizők (hiszen mindössze 3 éve volt tantárgy a magyar iskolákban), az orosz nyelvet pedig egy 1993. augusztusi miniszteri rendelet értelmében a legtöbb helyen már nem oktatták. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) levélben kérte az ukrán Oktatásügyi Minisztériumot a rendelkezés felülvizsgálatára, többek között arra hivatkozva, hogy ha az orosz kisebbség számára adott az anyanyelven való felvételizés lehetősége, a többi nemzetiségnek is biztosítani kell ezt a jogot. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) hasonló kéréssel fordult a Nemzetiségi és Migrációs Minisztériumhoz, s végül az Ungvári Állami Egyetem lehetővé tette, hogy a magyar iskolák végzőseinek a magyarból tett érettségi vizsgán szerzett pontszámait számítsák be a felvételibé, illetve hogy ne ukrán vagy orosz, hanem magyar nyelvből írjanak felvételi tollbamondást (vö. Kárpátaljai Szemle 1994/4., 6–7.).

Az 1994/1995-ös tanévben újabb egyeztetéseket követően az Ungvári Állami Egyetem azt az engedményt tette, hogy azok a magyar iskolában érettségizett diákok, akiket iskolájukban nem osztályoztak ukrán nyelvből, magyarul felvételizhettek. Bár 1995-ben már minden magyar iskolában oktatták az ukrán nyelvet, erre úgy nyílt lehetőség, hogy az érettségi bizonyítványokba az került, hogy nem ukrán nyelvet, hanem csupán ukrán beszédkészséget tanítottak a magyar iskolákban, s ebből nem osztályozták a tanulókat (vö. Kárpátaljai Szemle 1995/6–7., 9.).

Az 1995/1996-os tanévre vonatkozóan az Ukrán Oktatásügyi Minisztérium 1996. január 29-i, 21. sz. (az ukrainai felsőoktatási

intézményekbe való felvétel rendjéről szóló) rendeletének 13. pontja kimondja, hogy az ukrán nyelvből osztályozott végzősök kötelezően felvételi vizsgát tesznek (fogalmazás vagy tollbamondás formájában) ukrán nyelvből. Az ukrán nyelvből nem osztályozott tanulók abból a tárgyból tesznek felvételi vizsgát, amelyből osztályzatot tartalmaz a középfokú végzettséget igazoló dokumentum.

Ugyanez a minisztérium az 1995. február 2-i, 26. sz., az érettségi vizsgákról szóló rendelete IV. fejezetének 4.14. pontjában kimondja, hogy az érettségi bizonyítvány mellékletében *kötelező* feltüntetni a tantervben szereplő valamennyi tantárgy osztályzatát. A 4.19. pont pedig arról rendelkezik, hogy a nem a fenti követelmények szerint kiállított okmányok érvénytelennek tekintendők (Felhívás 1997). Az ukrán nyelv pedig szerepel a tantervekben.

Végül Ukrajna Oktatásügyi Minisztériuma 1996. május 16-án újabb rendeletet adott ki (I/9-210. számmal), amely szerint engedélyezi, hogy azon nemzetiségi iskolák, amelyek mindössze 450 órában oktatták az ukrán nyelvet, az érettségi bizonyítványokban ne osztályozzák a tanulókat, hanem azt írják, hogy *tanulta az ukránt*. A minisztériumi rendeletet Kárpátaljára vonatkoztatva a megyei tanügyi főosztály vezetője, Vaszil Roszul 468. sz. rendeletével megerősítette (vö. Kárpáti Igaz Szó 1996. augusztus 3., 4. lap, ill. augusztus 17., 4. lap).

Mindennek azért van jelentősége, mert azok a felvételizők, akiket iskolájukban osztályoztak ukrán nyelvből és irodalomból, csakis ukrán nyelven tehettek felvételi vizsgát, akiknek nem szerepelt ukránból érdemjegy az érettségi bizonyítványukban, anyanyelvükön felvételizhettek az Ungvári Állami Egyetemre (vö. Kárpáti Igaz Szó 1996. augusztus 3., 4. lap, augusztus 17., 4. lap).

A magyar iskolák egy része azonban nem értesült a rendelkezésről és annak a felvételi nyelvére való következményeiről, osztályozta tanulóit ukrán nyelvből, s ezzel megfosztotta őket az anyanyelvi felvételizés lehetőségétől.

Az 1996/1997-es tanév végi felvételi vizsgákról már 1996 tavaszától folyt az egyeztetés, egyik részről a kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezetek (KMKSZ, KMPSZ), másikról az Oktatásügyi Minisztérium és az ungvári egyetem között. Az Állami Nemzetiségi és Migrációs Főosztály 1996. november 16-i, 9-1/138-5 iktatási számú, a KMPSZ és a KMKSZ elnökének címezett levelében az alábbiakat fejtette ki.

Az, hogy a kárpátaljai magyar felvételizőknek ukrán nyelvből kell felvételi vizsgát tenniük a közép- és felsőfokú oktatási intézményekben, megfelel az alkotmány 10. cikkelyének, mely szerint Ukrajna államnyelve az ukrán nyelv, továbbá 11. és 53. cikkelyeinek és az ukrainai nemzetiségi kisebbségeiről szóló törvény 2., 6. és 7. cikkelyének, illetve nem mond ellent a nemzetközi normáknak. Mindazonáltal, mivel az egy tömbben élő kárpátaljai magyarság körében csak 1990-ben vezették be az ukrán nyelv oktatását, a felsőoktatási intézményekben való felvételi szabályzatban az 1996/1997-es tanévben *kivételesen* (kiemelés a szerzőktől) szerepelni fog egy kitétel, amely lehetővé teszi, hogy azok a tanulók, akiket nem osztályoztak ukrán nyelvből és irodalomból, abból a nyelvből tehetnek felvételi vizsgát, amelyből osztályzatot kaptak (vö. Kárpátaljai Szemle 1997/1., 3–4.). A levélben ígéret áll arról is, hogy ezzel a lehetőséggel 1998-ban is élhetnek a magyar iskolák.

Ennek ellenére 1997 tavaszán ismét terítékre került az anyanyelvi felvételizés kérdése, és csak 1997. április 15-én, alig három hónappal az egyetemi felvételi vizsgák megkezdése előtt tudósított a sajtó arról, hogy anyanyelvükön felvételizhetnek a diákok (lásd Kárpáti Igaz Szó 1997. április 15., 1. lap, Népszabadság 1997. április 15., 3. lap, április 24., 3. lap, Beregi Hírlap 1997. április 24., 1. lap).

Az Ungvári Állami Egyetem felvételi szabályzata ennek megfelelően arról rendelkezett, hogy „Az orosz, magyar vagy román tannyelvű iskolák végzősei a felvételi vizsgákat (...) orosz,

magyar vagy román nyelven tehetik le”, az oktatás nyelve pedig az ukrán (Kárpáti Igaz Szó 1997. május 3., 11. lap).

Az anyanyelvi felvételizés kérdése máig megoldatlan. Minden évben az ismertetetthez hasonló procedúrán kell átesniük az érettségizőknek és a kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezeteknek. Megnyugtató törvényi rendezés helyett az állam eddig minden évben kegyet gyakorolva engedélyezte a magyar nyelvű felvételizést, ám nincs arra garancia, hogy a következő tanévben is számíthatunk a könyöradományra. Erre utal az is, hogy Ukrajna oktatási és tudományos minisztere 2000 végén úgy nyilatkozott, hogy a tárca nem kívánja tovább engedélyezni a magyar nyelvű felvételizést az ungvári egyetemre, illetve szorgalmazza, hogy a nemzetiségi iskolák térjenek át a reál tantárgyak ukrán nyelvű oktatására.

Az állam tehát – miközben az államnyelv oktatásához nem teremtette meg a feltételeket a nemzetiségi iskolákban – elvileg azonos színvonalú ukrán nyelvtudást vár el a nemzetiségi és az ukrán tannyelvű iskolák végzőseitől, hiszen egyforma felvételi követelményeket állít eléjük ukrán nyelvből. Ez azonban nonszensz. Ugyanakkor az alaptantervben az áll, hogy „Ha az oktatás nyelve megegyezik az államéval, az ukrán nyelv ismeretével szemben támasztott követelményeknek meg kell haladniuk az általánosan kötelező szintet” (vö. Felhívás 1997). Akkor pedig nem világos, hogyan lehet azonos a felvételi követelményrendszer a nemzetiségi és ukrán tannyelvű iskolákban érettségizett tanulók számára.

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1353. számú ajánlása a kisebbségek felsőoktatásban való részvételéről 6. cikkelyének vi. bekezdése így szól: „a kisebbségi csoportokból érkező hallgatóknak lehetőséget kell biztosítani arra, hogy a felsőoktatásba való belépéshez szükséges felvételi vizsgákat anyanyelvükön tegyék le”. Ukrajna tagja az ET-nek.

4. A kisebbségi oktatás reformtervezete

Amikor 1997 tavaszán, még ha időlegesen is, de rendeződni látszott az anyanyelvi felvételizés kérdése, Ukrajna Oktatásügyi Minisztériuma egy újabb ötlettel állt elő, amely tovább borzolta a kedélyeket, illetve még inkább megpróbálta aláásni az anyanyelvi oktatás presztízsét. A szóban forgó ötlet nem más, mint az Oktatásügyi Minisztérium által kidolgozott, *„Ukrajna nemzeti kisebbségeinek oktatási igényei kielégítésének koncepcionális alapjai”* címet viselő tervezet, amely 1997. május 14-iki dátummal, 1/9–183 iktatószámmal, a közoktatási miniszter aláírásával került minden nemzeti iskolába azzal a megjegyzéssel, hogy a javaslatokat kéretik 1997. május 19-ig (tehát öt nap alatt!) eljuttatni Kijevbe.

A koncepció 16 oldalon foglalja össze, milyennek is képzelet a minisztérium a nemzeti kisebbségek oktatását Ukrajnában. A tervezet többek között a polikulturális oktatást tűzi ki célul, melynek vezérelve ukrán mentalitás formálása (5. oldal). A polikulturális oktatási modell a tervezet összeállítóinak olvasatában azt jelenti, hogy az iskolákban (nemzeti iskolákban) kétnyelvű tanárok oktatnak ukrán nyelven, ami alól csak az „etnikai jellegű tantárgyak” jelentenek kivételt (ez alatt az anyanyelv és irodalom, történelem, valamint a honismeret oktatását értik, lásd 6–7. old.), amelyeket anyanyelvükön tanulhatnak a gyerekek. A dokumentum szerint a nemzeti iskolákban (ukrajnai terminológia szerint a II. és III. fokozatú iskolákban) az oktatás nyelve az ukrán kell legyen, kivéve a már említett etnikai jellegű tárgyakat. Az anyanyelven történő oktatásra csak az elemi (ukrajnai terminológia szerint I. fokozatú) iskolákban, illetve a nemzeti társadalmi szervezetek által működtetett oktatási formákban nyílik lehetőség (6–7. old.).

Az ukrán nyelvvel kapcsolatban a koncepció a következőképpen fogalmaz: „Az oktatási rendszerben előírányzott, az ukránnak mint államnyelvnek az oktató-nevelő intézményekben való megerősítését célzó tervezet biztosítja az

ukrán nyelvnek az állami standardok szintjén való elsajátításának jogát és kötelezettségét” (8. old.). Arról azonban sehol nem esik szó, mit is kell az „állami standardok szintje” alatt érteni.

Szerepel továbbá a dokumentumban, hogy az ukrán nyelv elsajátítása lehetővé teszi a kisebbségek számára az ország társadalmi, polgári, kulturális életében való aktív részvételt, illetve fajtól (rassz), nemzetiségtől függetlenül biztosítja a jogot a munkához (9. old.). Ez a tétel ellenkezik az ukrainai nyelvtörvény 6. cikkelyével, amely értelmében az ukrán nyelv ismeretének hiánya nem ok arra, hogy az állampolgárt elutasítsák a munkába való felvételkor, ugyanakkor azonban a munkába állt személy a munkába lépést követően köteles elsajátítani a hivatal által használt nyelvet olyan mértékben, amely hivatala betöltéséhez elengedhetetlenül szükséges. A tervezet tehát a kisebbségek integrációját, részvételét az állam gazdasági, szociális életében a többségi nyelv ismeretétől teszi függővé, ami nyelvi alapon történő diszkrimináció, s mint ilyen, alkotmány- és törvényellenes.

A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) és a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (MÉKK) a sajtó hasábjain fejezte ki aggodalmait a tervezettel kapcsolatban, amelynek értelmében a II. és III. fokozatú (értsd: általános és középiskola) nemzetiségi iskolákban néhány nemzeti tantárgy kivételével az ukrán lesz az oktatás nyelve, és csak az I. fokozatú (elemi, azaz 1–4. osztályok) iskolákban marad meg az anyanyelven történő oktatás (vö. Állásfoglalás 1997a, b).

A tervezet kiváltotta felbuzdulásra az Oktatásügyi Minisztérium megdöbbenő módon próbálta lecsillapítani a kedélyeket: egy Csernyivciben 1997. május 19–21. között rendezett oktatási szemináriumon a minisztérium képviselői kijelentették, hogy a tervezetbe nyomdahiba folytán tévedés csúszott, mégpedig oly módon, hogy ott, ahol azt fejtegeti a dokumentum, hogy milyen fokozatú iskolákban van mód az anyanyelvi oktatásra, az I. szám mellől kimaradt a II. és a III., vagyis nem kizárólag az I. fokozatú iskolákban marad meg az

anyanyelvi oktatás, hanem mindhárom iskolai fokozatban (vö. Kárpáti Igaz Szó 1997. június 3., 3. lap). A koncepció szövegének tüzetesebb elemzése azonban arra enged következtetni, hogy természetesen szó sem lehet efféle tévedésről. Sokkal valószínűbbnek tartja a kárpátaljai magyar sajtó viszont azt, hogy ezzel a tervezettel a kisebbségi szervezetek ellenállását tesztelte a minisztérium.

A tervezetbe került nyomdahiba tényét maga a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás Közoktatási Főosztályának közleménye is cáfolja, amelyben Vaszil Roszul, a főosztály vezetője kijelenti, hogy a Csernyivciben lezajlott tanácskozáson többek között a kárpátaljai küldöttség is felhívta a jelen lévő V. P. Romanenkónak, az általános közép fokú oktatási főosztály vezetőjének figyelmét arra, hogy az anyanyelven oktató iskolai fokozatokat a II. és III. fokozatú iskolákkal is bővíteni kell. Romanenko ígéretet tett arra vonatkozólag, hogy a kifogásolt részeket módosítani fogják, majd a módosított változatokat megküldik az iskoláknak, hogy az augusztusi pedagógusértekezleteken meg tudják vitatni. Éppen ezért – véli Roszul – idő előtti és feszültségkeltő volt a KMPSZ nyilatkozata (vö. Közlemény 1997).

A tervezet módosított változata 1997. augusztus 4-én került ismét az iskolákba, amely csak minimálisan tér el az előző változattól. Többek között kimaradt belőle, hogy a koncepció fő célja az ukrán mentalitás kialakítása. Bekerült viszont a szövegbe, hogy az anyanyelven való oktatás kiterjed az elemi (I. fokozatú) iskolák mellett az általános és középiskolákra (azaz az I–III. fokozatú iskolák mindegyikére) is (3. old.). Az ukrán nyelv elsajátításával kapcsolatban ez a variáns is az előzővel megegyezően fogalmaz, ebben is szerepel az államnyelvnek az „állami standardok szintjén” való megtanulásának igénye, a fogalom értelmezésére azonban itt sem kerül sor (vö. 10. old.). Szintén benne maradt a dokumentumban az is, hogy az ukrán

nyelv ismerete biztosítja fajra és nemzetiségre való tekintet nélkül a munkahelyek betöltéséhez való jogot (vö. 11. old.).

A tervezet ellen 1997. október 18-án Beregszászban a KMPSZ tiltakozó nagygyűlést tartott (vö. Kárpáti Igaz Szó 1997. október 21., 1., Beregi Hírlap 1997. október 23., 1., Közoktatás 1997/4., 4–7.).

Azóta a tervezetnek összesen négy változata ismert, s az utóbbi kettő gyakorlatilag visszatért az eredeti változat szövegéhez.

A dokumentumban felvázolt oktatási modell sok tekintetben hasonlít az úgynevezett *átirányítási (transitional programme) oktatási programra* (részletesebben lásd alább). Ennek az oktatási modellnek a célja hosszú távon többségi egynyelvűség kialakítása az oktatás révén. A kisebbségi nyelv szerepe tulajdonképpen csak arra korlátozódik, hogy segítse a második nyelv elsajátítását, s ezzel a többségi nyelven való oktatásra való átirányítást, azaz az asszimilációt (vö. Skutnabb-Kangas 1997: 25, Göncz 1995: 68, Lesznayák 1996: 26, Kontra 1997: 77).

A tervezetben foglaltak ellent mondanak Ukrajna Alkotmánya 53., az ukrainai nemzetiségekről szóló törvény 6. és 13., a nyelvtörvény 3., 6., 25., 27. és 28., az oktatási törvény 7. cikkelyének, valamint az ukrán–magyar államközi alapszerződés 17., illetve az alapszerződéshez csatolt kisebbségi nyilatkozat 5. és 10. cikkelyének, az ukrán–magyar kormányközi vegyes bizottság ajánlásainak. Nem egyeztethető össze továbbá több nemzetközi dokumentum szellemével, így például a Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával (vö. Magyar Napló 1996/október, 47–52. old.)

5. Mit veszíthetünk azzal, ha nem tudunk ukránul?

Az anyanyelvi felvételizés kérdése eddig minden évben – bár csak ideiglenesen – megoldódott. Az már viszont egy teljesen más kérdés, hogy az anyanyelven tett sikeres felvételi vizsga után az ismertetett körülmények között folyó ukránoktatásban részesült magyar diák hogyan boldogul az egyetemen, hiszen – a magyar, a

matematika és fizika szakot kivéve, ahol az előadások *egy része* magyar nyelvű – az ungvári egyetemen az oktatás nyelve az ukrán (vö. Kárpáti Igaz Szó 1997. május 3., 11. lap). S azzal, ha a kárpátaljai magyar diákok nem kapnak osztályzatot ukránból (a frissen bejegyzett nem állami, hanem alapítványi Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolát kivéve) eleve csupán az Ungvári Állami Egyetemre jelentkezhetnek, mert csak ez az egyetem biztosítja Ukrajnában a magyar nyelven való felvételizés lehetőségét magyarul is értő tanárok által.

Sikeres felvételi esetén az egyetemen már nincs szervezett mód az ukrán nyelv elsajátítására. Ez a lehetőség csak a magyar szakos hallgatók számára adott. Az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékén – egyedülálló módon – a magyar szakos hallgatók 1966 óta tanulhatnak ukránul (vö. Lizanec 1994: 126). Jelenleg két félévben, összesen 100 órában tanulhatnak ukrán nyelvet a magyar szakosok; a kurzust kollokviummal zárják. Ám ez a gyorstalpalóra emlékeztető nyelvtanfolyam sem alkalmas arra, hogy felkészítse a diákokat az ukrán nyelvű előadások hallgatására és megértésére, illetve az ukrán nyelven való vizsgázásra.

A más szakos hallgatók – nemzetiségtől és anyanyelvtől függetlenül – ún. *hivatali ukrán nyelv*-et tanulnak.²

Az ukránból nem osztályozott, nem egyetemre jelentkezők helyzete ennél is nehezebb, mert Kárpátalján mindössze 5 olyan szakiskola működik, ahol magyar csoportok is vannak, de ezekben is *szinte csak az általános műveltségi tárgyakat oktatják magyar nyelven, a szakma oktatása ukránul folyik* (vö. Bagu 1996b: 8).

Az ukránból osztályzatot kapott kárpátaljai magyar tanulók viszont a felvételi vizsgán írandó ukrán tollbamondás után általában nem folytathatták a felvételizést a tollbamondáson elért elégtelen osztályzat miatt. Az 1995/1996-os tanévben az ukrán

² A tantárgy minden szakon való bevezetése egyértelmű nyelvtervezési lépés: a nyelvtörvénynek és az Alkotmánynak megfelelően az ukrán nyelvet kell az államigazgatás és hivatali érintkezés nyelvévé tenni, ám ehhez előbb fel kell éleszteni az ukrán hivatali nyelvet, elsősorban az értelmiség körében.

nyelvű felvételizésre kényszerült magyar gyerekek közül *senki sem* nyert felvételt az ungvári egyetemre (vö. Kárpátaljai Szemle 1997/1., 3.).

Esetleg megoldásként merülhet fel a kárpátaljai magyar diákok magyarországi egyetemeken, főiskolákon és szakiskolákban való képzése. Ám a tanulmányok befejezése után is szüksége lesz az ukrán nyelv ismeretére annak, aki Ukrajnában kíván boldogulni. Ha ugyanis a kárpátaljai magyar értelmiségi és szakmunkás réteg csupán saját etnikumának településterületén belül tud érvényesülni, a közösség teljesen elszigetelődhet, a már így is magas munkanélküliség tovább növekedhet, ami a jelenlegi ukrainai gazdasági viszonyokat tekintve tovább ronthatja amúgy sem túlságosan kedvező kilátásainkat, s ez többek között felgyorsíthatja a már most is jelentős kivándorlást (pl. a magyarországi oktatási intézményekben végzett kárpátaljai magyar diákok egy része a gazdasági okok mellett azért nem tér majd haza, mert nem tud ukránul). Ez a megoldás azt is jelentené, hogy az ukrán állam szegregációs oktatáspolitikája elérte célját.

Az sem mellékes, hogy amennyiben a kárpátaljai magyar lakosság nem tanulja meg az ukrán nyelvet, egy sor állami tisztség betöltésétől esik el.

Az alkotmány rögzíti például, hogy Ukrajna elnökévé (egy sor más követelmény mellett) csak olyan személy választható, aki beszéli az államnyelvet (103. cikkely). Még ha a köztársasági elnöki posztról valószínűleg egyelőre egyetlen kárpátaljai magyarnak sem kell azért lemondania, mert nem beszél ukránul, az jóval érzékenyebben érintheti a közösséget, hogy az alkotmány 127. cikkelye értelmében bírói tisztségre a minősítő bizottság csak olyan ukrán állampolgárt javasolhat, aki huszonöt évesnél nem fiatalabb, felsőfokú jogi végzettséggel és legalább hároméves jogi gyakorlattal rendelkezik, legalább tíz éve Ukrajnában él, és *beszéli az államnyelvet* (vö. *Ukrajna Alkotmánya*, 74. old.).

A köztársasági elnök mellett működő nyelvpolitikai tanács *Az ukrán nyelv* címmel elfogadott programja pedig a következő célt

tűzi ki: létre kell hozni az alapokat ahhoz, hogy „az ukrán nyelv alapvető érintkezési közeggé váljon Ukrajnában” (vö. Kárpáti Igaz Szó 1997. június 26., 1. lap). Szerepel továbbá a dokumentumban, hogy az állami posztok betöltésénél figyelembe veszik a jövőben az államnyelv ismeretét (vö. uo.). Az 1997. szeptember 24-én elfogadott új ukrainai választási törvény pedig úgy rendelkezik, hogy Ukrajnában képviselő lehet az az ukrán állampolgár, aki betöltötte 21. életévét, legalább öt éve folyamatosan az országban él és *tökéletesen* beszéli az államnyelvet, azaz az ukránt (vö. Kárpáti Igaz Szó 1997. szeptember 27., 1.).

6. Megtanulunk-e ukránul?

Az ukrán nyelv elsajátításáról szólva az iskolai oktatás mellett figyelembe kell vennünk (a) az ukrán nyelvvel szemben táplált attitűdöket, (b) a gazdasági helyzetet, (c) a régió demográfiai összetételét és az egyes nemzetiségek jellemző településszerkezetét, (d) a nyelvek és nyelvváltozatok közötti távolság mértékét.

6.1. Attitűdök

Az ukrán nyelv oktatásának jelenlegi színvonala és helyzete mellett figyelembe kell vennünk azt is, hogyan viszonyul a kárpátaljai magyar lakosság az államnyelvhez, hiszen a „nyelvvel szemben tanúsított magatartás implicit értékítélet a nyelv által fémjelzett csoportról, tevékenységről, és az összetartás vagy az erő társadalmi kapcsolatairól” (Gal 1991a: 128). Ebből valószínűnek látszik, hogy a kárpátaljai magyarság viszonya Ukrajnához mint államhoz és az ukrán függetlenséggel együtt járó ukrán nyelv előtérbe kerüléséhez hasonló lehet. S bár az ukrán nyelv státuszának közelmúltbeli emelkedése minden bizonnyal presztízsemelkedést is von vagy vonhat maga után, figyelmeztető lehet, hogy a Beregszász székhelyű Spektrum Társadalomkutató Műhely a kárpátaljai magyar lakosság körében végzett, 22 településen 300 főre kiterjedő vizsgálata szerint a megkérdezettek többsége úgy vélte, hogy az ukrán függetlenség ez ideig

összességében több rosszat hozott, mint jót. A felmérés eredményeiből az is kiderül, hogy az adatközlőknek csupán töredéke, egészen pontosan mindössze 1,4%-a fogadja el az ukrán államot hazájának, ugyanakkor a megkérdezettek 53%-a számolt be arról, hogy ő vagy valamelyik családtagja valamilyen formában foglalkozott már vagy foglalkozik a Magyarországra való áttelepülés gondolatával (vö. Kovács 1996).³

A már említett, 1996-ban végzett empirikus szociolingvisztikai vizsgálat egyik kérdésében az adatközlőknek egy ötfokú skálán (ahol 1 = egyáltalán nem, 5 = nagyon erősen) azt kellett meghatározniuk, mennyire kötődnek saját településükhöz, Kárpátaljához, Ukrajnához és a volt Szovjetunióhoz. A 144 válaszadó több mint fele (57%) úgy vélte, hogy egyáltalán nem kötődik Ukrajnához, s mindössze 3,5% mondta azt, hogy nagyon erősen. Összességében a 144 fős kárpátaljai minta 92%-a az 1-től 3-ig terjedő skálán kötődik ahhoz az államhoz, amelyben él, és csak 8% kötődik a közepesnél jobban (Csernicskó 1998: 135).

2000. tavaszán egy kérdőíves vizsgálat során ugyanezt a kérdést 473 középiskolásnak is feltettük. A 2000-es adatok is azt mutatják, hogy adatközlőink a leginkább saját településükön érzik otthon magukat, és a legkevésbé Ukrajnához kötődnek (vö. 4.1. táblázat).

A magyar nyelvhez, ill. ezen belül a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokhoz viszont pozitívan viszonyul a közösség. A minta 55,9 %-a (76 fő) úgy vélte, hogy Kárpátalján beszélnek a legszebben magyarul (vö. 4.3. ábra).

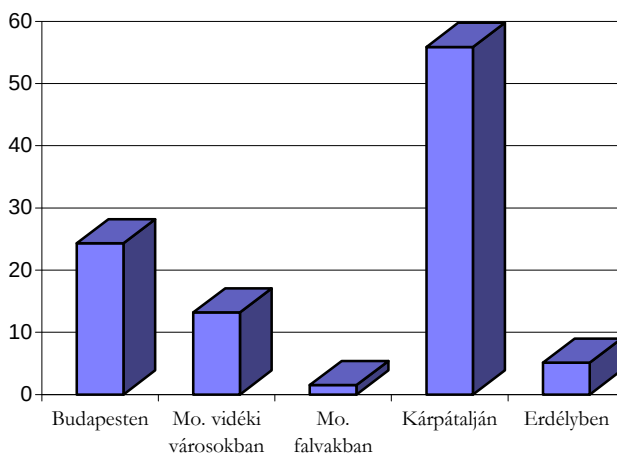
³ Egy, a kárpátaljai magyar értelmiségieket megszólaltató, azonos szempontok alapján készült interjúkat tartalmazó kötet mélyinterjúiból is az cseng ki, hogy a kárpátaljai magyar értelmiség nem érzi hazájának Ukrajnát (vö. Balla szerk. 1993).

4.1. táblázat. Kárpátaljai magyar középiskolások kötődései %-ban (N=595)

	1	2	3	4	5
Saját település	1,9	3,6	12,0	20,9	61,6
Kárpátalja	1,9	8,1	23,9	40,5	25,6
Ukrajna	17,8	34,5	26,1	15,2	6,4
Magyarország	3,5	7,2	27,2	33,4	28,6

4.3. ábra. Kárpátaljai magyarok nyelvi attitűdjei (N=144)

Ön szerint hol beszélnek a legszebben magyarul?

6.2. Gazdaság

A negatív attitűdöket erősítheti Ukrajna szinte katasztrofális gazdasági helyzete is, illetve az, hogy Kárpátalja magyar lakossága életmódjával nagymértékben függetleníteni tudta magát az állam ellenőrzése alatt álló jövedelemforrásoktól.

A kárpátaljai magyarok ugyanis a háztáji gazdálkodás révén már a Szovjetunió fennállásának idején is többé-kevésbé függetleníteni tudták magukat a szovjet gazdaságot jellemző áru- és élelmiszerhiánytól azáltal, hogy megtermelték maguknak a legszükségesebbeket, így a falusi lakosság függetlenebb tudott maradni a csak bérből és fizetésből élő városiaknál (vö. Dupka–Horváth–Móricz 1990: 8, Botlik–Dupka 1991: 77).

Kertje, pontosabban kisebb-nagyobb háztáji gazdasága minden falun és kisvárosban élő kárpátaljai magyarnak van (kivéve természetesen a lakótelepen élőket), beleértve a munkásokat és értelmiségieket is, akik munkaidő után látják el a gazdaságot. A falusi magyar lakosság számottevő része ugyan a közeli városok gyáraiban és üzemeiben dolgozott egészen addig, amíg a függetlenné vált Ukrajnában szinte teljesen leállt az ipari termelés, hiszen a néhány évvel ezelőtt még kielégítőnek nevezhető közlekedés lehetővé tette számukra az ingázást, s ezzel a háztáji fenntartását (vö. Dupka–Horváth–Móricz 1990: 9, Botlik–Dupka 1991: 75–76).

Ukrajna függetlenné válása óta a nagyüzemi mezőgazdasági szerkezet összeomlott, az ipari termelés szinte teljesen leállt, tömegessé vált a munkanélküliség. Ennek következtében a háztáji gazdaság szerepe tovább növekedett, sokak számára (a határmenti feketekereskedelem, ill. a magyarországi illegális munkavállalás mellett) az egyetlen jövedelemforrást jelenti. A szinte semmilyen jövedelemmel nem rendelkező lakosság gyakorlatilag östermelést folytat.

A kárpátaljai magyarságnak a bértől és fizetéstől, azaz voltaképpen az államtól való viszonylagos függetlenségét jól példázza a már említett Spektrum Társadalomkutató Műhelynek a kárpátaljai magyar lakosság körében 1995 folyamán végzett vizsgálata, amely során többek között arra is választ kerestek, hogy a munkahelyi jövedelmek mekkora részét teszik ki az adatközlők családi bevételének. Az eredmények a következőképpen alakultak:

A munkahelyi jövedelmek a család bevételének mekkora részét adják?

0–25%-át — 50,8%

25–50%-át — 21,1%

50–75%-át — 14,7%

75–100%-át — 13,4%

(vö. Szociológiai kutatás 1995, I.: 126)

Ha egy kisebbségi közösség életmódjában viszonylag függetleníteni tudja magát attól az államtól, ahol él, azt jelenti, hogy tulajdonképpen nincs is igazából szüksége arra, hogy elsajátítsa annak nyelvét, hiszen a boldoguláshoz nincs, vagy csak kevéssé van rá szüksége.

Visszajára fordulhat tehát a folyamat: amíg a Szovjetunió fennállása idején Magyarország lényegesen jobb gazdasági helyzete, az anyaországhoz fűződő pozitív attitűd erősítette a kárpátaljai magyarság identitástudatát, közvetve bár, de segítette nyelvi és fizikai megmaradását⁴, jelenleg éppen ez a gazdasági vonzerő csábítja Magyarországra főként a bérből és fizetésből megélni képtelen értelmiségi és középréteget, s így a közösség felbomlásának veszélye is felmerülhet (hasonló példa az erdélyi százszok esete, vö. Gal 1991a: 146).

6.3. A demográfiai helyzet

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy bár Kárpátalja nyelvileg és etnikailag meglehetősen vegyes lakosságú terület, a magyarság mégis viszonylag homogén tömböt alkot, s ez a többé-kevésbé összefüggő településterület – a Felső-Tisza vidékének elszigetelődött szórványmagyarságát leszámítva – a 20. század végére sem szakadozott szét teljesen, annak ellenére, hogy e század folyamán többször próbálkoztak mesterséges megbontásával (vö. Botlik–Dupka 1991: 70, Kocsis–Kocsisné 1992: 36). Az 1989-es népszámlálási adatok szerint az ukrajnai

⁴ Vö. pl.: „egy kisebbségi nyelv vonzó ereje nő, ha ez a nyelv összeköti beszélőit szimbolikusan vagy gyakorlatilag egy gazdaságilag és politikailag fejlettebb világrésszel” (Gal 1991b: 75).

magyarság legnagyobb része – a 163.111 magyar közül 155.711, azaz 95,4% (Dupka 1994: 171) – Kárpátalján él, csak ebben a megyében őshonos, Kárpátalján belül pedig négy járásban (Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi) él a kárpátaljai magyarság 89 százaléka. Ez a négy járás, amellett, hogy egymással is szomszédosak, közvetlenül az ukrán–magyar államhatár mellett terül el.

Az egyes nemzetiségek a vegyes lakosságú falvakban is általában tömör csoportokat alkotnak: az egyes utcákat vagy negyedeket mindmáig a magyarok lakják, másokat az ukránok vagy cigányok (vö. Grozdova 1971: 458).

Az ukrainai Pedagógiai Akadémia szakemberei is úgy vélik, hogy „Az ukrán állami nyelv elsajátítása nagymértékben függ a konkrét szociális feltételektől, az ukrán nyelvközegtől, az iskolán kívüli gyakorlati nyelvhasználat lehetőségeitől (...). A túlnyomórészt magyarok által lakott járások nyelvi közegének elemzése arról tanúskodik, hogy a magyar tannyelvű iskolák többsége (71,2 %-a) egynyelvű, vagyis magyar nyelvű, 11,1 %-a kétnyelvű (ukrán és magyar), 17,7%-a többnyelvű közegben működik. A magyar iskolák tanulói között végzett felmérések azt tanúsítják, hogy csak a gyerekek kisebb részének (35,5 %-ának) van módja arra, hogy az iskolán kívül is ukrán nyelven beszéljen” (Közoktatás 1997/3., 9., Oszvita Ukrajini 1997. június 20.).

6.4. A nyelvek közötti távolság mértéke

Ha szem előtt tartjuk a kárpátaljai magyaroknak az ukrán államisághoz való negatív viszonyulását, az ukrán nyelv nem kiugróan magas presztízsét, a kivándorlás gondolatával foglalkozók magas számát és az államnyelv oktatásának körülményeit, a magyarság viszonylag elkülönülő településszerkezetét tekintve a vegyes lakosságú településeken kialakuló magyar–ukrán kétnyelvűség hosszú távú perspektívái sem egyértelműen kedvezőek.

A nyelvelsajátítás folyamatában egyáltalában nem mellékes szempont továbbá a szóban forgó nyelvek genetikai és tipológiai

viszonya, azaz a nyelvek és az azon belüli nyelvváltozatok közötti távolság mértéke.

Köztudott, hogy a magyar és az ukrán nyelv sem genetikailag, sem tipológiailag nem tekinthető közeli rokon nyelvnek, így a nyelvrokonság nem könnyíti meg az ukránul tanulók dolgát.

Az sem mellékes a nyelvelsajátítás szempontjából, hogy az ukrán és az orosz viszont közeli rokon nyelvek, ám ez ellenkező irányban befolyásolja a nyelvelsajátítást: a kárpátaljai magyarság nagy része orosz tudása révén passzívan többé-kevésbé érti az ukránt, de aktívan nem használja. A két nyelv grammatikai, lexikai rendszerének hasonlósága miatt nem nehéz vázlatos, hevenyészett ukrán megnyilatkozásokat tenni annak, aki beszél oroszul, de sokkal nehezebb hivatalosan megnyilatkozni ukránul, főként írásban (vö. Arel 1995: 601). Amíg azonban valaki boldogul egy másik nyelvvel is, amelyet már többé-kevésbé ismer, nem fog energiát és időt áldozni egy következő nyelv megtanulására és használatára, ha pedig egy nyelvet nem próbálnak meg használni, nem sajátítják el igazán.

Nem feledkezhetünk meg tehát a ruszin nyelv kérdéséről, vagyis arról, hogy a kárpátaljai ukrán/ruszin dialektust/nyelvet beszélő magyarok vajon ukránul tudnak-e vagy sem, hiszen a ruszin–ukrán nyelvi polémia eredménye hosszú távon akár az is lehet, hogy Ukrajnában is elismerik a ruszint mint különálló nyelvet. De ha nem így történik – és ez a valószínűbb –, egy szűk földrajzi terület dialektusának ismerete és egy nyelv standard változatának tudása közé akkor sem tehető egyenlőségjel. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy ahogyan az magyar ember, aki anyanyelvként egy magyar nyelvjárást beszél és írni is tud, ha nem a standard változatban tud írni (azaz nem a kodifikált helyesírási szabályokat betartva) tulajdonképpen írástudatlannak számít, hiszen minden hivatalos irat kitöltéséhez segítséget kell kérnie. Hasonló a helyzet azokkal is, akik a helyi ukrán/ruszin nyelvváltozatot beszélik: hiába tudnak írni ezt a nyelvjárást

használva, ez a tudásuk hivatalokban például mit sem ér (vö. Trudgill 1996: 9).

Bár a nyelvek közötti távolság, illetve a nyelv és nyelvjárás elkülönítése meglehetősen problematikus (vö. Wardhaugh 1995: 25–50), az biztos, hogy a lakosság körében a két nyelvváltozat megnevezése is különbözik.

S végül az sem mellékes szempont a nyelvtanulás sikerességében, hogy a magyar többségű településeken az ukránul sohasem tanult szülők sem tudnak segíteni gyermekeiknek az államnyelv elsajátításában, a házi feladatok elkészítésében. Így a tanulók kizárólag az iskolai órákra és a hiányzó tankönyvekre, szótárakra vannak (ha lennének tankönyvek és szótárak) utalva (vö. Közoktatás 1997/4., 10.).

7. Politikai üzenet

A fent elmondottaknak politikai jelentősége is van. Az, hogy a kárpátaljai magyarságnak minden évben újra és újra alkudoznia kell azért, hogy anyanyelvéből és anyanyelvén érettségizhessen és felvételizhessen, s az eredmény minden esetben csupán a minisztérium „jóindulatának” függvénye, fokozatosan ássa alá a kárpátaljai magyar oktatási rendszert: a bizonytalan helyzetet látó szülőkhöz felmerülhet, nem lesz-e a későbbiekben gyermeke kárára azzal, ha magyar tannyelvű iskolába járattja. Az anyanyelvi oktatás elsorvasztásának következményei pedig mindenki előtt ismeretesek.

Így látja ezt a KMKSZ is: „Ha egy magát demokratikusnak valló államban a kisebbségeket megfosztják az anyanyelvből, illetve az anyanyelven történő felvételizés lehetőségétől, ezáltal sorvadásra ítélik oktatásrendszerét, másodrangú polgárrá degradálva tagjait” (Közlemény 1996). Az egyik kárpátaljai pedagógus szintén ettől tart: „A jövő ukrán állampolgárainak meg kell tanulniuk ukránul. Vajon a szülő nem azért fog-e az ukrán iskola mellett dönteni?” (Bagu 1996a: 50). A KMPSZ elnöke is úgy véli, hogy mivel az anyanyelvi felvételi vizsgázás lehetőségét

megteremtő rendelkezés nem kötelező érvényű az Ungvári Állami Egyetemre nézve és minden évben megújítandó, hátrányosan érinti a kárpátaljai magyarságot: „A bizonytalanság, hogy a következő évben megengedik-e ismét a magyar nyelvű felvételit vagy sem, épp olyan hatással lehet a magyar tannyelvű iskolákra, mintha egyértelműen megvonnák a magyarságtól ezt a lehetőséget. Hiszen a szülő, akinek a gyerek 6 éves korában kell döntenie arról, milyen oktatási nyelvű íratja gyermekét, látva a bizonytalanságot vagy ukrán tannyelvűbe íratja be, vagy pedig valamely magyarországi tanintézményt választja, biztosítandó a gyerek jövőjét. Mindez hosszútávon a magyar iskolarendszer összeomlásához vezethet” (Kárpátaljai Szemle 1997/1., 4.).

Mindennek persze lehet sokkal fenyegetőbb üzenete is. A magyar nyelvű oktatás presztízsének rombolása akár a magyarság elszigetelését, esélyegyenlőségének megvonását is szolgálhatja. Egyes elemzők szerint úgy tűnik, mintha államérdek lenne, hogy a magyarság ne tudja az államnyelvet (vö. Kárpátaljai Szemle 1996/8., 3.). A KMPSZ közgyűlése is hasonló tartalmú állásfoglalást tett közzé: „Az ukrán érettségi, illetve felvételi nyelvvizsga kötelezővé tétele az iskolákban, illetve a közép- és felsőoktatási intézményekben mintegy harminc éve élvezett jogot von meg a magyar közösségtől. A magyar tannyelvű iskolák végzőseit megfosztja az egyenlő, tisztességes verseny esélyétől, s hosszútávon felemelkedésre képtelen, másodrendű állampolgárokká degradálja a magyar nemzeti kisebbség tagjait. A helyzetet súlyosbítja, hogy az állami oktatásügyi szervek nem biztosították az ukrán nyelv megfelelő szintű elsajátításához szükséges feltételeket, a nyelv oktatása a nemzetiségi iskolákban is az anyanyelv oktatásának koncepciójában történik, ami eleve lehetetlenné teszi az ukrán nyelv magyar ajkúak általi elsajátítását” (Nyilatkozat 1996).

Az ukrán–magyar Vegyes Bizottság 1995-ben még így írt a felvételi vizsgák kapcsán: „A Vegyes Bizottság üdvözölte, hogy az ukrán fél lehetővé tette a magyar iskolákban tanulók számára,

hogy érettségi vizsgájukat magyar nyelven tegyék le. Jogszabályban rögzítette, hogy az eddigi gyakorlatnak megfelelően a magyar tannyelvű iskolák végzősei anyanyelvükön tehetnek felvételi vizsgát az Ungvári Állami Egyetemen” (Jegyzőkönyv a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Ukrán–Magyar Vegyes Bizottság V. üléséről. Kárpáti Igaz Szó 1995. április 4., 3.).

Arról sem illik megfeledkeznünk, hogy az anyanyelvi felvételizés joga megvonásának anyagi következményei is lesznek.

1993-tól az ukrainai szakiskolákba és egyetemekre, főiskolákra az intézmények az államilag szabályozott kereten felül saját belátásuk szerint további hallgatókat vehetnek fel, önköltséges alapon. A gyakorlatban mindez úgy működik, hogy aki a felvételi vizsgákon szerzett pontszámok alapján eléri a megszabott ponthatárt, az felvételt nyer az adott oktatási intézménybe, aki viszont nem érte el a felvételhez szükséges pontszámot, annak lehetősége nyílik önköltséges alapon megkezdeni tanulmányait.

Amennyiben a kisebbségi polgárokat megfosztják az anyanyelvi felvételizés jogától, nyilvánvaló, hogy a nem ukrán anyanyelvű felvételizők eleve hátrányos helyzetből indulnak, és csak arra lesz esélyük, hogy önköltséges alapon tanuljanak tovább.

Az Ungvári Állami Egyetem filológiai karán az 1996/97-es tanévben 500 USA-dollárnak megfelelő ukrán hrvnyát kellett fizetnie egy tanévre (2 szemeszterre) annak, aki saját maga fedezi oktatásának költségeit, az orvosi és jogi karon ez az összeg 900 USA-dollár volt (Kárpáti Igaz Szó 1997. április 15., 3. lap). Egy ukrainai átlagpolgár havi jövedelme 30 USD körüli összeg. A minimálbér 2001. februárjában 118 hryvnia, ami húszegynéhány amerikai dollárnak felel meg.

Összességében véve tehát az anyanyelvi felvételi ügye nem csupán politikai, hanem gazdasági kérdés is. S mint ilyen, döntően befolyásolja a kárpátaljai magyarság hosszú távú kilátásait.

Az anyanyelvi felvételi ügy körül zajló vitában a kárpátaljai magyarság képviselőinek (a KMKSZ és a KMPSZ) érvelésében

nagy szerepe volt annak, hogy az ukrán nyelv oktatásához nincsenek meg az alapvető feltételek, így abszurd dolog ukrán nyelvű felvételizést követelni a kisebbségektől, s az ukrán oktatásügyi minisztérium is azzal magyarázta, hogy ideiglenesen engedélyezte a magyar nyelvű felvételizést, hogy a magyar tannyelvű iskolákban még csak rövid ideje oktatják az ukrán nyelvet. Valójában azonban az ukrán nyelven történő felvételizés esetén a kisebbségek akkor is hátrányba kerülnek az ukrán anyanyelvűekhez képest, ha az iskolai ukránnyelv-oktatás színvonala megfelelő lesz. A kárpátaljai magyarságnak saját jól felfogott érdeke, hogy megtanulja az államnyelvet, vagyis hogy az ukrán nyelvoktatás megfelelő színvonalú legyen, de ez nem jelenti azt, hogy ebben az esetben le kellene mondania az anyanyelven való felvételizés és továbbtanulás jogáról s az ezt biztosítani hivatott garanciákról.

8. Záró megjegyzések

Ukrajna többnyelvű állam, ahol a lakosság közel egyharmada nem az államnyelvet beszéli anyanyelvként, s ahol a homogén nemzetállam kialakítását célul kitűző politikai elit céljai elérésére az oktatást is fel kívánja használni. Ebben a folyamatban az ukrán nyelv elterjesztése mellett az ukrán etnikum gazdasági és kulturális pozícióinak a megerősítésére is sor kerül.

A többségi csoport hatalmi helyzetének megszilárdítására a *lingvicismus* jelenik meg eszközként. A lingvicismus a mára szalonképtelenné vált rasszizmus helyett/mellett olyan ideológia, cselekvési mód, amelyet a hatalomnak és a (mind materiális, mind nem materiális) forrásoknak a nyelv (és az etnikum, faj vagy nemzetiség) alapján meghatározott csoportok közötti egyenlőtlen elosztásának kialakítására, legitimálására és újratermelésére használnak (vö. Phillipson – Skutnabb-Kangas 1997: 24–25, Skutnabb-Kangas 1997: 19–20). A lingvicismus révén az államok társadalmilag behatárolják a hatalom nélküli csoportok értékekhez való hozzájutását, s ezáltal e csoportokat fogyatékosnak tüntetik

fel. „Ennek következtében a kisebbségek értékei (például nyelvük és kultúrájuk) erejüket veszítik, és nem válthatók át más értékekké vagy a hatalmi szerkezet pozícióivá. Ugyanakkor a domináns csoport értékei (például nyelvük és kultúrájuk) társadalmi szinten megtartják értéküket, így más értékekké vagy a hatalmi szerkezet pozícióivá alakíthatók” (Skutnabb-Kangas 1997: 65).

A lingvicismus egyik fő megnyilvánulási tere Ukrajnában (is) a kisebbségi oktatás, annak ellenére is, hogy Ukrajna alkotmányának 53. cikkelye rögzíti: „A nemzetiségi kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvénynek megfelelően szavatolják azt a jogot, hogy anyanyelvükön tanuljanak vagy tanulják anyanyelvüket az állami és a közületi tanintézetekben vagy a nemzeti kulturális társaságok közreműködésével” (vö. *Ukrajna Alkotmánya*, 27. old.). Erre azért nyílik lehetőség, mert – amint az előzőekben bemutattuk – Ukrajnában is a nemzetközi jogban bevett gyakorlatot alkalmazzák, amely definiálhatatlan, explicite kifejtetlen kategóriáktól, feltételektől teszi függővé a kisebbségi nyelven folyó oktatás engedélyezését.⁵

A lingvicismusra utal, hogy a kisebbségek oktatási igényeinek kielégítésére Ukrajna Oktatásügyi Minisztériuma által kidolgozott

⁵ Az egyes államok alkotmányai, törvényei gyakran több jogot biztosítanak a kisebbségek oktatása területén, mint a nemzetközi érvényű dokumentumok (vö. Phillipson – Skutnabb-Kangas 1997: 22). Ez az európai közösségbe (pl. az Európa Tanácsba) újonnan belépő államokban élő kisebbségi közösségek számára azzal is járhat, hogy ezek az államok — az európai kisebbségvédelmi normákhoz való igazodásra való hivatkozással — a csatlakozás után kevesebb jogot garantálnak majd a kisebbségek számára, mint korábban. Ukrajna esetében is ez a helyzet állt elő: a függetlenség elérése utáni első időszakban elfogadott kisebbségvédelmi dokumentumok (*Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata* – 1991, *Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről* – 1992, *Nyilatkozat a Magyar Közfársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén* – 1991) több jogot tartalmaznak, mint a későbbiek, pl. az alkotmány, vagy a kisebbségi oktatás reformtervezete, a koncepció néven emlegetett dokumentum. Az 1989-ben elfogadott ukrain nyelvtörvény is a nemzetközi dokumentumok többségéhez hasonlóan megengedően fogalmaz a kisebbségek nyelvhasználati jogairól.

dokumentum a tranzitív (átírányítási) oktatási modellt tartja célszerűnek az ukrájnai kisebbségek számára, amely asszimilációhoz vezet (lásd a következő fejezetet). A tervezet az államnyelv ismeretét mint az érvényesülés előfeltételét kínálja a kisebbségek felé, s ezáltal a kisebbségi nyelveket mintegy lefokozza. Ez pedig egyértelműen lingvícizmus: „Amikor a kisebbségi nyelveket hátránynak tekintik, amely meggátolja a kisebbségi gyerekeket a sokra értékelt forrás – a többségi nyelv – elsajátításában, gyakran merül fel az az érv, hogy a kisebbségi gyerekeknek a saját érdekükben kell megszabadulniuk nyelvüktől. Ugyanakkor sok kisebbséget, különösen a gyerekeket, igazából az ellehetetlenítő oktatási struktúrával akadályoznak meg abban, hogy tökéletesen elsajátítsák a többségi forrásokat, különösen a többségi nyelvet” (Phillipson – Skutnabb-Kangas 1997: 25).

Az egyetemi felvételi nyelve körül kialakult helyzet pedig egyértelműen arra utal, hogy a kisebbségeket az állam megfosztja a többségiekkel való esélyegyenlőségtől.

Úgy tűnik, az államépítés és nemzetté válás útján a nemzetállam mint fejlődési fokozat nem kerülhető el ebben a térségben a 20. század végén, a 21. küszöbén sem.

V. Nyelv, oktatás és politika: tervek a jövőről

Az alábbi fejezet a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola Nyelvészeti tanszékének és a LIMES Társadalomkutató Intézet Nyelvészeti szekciójának nyelvi koncepcióját vázolja fel a nyelvi tervezés elméleti keretét felhasználva.

1. A nyelvi tervezésről

A nyelvi tervezés valamely közösség nyelvi helyzetébe történő tudatos beavatkozás, általában társadalmi célok által vezérelt intézmények, szervezetek vagy nagy tekintélyű személyek révén (Trudgill 1997: 63). Megkülönböztetik a státustervezési, korpusztervezési és oktatástervezési ágát.

A státustervezés egy-egy nyelv vagy nyelvváltozat státusával, a társadalmi életben betöltött helyzetével, illetve ennek tervezésével, befolyásolásával foglalkozik. Nyilvánvaló, hogy a kárpátaljai magyarság esetében a státustervezés keretein belül elsősorban a magyar nyelvnek a közéletben és a hivatalos érintkezésben betöltött szerepének a kijelöléséről, ennek a kívánt státusnak az eléréséről van szó. A korpusztervezés az egyes nyelvek és/vagy nyelvváltozatok állapotával foglalkozik, vagyis tulajdonképpen azzal, hogy a bizonyos státust betöltő nyelvek, nyelvváltozatok képesek legyenek arra, hogy betöltsék azokat a funkciókat, amelyekben használatosak. Az oktatástervezés a nyelvi tervezésnek az az ága, amely az egyes nyelveknek/nyelvváltozatoknak az oktatásban betöltött szerepével foglalkozik, illetve azzal, hogy az oktatás révén milyen további nyelvi tervezési célok érhetők el és hogyan.

A kárpátaljai magyarság 1996 körül olyan „fejlődési fázisba”, került, amely már lehetővé teszi, hogy intézményei, érdekképviselői és szakmai szervezetei révén döntően befolyásolhatja a magyar nyelv sorsának, jövőjének alakítását a területen, s ez újabb kihívásokat, elméleti és gyakorlati problémákat vet fel.

Az alábbiakban röviden érzékeltetni kívánjuk, milyen jellegű kérdésekről van szó, s hogyan kap szerepet az összehangolt, tudományos kutatásoktól támogatott nyelvi tervezés a kárpátaljai magyarság (nem csak) nyelvi jövőjének megteremtésében.

2. A nyelvek szerepe az egységesülő Európában

A XX. sz. végi, XXI. század eleji egységesülő Európában egyszerre felértékelődtek a régiók, s ezzel a regionális értékek. Az integrációval párhuzamosan egyre nagyobb szerep jut a kisebb összefüggő területek és a központok közötti kommunikációnak, információcserének, azonosan kiemelt értéke van a regionális kultúrának, nyelvváltozatoknak és a globális, integrációt, közeledést segítő nyelvi és kulturális erőforrásoknak.

Az érintkezés, kapcsolattartás eszköze a nyelv. Éppen ezért az utóbbi években tovább nőtt az idegennyelv-tudás piaci értéke. A magasan kvalifikált szakembernél ma már alapkövetelmény legalább egy világnyelv (általában az angol) magas szintű ismerete.

Az újrastrukturálódó Európában különösen létfontosságú az Európai Unió tagállamaival fenntartott minél szorosabb kapcsolattartás a Magyarország határain kívül, elsősorban a bővítésből kimaradó államokban élő magyar kisebbségi közösségek számára. A Kárpátalján élő magyar közösség olyan államban él (Ukrajna), amelynek a közeljövőben nincs reális esélye arra, hogy csatlakozhasson az Európai Unió tagállamaihoz. Nem engedhető azonban meg, hogy az ukrajnai magyar nemzetrész számára az anyaország európai integrációja egy újabb vasfüggönyt hozzon létre. A schengeni egyezmény Magyarországra való kiterjesztése ugyanis a gyakorlatban azt eredményezi hamarosan, hogy a fejlett Európa keleti határai egybeesnek Ukrajna, Kárpátalja nyugati végeivel. Kárpátalja ugyanakkor földrajzi, kulturális, történeti és más szempontból is a nyugati kultúrkör, a nyugati típusú világ része, ahhoz a világhoz kötődik, amelynek választóvonalala valahol a Kárpátok gerincén húzódik. Ha a kárpátaljai magyarság kapcsolatai Magyarország uniós csatlakozása után megszakadnak az anyaországgal, a kárpátaljai magyar közösség elszigetelődése, szegregációja végzetes lehet: a nyugati orientáció a schengeni választóvonal miatt válik szinte lehetetlenné, a Kelet felé fordulást pedig a kulturális, szemléleti különbségek nehezítik, a teljes integráció végén pedig ott állhat az

asszimiláció. A kárpátaljai magyarság számára az egyetlen esélyt a „*Vigyázó szemetek (Budapesten át) Brüsszelle és Kijevre egyszerre vessétek!*” stratégia jelentheti. Az, ha az anyaországgal való kapcsolatok fenntartása és ezáltal az európai közösséggel való legalább közvetett érintkezés mellett a kárpátaljai magyarság képes az ukrainai társadalmi életben való aktív részvételre is. Ha e két irányvonal közül bármelyik is megszakad, a kárpátaljai magyarság mint közösség csakhamar felmorzsolódik: a schengeni határzárlat-aggodalom miatt máris ugrásszerűen megnőtt a Kárpátaljáról Magyarországra áttelepülők száma; ha pedig a kárpátaljai magyar közösség elszigetelődik saját településterületén belül, és nem vállal részt az ukrainai társadalmi életből, a szegregációból eredő hátrányok (pl. a munkanélküliség) fokozottan érintik majd a többségi nemzetiségnél alacsonyabban kvalifikált, elsősorban agrárorientáltaságú magyarságot (vö. Csernicskó 1998).

Ahhoz azonban, hogy ez a modell működőképes legyen, sok minden szükségeltetik. A politikai, gazdasági nehézségek mellett többek között nyelvi akadályok is nehezítik a röviden felvázolt stratégia megvalósítását. A Magyarországgal való kapcsolatok megtartásához nagy előnyt jelent a magyar nemzethez, kultúrához és nyelvhez való erős kötődés, ami egyértelműen jellemzi a kárpátaljai magyarságot. Egyre több jel utal azonban arra, hogy az ukrainai nemzetiségi- és oktatáspolitikai a magyar nyelvű oktatási rendszer felszámolására törekszik. Az anyanyelvi iskolahálózat felszámolása pedig amellet, hogy a magyar gyerekeket eleve hátrányos helyzetbe hozná a többségi tanulókkal szemben, jelentősen gyengítené a magyarsághoz, így a magyar nemzethez, kultúrához és nyelvhez való kötődést, s ezáltal a Magyarországgal fenntartott kapcsolatok elé is egyre több akadály gördülne. Ugyanakkor a kárpátaljai magyar közösség ukrainai boldogulását nagyban nehezíti, hogy önhibáján kívül nem beszéli annak az államnak a nyelvét, amelyben él és ahol boldogulnia kell(ene). Az ukrán állam ugyanis fennállásának kilenc éve alatt sem teremtette

meg még az alapvető feltételeket ahhoz, hogy kisebbségi polgárai elsajátítsák az államnyelvet (lásd fentebb).

Miközben tehát a modern Európában a két- vagy többnyelvűség egyre inkább követendő mintává, eszménnyé válik (vö. pl. Skutnabb-Kangas 1990, 1997, 1998, Bartha 1999, Candelier és mtsai 1999 stb.), az egységesülő Európán kívül rekedő kárpátaljai magyar közösség nyelvi tekintetben is egyre távolabb kerül a világ boldogabb felétől. Ahhoz, hogy a kárpátaljai magyar közösségnek reális esélye legyen a fentebb megfogalmazott modell gyakorlati megvalósítására, elengedhetetlen egy olyan nyelvi alap, amely az anyanyelv megőrzésén nyugszik, s erre épül rá az államnyelv és egy jelentős világnyelv megfelelő szintű ismerete. Ez a nyelvi modell természetesen nem új: „Az állam nem hivatalos nyelvét anyanyelvként beszélők számára hármas javaslat tehető: (a) megfelelő anyanyelvi nevelés; (b) a ‘hivatalos nyelvnek’ második nyelvként történő eredményes elsajátítása; (c) valamint egy, az ő számukra speciálisan kialakított idegennyelv-tanítási rendszer” — fogalmazott már 1984-ben Szépe György (1984: 319). Nem is tekinthető elfeledett s újabban felmelegített programnak, hiszen a nemzeti kisebbségek oktatási jogairól készült hágai ajánlás értelmező megjegyzései között az alábbiak olvashatók:

„A kisebbségi nyelvű oktatás nemzetközi dokumentumai deklarálják, hogy a kisebbségeknek nemcsak az a joguk, hogy identitásukat az anyanyelv közege révén megőrizték, hanem az is, hogy az államnyelv megtanulása révén integrálódjanak és részt vegyenek az adott ország szélesebb társadalmában.

A fentiek fényében az EBESZ-államok nemzeti kisebbségeinek többnyelvűvé válása úgy tekinthető, mint a nemzeti kisebbségek védelméhez és integrációjához kapcsolódó nemzetközi dokumentumok céljainak elérését szolgáló leghatékonyabb eszköz” (vö. The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note).

3. Nyelvi célok

„A Kárpát-medence peremországaiban működő kisebbségi magyar iskolák mindenekelőtt abban különböznek az illető országok többségi iskoláitól, hogy bennük az oktatás céljai közt jóval hangsúlyozottabban szerepelnek *nyelvi célok*. A kisebbségben élő magyar nemzetrészek nyelvük hosszú távú megőrzése, ill. a többségi társadalomba való szükséges mértékű beilleszkedésük érdekében az oktatás legfontosabb nyelvi céljaként *az anyanyelv már ismert beszélt nyelvi regisztereinek megerősítését, kiteljesítését, s újabbaknak (a standard nyelvváltozatnak, a különféle szaknyelveknek stb.) alapos elsajátítását, valamint a második nyelv szükséges mértékű megtanítását* határozzák meg. Térségünkben tehát e kisebbségi közösségek az anyanyelvű oktatás alapvető nyelvi célját a *funkcionális kétnyelvűség* elérésében látják; ehhez képest (...) egyre fontosabb nyelvi célkitűzés valamely *világnyelv* alapjainak a megtanulása” — olvashatjuk Lanstyák István, felvidéki magyar nyelvész egyik írásában (1996: 11).

A kárpátaljai magyarságnak tehát a nemzetközi dokumentumokban megfogalmazottak alapján és a magyar nyelvésztársadalom szerint is saját jól felfogott érdeke, hogy anyanyelve megőrzése mellett elsajátítsa az államnyelvet és még legalább egy világnyelvet. A közösség elé tehát ennek elérését kell célként kitűzni.

A fentiek értelmében a kárpátaljai magyar tannyelvű oktatás célja és feladata tehát jól kommunikáló, az anyanyelvet az adott beszédhelyzethez igazodó módon használni képes, a helyi értékek és az összmagyar kultúra iránt fogékony, az anyanyelvet a következő generációnak lehetőség szerint továbbadó, ugyanakkor kétnyelvű, vagyis az államnyelvet és egy nemzetközi nyelvet a boldogulásához megfelelő szinten ismerő egyének képzése.

A célok eléréséhez az ideológiai és tudományos alapot a nyelvtervezés oktatás- és elsajátítás-tervezési ága, valamint a kárpátaljai magyar közösség valós nyelvi helyzetét feltáró vizsgálatok szolgáltatják. A kárpátaljai magyar közösségnek tehát

számos nyelvelsajátítás-tervezési döntést kell hoznia, majd azokat végrehajtania.

4. A módszerek

A kárpátaljai magyarság politikai, kulturális, nyelvi és oktatási körülményeit, valamint igényeit, céljait figyelembe véve és az ide vágó nemzetközi szakirodalomban található nyelvoktatási tipológiákat áttekintve a kétnyelvűség kialakítását fogalmaztuk meg elérendő célként. Mielőtt azonban rátérnénk arra, milyen módon érhető el az oktatás révén kétnyelvűség, célszerű választani a kétnyelvűség típusai közül. Nincs ugyanis általában vett kétnyelvűség, csak egyes kétnyelvűségi típusok vannak, amelyek más-más módon befolyásolják a kétnyelvű közösség nyelveinek jövőjét, rendszerét. Éppen ezért választanunk kell a bilingvizmus különböző típusai közül: melyiket tartjuk a kárpátaljai magyarság számára kívánatosnak.

Az alábbiakban röviden áttekintjük a kétnyelvűség alapvető típusait, majd meghatározzuk, mely típus(ok) elérését tartjuk célszerűnek a közösség számára.

4.1. A kétnyelvűség típusai

A kétnyelvűségnek számos típusa ismeretes (vö. pl. Mackey 1987: 702–707), amelyek elsősorban nem arra szolgálnak, hogy a kétnyelvű egyéneket elhatároljuk egymástól valamilyen szempontok alapján, hanem arra, hogy a kétnyelvűségen belül különböző típusokat, alcsoportokat határozzunk meg. Az osztályozás több szempont alapján történhet, attól függően, hogy a kutató a bilingvizmus mely aspektusát emeli ki (vö. Göncz 1985: 15). Egy kétnyelvű személy egyszerre több típusba is tartozhat, aszerint, hogy mi volt a tipológia alapja (Kiss 1996: 212). Itt nem áll módunkban az összes lehetséges tipológiát áttekinteni, csak azokról a típusokról teszünk említést, amelyek a kárpátaljai magyarság szempontjából lényegesek.

Egyéni szinten a *nyelvelsajátítás ideje* alapján *korai* és *később kialakult* kétnyelvűségről beszélünk. Előbbi óvodás korban

fejlődik ki, utóbbi ennél később. A nyelveket lehet (pl. vegyes házasságban) *egyszerre* (*szimultán*), illetve *egymást követően* (*szukcesszíve*) elsajátítani. Az előbbi esetben kialakult kétnyelvűséget *lingvizmus*-nak, az utóbbi esetben kialakuló bilingvizmust *glottizmus*-nak nevezik (vö. Göncz 1985: 15).

Az *elsajátítás ideje/módja* alapján más csoportosítás is lehetséges. Bartha (1999: 189, 195) például eszerint megkülönbözteti a *gyermekkor*, a *serdülőkori* és a *felntőtkori* kétnyelvűséget. Gyermekkorai kétnyelvűség esetén a két nyelv elsajátítása befejeződik a 10-11. életév körül. Ha a nyelveket szimultán sajátította el a gyermek, akkor mindkét nyelv elsőnyelvnek tekinthető, ha pedig szukcesszíve, akkor az egyik elsőnyelv, a másik másodnyelv. Serdülőkori kétnyelvűségről akkor beszélhetünk, ha a második nyelv elsajátítása a 11. és 17. életév közé esik. Ha ezután sajátítja el valaki a második nyelvet, akkor felntőtkori kétnyelvűséggel állunk szemben.

Aszerint, hogy a nyelveket hogyan, milyen körülmények között sajátította el az egyén, illetve a kétnyelvűség *kognitív szerveződése* szerint megkülönböztetik a *koordinált* és az *összetett* kétnyelvűséget. A koordinált kétnyelvűek nyelvrendszerei szemantikai szinten függetlenebbek egymástól, mint az összetett kétnyelvűek nyelvrendszerei, ami abból ered, hogy előbbiek a nyelveket különálló forrásokból sajátították el, ezért számukra a két nyelv azonos szavainak jelentése különbözőbb, mint az összetett kétnyelvűek számára, akik nyelvrendszere szemantikai szinten egymásba fonódik, mert a nyelveket azonos forrásból tanulták (vö. Göncz 1985: 16, Bartha 1999: 195).

A *nyelvtudás foka* vagy a *kompetencia* alapján *balansz* és *domináns* kétnyelvűséget különböztetnek meg. A *nyelvi dominancia* az egyik nyelv jobb ismeretét jelenti, a *balansz kétnyelvűség* elnevezés a két nyelv elvileg megközelítőleg azonos fokú ismeretére utal (Göncz 1985: 15–16, Kiss 1996: 213).

A *nyelvelsajátítás indítékai* alapján *természetes*, *önkéntes* és *elrendelt* kétnyelvűségről tudunk. Természetes kétnyelvűség esetén a

másodnyelv elsajátítása természetes módon, a családban, többnyelvű településen történik; önkéntes kétnyelvűségről akkor beszélünk, ha a nyelvelsajátítás az egyén saját elhatározásából történik; az elrendelt kétnyelvűségekre az jellemző, hogy a másodnyelv elsajátítása valamilyen kötelező nyelvtanulási eszközhöz, intézményhez, pl. az iskolához kötődik.

A kétnyelvűséghez fűződő *szociokulturális attitűdök* alapján az *additív* (*hozzáadó*) és a *szubtraktív* (*felcserélő*) típust különítik el. Additív kétnyelvűség esetén az anyanyelv (első nyelv) társadalmi értéke magas, a kétnyelvűség pozitívan hat a kognitív fejlődésre. Szubtraktív kétnyelvűség esetén az anyanyelv leértékelődik a beszélők tudatában (vö. Göncz 1995: 70–71, Kiss 1996: 216, Bartha 1999: 192).

A *csoporthoz tartozás tudata és a kulturális identitás* szerint megkülönböztetik a *bikulturális*, a *monokulturális*, az *akkulturációs* és a *dekulturációs* kétnyelvűséget (Bartha 1999: 195). A bikulturális kétnyelvűség esetében az egyént kettős csoporttudat és kulturális identitás jellemzi. A monokulturális kétnyelvűség ismertetőjegye, hogy az egyik nyelvi csoporthoz tartozás tudata dominál. Akkulturációs kétnyelvűségről akkor beszélünk, ha kialakul a többségi nyelvi csoporthoz tartozás és kulturális identitás. A dekulturációs kétnyelvűség pedig azt jelenti, hogy ellentmondásos a csoport- és identitástudat.

Az egyéni kétnyelvűség különböző típusait Bartha Csilla (1999: 195) alapján a következőképpen foglalhatjuk össze (lásd 5.1. táblázat).

**5.1. táblázat. Az egyéni kétnyelvűség vizsgálatának
pszichológiai dimenziói**

Szempont	Típusok	Leírás
A nyelvelsajátítás ideje	1. gyermekkori a) szimultán b) szukcesszív 2. serdülőkori 3. felnőttkori	A két nyelv elsajátítása befejeződik a 10-11. életév körül. Egyszerre folyik, mindkét nyelv anyanyelv. Egymás után, az egyik első-, a másik másodnyelv. A második nyelv elsajátítása a 11-17. életév közé esik. A másodnyelv elsajátítása 17 éves kor után történik.
Az elsajátítás módja, ill. a kétnyelvűség kognitív szerveződése	1. koordinált 2. összetett	A két nyelvhez közös fogalmi rendszer tartozik. A két nyelvhez két, elkülönült fogalmi rendszer tartozik.
A kompetencia szintje	1. balansz (kiegyenlített) 2. domináns (egyenlőtlen)	A két nyelvben a kompetencia szintje (közel) azonos. Az egyik nyelv kompetenciaszintje magasabb.
A nyelvelsajátítás indítéka	1. természetes 2. önkéntes 3. elrendelt	A második nyelv elsajátítása többnyelvű családban, településen spontán történik. A nyelvelsajátítás egyéni döntés alapján történik. A nyelvelsajátítás intézményi keretek között, törvények, rendeletek által megszabott rendben történik.
A nyelvekhez fűződő szociokulturális attitűd	1. additív (hozzáadó) 2. szubtraktív (felcsérelő)	Mindkét nyelv magas társadalmi presztízt élvez, a kétnyelvűség kognitív előny. Az egyik nyelv társadalmi presztízse sokkal magasabb, a kétnyelvűség kognitív hátrány lehet.
A csoporthoz tartozás tudata és a kulturális identitás	1. bikulturális 2. monokulturális 3. akkulturációs 4. dekulturációs	Kettős csoporttudat és kulturális identitás. Az egyik csoporthoz tartozás és egy kulturális identitás. A többségi csoporthoz tartozás és identitás. Ambivalens csoport- és identitástudat.

A *kétnyelvűség* terminust nemcsak egyénekre, hanem államokra, közösségekre is vonatkoztatják (vö. pl. Svejcer 1975: 78). Így a

kétnyelvűség *egyéni* típusa mellett meg szokás különböztetni az *intézményes* és a *társadalmi* vagy *közösségi* kétnyelvűséget is (vö. Svejcer 1975: 78, Lanstyák 1993: 12). A korábban tárgyalt meghatározások és típusok nagyrészt az egyéni kétnyelvűségre vonatkoznak. Intézményes kétnyelvűségről azokban az államokban vagy az államok olyan közigazgatási egységeiben beszélhetünk, ahol az államigazgatás két vagy több nyelven folyik (Svejcer 1975: 78, Lanstyák 1993: 12).⁶ Közösségi vagy társadalmi kétnyelvűségről — attól függetlenül, hogy az állam, amelyben élnek, hivatalosan egy- vagy többnyelvű — azoknak a közösségnek a kapcsán beszélünk, amelyek tagjai mindennapi beszédtevékenységük kapcsán két- vagy több nyelvet használnak.

Kiterjedése szerint *kétoldalú* (*bilaterális*) és *egyoldalú* (*unilaterális*) kétnyelvűségről beszélünk. Előbbi akkor áll fenn, ha az érintkező közösségek kölcsönösen elsajátítják egymás nyelvét, utóbbi akkor, ha csak az egyik közösség sajátítja el a másik nyelvét (Kiss 1996: 215).

4.2. A kétnyelvűség kialakítása az oktatás révén

A kétnyelvűség típusának megválasztása mellett azt is meg kell tervezni, hogyan, milyen módon kívánjuk kialakítani a választott kétnyelvűségi típust, s ez milyen módon, milyen oktatástervezési lépések segítségével érhető el.

Az alábbiakban azokat az oktatási típusokat tekintjük át röviden a hazai és a nemzetközi szakirodalomra alapozva, amelyek célja az egy- vagy a kétnyelvűség kialakítása. Mindegyik típusnál kitérünk az oktatási cél mögött rejtőző társadalmi célokra

⁶ Látszólag paradox módon ez a hivatalosan intézményesített kétnyelvűség a gyakorlatban az egynyelvűségnek, s így az általában veszélyeztetettebb kisebbségi nyelvek megmaradásának kedvez. Azáltal ugyanis, hogy az országban vagy az ország egy bizonyos részén a kisebbségi nyelv a többséggel azonos státusban és funkciókban használható, sem a többségiek, sem a kisebbségiek nem kényszerülnek arra, hogy kétnyelvűek legyenek, s ha mégis elsajátítják egymás nyelvét, azt természetes módon vagy önként teszik, s nem azért, mert valaki ezt megköveteli tőlük (vö. pl. Svejcer 1975: 78, Lanstyák 1993: 12).

is. Az alkalmazott tannyelv vagy tannyelvek segítségével ugyanis mind a többségi, mind a kisebbségi tanulóknál serkenethető az egy-, illetve kétnyelvűség különböző típusainak kialakulása, vagyis az oktatás révén a kitűzött társadalmi és nyelvi céloknak megfelelően kontrollálható a közösségben használatos nyelvek megőrzése, elvesztése vagy elsajátítása.

Az áttekintést Bartha Csilla (1999), Göncz Lajos (1985, 1995), Kontra Miklós (1997) és Tove Skutnabb-Kangas (1990, 1997) munkái alapján állítottuk össze.

4.2.1. Egynyelvű oktatás, amely az egynyelvűség kialakulásához teremti meg a feltételeket

Egy tannyelv használatával az oktatásban három program segítségével érhetjük el a kívánt egynyelvűséget: az ún. *hagyományos*, *befulladás* és *szegregációs* modell révén.

A hagyományos programban többségi tanulók vesznek részt, s a tannyelv megegyezik a résztvevők anyanyelvével. Egy másik nyelvet (rendszerint nem a kisebbség nyelvét, hanem valamely magas presztízsű világnyelvet) is tanulnak idegen nyelvként. A társadalmi cél a többségi egynyelvűség fenntartása, egy világnyelv alapjainak az elsajátítása mellett. Ez a leggyakrabban alkalmazott modellek egyike. Az ukrainai többségi oktatás is ezen a programon nyugszik. Hátránya, hogy a többségi tanulók nem ismerkednek intézményes formában a velük együtt élő kisebbségek nyelvével, kultúrájával, s így az iskola nem is alakít ki toleranciát a kisebbségek irányában. A kárpátaljai ukrán iskolák nagyrészt ezt a modellt követik a magyarok által lakott területeken is.

A befulladás programban a kisebbségi tanulók a többségiekkel azonos osztályba járnak, ahol az oktatás nyelve a többségi nyelv. A kisebbség nyelvét rendszerint tantárgyként sem oktatják. A társadalmi cél egynyelvűség kialakítása a többség nyelvén, s rendszerint ezt is eredményezi a program. A modell azt sugallja a kisebbségek számára, hogy a többségi nyelv és kultúra magasabb rendű, értékesebb, ezen a nyelven érhető el a tudás, s

ezáltal ez az érvényesülés nyelve is. A többségi nyelv az iskolában és az iskolán kívül is erős támogatottságot élvez, a kisebbségi nyelv használata viszont a szűk családi körre korlátozódik, presztízse csökken, fokozatosan leértékelődik. Tulajdonképpen ennek az oktatási modellnek vannak kitéve azok a kisebbségi tanulók, akiknek nincs lehetőségük az anyanyelvi oktatásra vagy többségi oktatási nyelvű iskolába íratják őket.

A szegregációs program lényege, hogy a kisebbségi tanulók homogén osztályba járnak, ahol a tannyelv a kisebbség anyanyelve. A többségi nyelvet egyáltalán nem, vagy csak alig, alacsony határfokon oktatják. Az eredmény: egynyelvűség a kisebbség nyelvén. A társadalmi cél: a kisebbség szegregációja, elszigetelése a többségi közösség gazdasági, kulturális és nyelvi pozícióinak megtartása, megerősítése és újratermelése érdekében. A kisebbségi közösség a többségi nyelv ismeretének hiányában elesik a nagyrészt csak a többségi nyelven hozzáférhető továbbtanulástól, társadalmi javaktól, s ezzel alulképzetté, a munkaerőpiacon hátrányos helyzetűvé, szociálisan kiszolgáltatottá válik, s így nem jelent sem társadalmi, sem politikai veszélyt. Ezt a módszert alkalmazták például az apartheid rendszer idején a dél-afrikai fekete lakossággal szemben. Az ukrán oktatás- és nemzetiségi politika a szuverén Ukrajna megalakulása óta gyakorlatilag szintén ezt a modellt alkalmazza a kárpátaljai magyar iskolákban (lásd az előző fejezetet).

4.2.2. Kétnyelvű oktatás, amely egynyelvűséget eredményez

Két tannyelv használatával is elérhető az egynyelvűség. Ez az ún. *átirányítási (tranzitív)* programok segítségével lehetséges, amelyeket általában a kisebbségi tanulóknál alkalmaznak. Az oktatás az alsó tagozatban kezdetben anyanyelven folyik, majd fokozatosan kétnyelvűvé válik (egyes tantárgyakat anyanyelven, másokat viszont a többségi nyelven oktatnak), egészen addig, amíg a kisebbségi tanulók többé-kevésbé elsajátítják a többségi nyelvet. Ezután a tanulókat átirányítják a többségi egynyelvű oktatásra. A program célja egynyelvűség kialakítása a többség nyelvén,

társadalmi célja pedig a kisebbség asszimilálása. A program ugyanis hosszú távon a többségi nyelv fejlődését serkenti, az anyanyelv pedig fokozatosan leépül. Miután a kárpátaljai magyarság hazai és nemzetközi fórumokon tiltakozott a szegregációs oktatási modell ellen, amellyel az ukrán állam gyakorlatilag lehetetlenné teszi a magyar gyerekek számára az államnyelv elsajátítását, az ukrainai tanügyi vezetés egy, a szegregációs modell társadalmi céljaihoz hasonló oktatási koncepciót vázolt fel a kisebbségi oktatás számára, amelyben központi szerep jut az átírányítási modellnek. A szóban forgó koncepció nem más, mint az Oktatásügyi Minisztérium által kidolgozott, „Ukrajna nemzetiségi kisebbségeinek oktatási igényei kielégítésének koncepcionális alapjai” címet viselő tervezet. Mint már említettük, a koncepcióban felvázolt oktatási modell sok tekintetben hasonlít az úgynevezett átírányítási (tranzitív) oktatási programra, amelynek lényege, hogy az iskola első két vagy négy évében a kisebbségi gyerekek anyanyelvükön kezdenek el tanulni, és anyanyelvük mellett a többségi nyelvet is oktatják számukra. Két vagy négy év elteltével, amikor a kisebbségi tanulók másodnyelvi készségeit megfelelőnek tartják arra, hogy a többség nyelvét tanulásra, ismeretszerzésre használják, a tanulókat fokozatosan átírányítják a többségi nyelven való tanulásra. Ennek az oktatási modellnek a célja hosszú távon többségi egynyelvűség kialakítása az oktatás révén. A kisebbségi nyelv szerepe tulajdonképpen csak arra korlátozódik, hogy segítse a második nyelv elsajátítását, és ezáltal a többségi nyelven való oktatásra való átírányítást, azaz az asszimilációt (vö. Göncz 1995: 68, Lesznyák 1996: 26, Kontra 1997: 77, Skutnabb-Kangas 1990, 1997: 25).

4.2.3. Egynyelvű oktatás, amely kétnyelvűséget eredményez

Egynyelvű oktatás keretein belül is kialakítható a kétnyelvűség az ún. *alámerítéses* és az *anyanyelv-megőrzési* program által.

Az alámerítéses programot többségi tanulóknál alkalmazták sikeresen. Tulajdonképpen azonos a befullasztási programmal, annyi eltéréssel, hogy ebben az esetben a többségi tanulók

tanulnak kisebbségi nyelven, anyanyelvüket pedig tantárgyként oktatják nekik. A többségi tanulók így a kezdeti nehézségek után elsajátítják a kisebbség nyelvét, anyanyelvük viszont nem épül le, hiszen az iskolán kívül, ahol az domináns nyelv, megfelelő támogatottságot és magas presztízst élvez. A program célja kétnyelvűség kialakítása a többségi tanulónál, társadalmi célja pedig a kisebbség és a többség közötti kapcsolatok és a tolerancia erősítése. Ezt a modellt sikeresen alkalmazták a kanadai angolajkúak körében, akik a francia kisebbség nyelvén tanultak. A kutatók azonban megjegyzik, hogy a pozitív eredményekből nem szabad általánosításokat megfogalmazni, mert egyrészt ezt a modellt csak többségi tanulónál alkalmazták sikeresen, másrészt a vizsgálatban az oktatott két nyelv (az angol és a francia) magas presztízssű világnyelv volt.

A másik program, amely során kétnyelvűség alakítható ki egyetlen tannyelv alkalmazásával, az anyanyelv-megőrzési. Ez a kisebbségi tanulónál alakít ki kétnyelvűséget az anyanyelv megőrzése mellett, arra építve. Az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv, a többségi nyelvet tantárgyként oktatják, az anyanyelvi ismeretekre alapozva kétnyelvű, a kisebbségi nyelvet ismerő tanárok segítségével a nyelvoktatás modern eszközeit és módszereit alkalmazva. Az anyanyelv-megőrzési programot alkalmazzák a Kárpát-medence magyar kisebbségi közösségeinek többségében.

4.2.4. Két tannyelv használata, ahol az eredmény kétnyelvűség

Ebben a típusban az oktatás vegyes (kisebbségi és többségi tanulókból álló) osztályokban folyik. A tanítás egyazon órán belül párhuzamosan két nyelven folyik. A modell célja kétnyelvűség kialakítása a többségi és kisebbségi tanulónál egyaránt. A szlovéniai Muravidéken is alkalmazott módszert azonban újabban *utópisztikusnak* tartják, s rámutattak arra is, hogy valójában a többségi tanulóknak kedvez, eredményei a kisebbség szempontjából nem egyértelműen kedvezőek (vö. pl. Vörös 1996).

A fent bemutatott oktatási modelleket elemezve Göncz Lajos (1995) pszichológus a nemzetközi szakirodalom és saját kutatásai alapján arra a következtetésre jut, hogy a kisebbségi tanulók esetében magas fokú kétnyelvűség akkor várható, ha megfelelő feltételeket biztosítunk az elsőnyelv (anyanyelv) fejlődéséhez oly módon, hogy az iskolában tannyelvként használjuk, mert ez a másodnyelv magasabb fejlettségi szintjét is eredményezi, amennyiben azt intenzíven tanulják. Ha ugyanis a nyelvi kompetencia az elsőnyelvben megfelelően fejlett, amikor a másodnyelv iskolai oktatása elkezdődik, és a további feltételek is adottak a fejlődéséhez, akkor a másodnyelv intenzív tanulása a funkcionális kétnyelvűség kialakulását eredményezi.

Az ismertetett programokat tekintve ma már egyértelmű, hogy az UNESCO „az anyanyelvi oktatás mindig a legjobb” elve tévedés. Az elemzésből kiderül, hogy az *„Anyanyelven vagy az idegen nyelven/másodnyelven oktassuk a gyermeket, hogy kétnyelvűvé váljék?”* kérdésfelvetés erősen leegyszerűsített és félrevezető, s inkább a következőképpen fogalmazandó meg: *„Milyen feltételek mellett vezet az anyanyelven vagy az idegen nyelven/másodnyelven folyó oktatás magas szintű kétnyelvűséghez?”* (Vö. Skutnabb-Kangas 1997: 38.) S ehhez még hozzáfűzhetjük: az sem mindegy, a kétnyelvűségnek mely típusát kívánjuk elérni az oktatás révén.

5. Választás a típusok és modellek közül

Ha célunk a magyar közösség, s ezáltal a magyar nyelv megtartása Kárpátalján, akkor a kétnyelvűség funkcionális meghatározását elfogadva az *anyanyelv-domináns kétnyelvűséget* kell választanunk, amely elősegíti az *additív (hozzáadó) kétnyelvűség* kialakulását. Ezt pedig a vázolt oktatási modellek közül az *anyanyelv-megőrzési program* segítségével érhetjük el.

Most már „csak” az maradt hátra, hogy áttekintsük, milyen elméleti és gyakorlati lépésekre van szükség ahhoz, hogy a választott modellek működjenek, s hogy kitűzött céljainkat elérjük.

6. Tennivalóink

A nyelvi célok eléréséhez társadalmi és oktatásmódszertani lépésekre, vagyis egyértelműen összehangolt nyelvi tervezési döntésekre van szükség. Előbb tekintsük át röviden, milyen eredményeket értünk már el és milyen további feladatok várnak még ránk.

Ahhoz, hogy a magyar nyelv továbbra is magas presztízsű maradjon Kárpátalján, nem elég az anyaország gazdasági vonzereje (ez az uniós csatlakozás után valószínűleg csökkenni is fog a határok lezárása miatt). Meg kell teremteni annak a lehetőségét, hogy a kárpátaljai magyarság minél több helyzetben használhassa anyanyelvét, minél több szakmát sajátíthasson el és művelhessen magyarul, s minél magasabb szintű végzettséget szerezhessen rajta. Azaz meg kell teremteni a magyar nyelvű közéletet, ki kell alakítani az intézményes kétnyelvűséget Kárpátalján, a magyar nyelvnek olyan státust kell kivívni, amely lehetővé teszi, hogy hivatalos helyzetekben, nyilvános szereplések alkalmával is használatos legyen. Erre nemcsak a magyar nyelv értéke miatt van szükség, hanem azért is, mert ha egy nyelvet csak korlátozott funkciókban használnak, ha szinte csak a családi, hétköznapi életbe szorul vissza, nyelvjárásiasabbá, provinciálisabbá válik.

A magyar nyelv hivatalos státusának, illetve a magyar nyelvű köz- és hivatali élet megteremtése természetesen nem a nyelvészek feladata. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) és más társadalmi, politikai, kulturális szervezetek 1989 óta folyamatosan, lépésről lépésre haladva építik ki a magyar kulturális autonómia kereteit. A KMKSZ elnöksége például 2000 elején egy olyan javaslattal fordult Ukrajna elnökéhez, hogy támogassa egy olyan új közigazgatási egység kialakítását, amely Beregszász központtal, Tiszamelléki járás néven magában foglalná a többségében magyarok lakta településeket Kárpátalján (vö. Beregi Hírlap 2000. február 12., 2. lap). A közigazgatási egységbe 58 tanács (önkormányzat) 94 települése tartozna, s ez

megteremténé a lehetőségeket a magyar nyelvű hivatali nyelvhasználathoz, illetve a kárpátaljai magyar oktatás szempontjából alapvetően fontos önálló magyar tankerület létrehozásához.

Az 1989 óta alakult számos szakmai, érdekvédelmi társaság (Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Kárpátaljai Magyar Vállalkozók Szövetsége, Kárpátaljai Magyar Gazdaszövetség, Kárpátaljai Magyar Ujságírók Szövetsége, Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Szövetsége stb.) pedig a helyi magyar közélet és az anyanyelvi szakmai tevékenység kimunkálását is feladatuknak tekintik.

Folyik a magyar nyelvű teljes oktatási rendszer kiépítése is. 1989 óta magyar óvodák és óvodai csoportok indultak, növekedett a magyar iskolák száma, emelkedett a magyar tannyelvű iskolába járó gyerekek aránya, több szakközépiskola nyitott magyar tagozatot, az Ungvári Állami Egyetem matematikai, fizikai, kémiai és biológiai karán magyar nyelvű csoportok indultak, Beregszászon pedig létrejött a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (KMTF), az egyetlen olyan önálló, teljes egészében magyar felsőoktatási intézmény, amely Magyarország határain túl működik. A Kárpátalján nem tanulható szakokra jelentkezők pedig az anyaországban szerezhetnek képesítést (vö. Orosz 1995). Egyre bővül tehát a magyarul is elsajátítható szakmák köre, s ezáltal a magyar nyelv értéke is növekszik.

Ki kell használnunk továbbá azt is, hogy a magyar nyelv presztízse a nem magyar ajkúak körében is emelkedett. Magyar nyelvtanfolyamok szervezésével és hirdetésével növelhetjük a magyarul beszélők számát, megismertethetjük a magyar nyelvet és kultúrát a velünk együtt élő nemzetiségekkel.

A társadalmi feltételek megteremtése mellett az anyanyelvi oktatás elméleti alapjait is céljaink eléréséhez kell igazítani. Ahhoz pedig, hogy változtatni tudjunk az iskolai anyanyelvi oktatás elvi alapjain, ki kell használnunk azt, hogy a Kárpátaljai Magyar

Tanárképző Főiskola révén hatást gyakorolhatunk a pedagógusképzésre, s majdan ezáltal az iskolai oktatásra is a KMTF-ről kikerülő oktatók tevékenységén keresztül.

Az anyanyelvi oktatás végső célja, hogy a kárpátaljai magyar diákok jól és eredményesen kommunikáló, a magyar nyelvet meg- és fenntartó, a magyar nemzethez kötődő⁷ emberré váljanak, akik ugyanakkor saját közösségük értékeivel is tisztában vannak. Ahhoz, hogy ezt elérjük, változtatnunk kell a magyar nyelv oktatásának kárpátaljai gyakorlatán is.

A kárpátaljai magyarnyelv-tankönyvek elemzéséből kiderült (vö. Beregszászi–Csernicskó 1996), hogy ezek a kiadványok elsősorban és szinte kizárólagosan az elméleti tudnivalókra helyezik a hangsúlyt, a nyelv és a nyelvről tanultak gyakorlati felhasználása a háttérbe szorul. Kommunikációközpontú, a helyzethez, partnerhez és témához automatikusan igazodó nyelvhasználatra nevelő tankönyvek helyett nagyrészt „körmönfontan grammatizáló” (Beregszászi–Csernicskó 1996), a nyelvi változatokat és változatosságot csak felületesen, elméleti szempontból érintő tankönyveink vannak, amelyek nagy mennyiségű memorizálandó tananyagot halmoznak fel ugyan, de a tanultaknak az életben való felhasználására nem készítik fel tanulóinkat. A helyi nyelvváltozatok sajátosságairól mintegy elfeledkezve, képmutató álszeméremmel hallgatnak tankönyveink a kétnyelvűségi hatásokról (kódváltás, kölcsönzés) és a nyelvjárási jelenségekről, amelyek a tanulók nyelvhasználatában is kétségkívül jelentkeznek. Ezáltal ezek a könyvek azt sugallják a magyartanárok számára, hogy az iskola feladata nem a nyelv célnak megfelelő használatára nevelés, a szókincs és kifejezőképesség gazdagítása, hanem a tanulók anyanyelvjárásának, az otthonról hozott, az édesanyjától tanult, a szűkebb

⁷ A nemzeti kötődés erősítését szolgálja többek között az is, hogy a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán történelem és földrajz szakos tanárokat is képeznek.

környezethez kötődő alapnyelvváltozatának a kiírtása, illetve az eszményi standard változathoz való igazítása.

A mi véleményünk szerint azonban ez a hozzáállás inkább árt, mint használ, különösen kisebbségi körülmények között. Az iskolai anyanyelvoktatásnak éppen a helyi nyelvi és kulturális értékekre építve kell elsajátíttatnia a standard változatot. Tudatosítania kell, hogy bizonyos körülmények között a nyelvjárási elemek, sőt a szláv szókölcsonzések is tökéletesen helyénvalók lehetnek, de vannak olyan helyzetek, ahol a standard változathoz célszerű igazodni. Azzal, ha a helyi, kárpátaljai magyar nyelvváltozatokról nem azt sugalljuk, hogy hasznavehetetlenek, hogy romlott magyar nyelvváltozatok, hanem éppen azt, hogy értékek, amelyek színessé, egyénivé teszik a nyelvhasználatot, ha éppen szükséges, nemcsak az anyanyelvi nyelvhasználat biztonsága, de a magyarságtudat is erősödik. „Legyen az a célunk, amit az egynyelvű, de egy nyelvükön belül diglossziás németországi svábok elértek: a beszédhelyzethez önkéntelenül igazodó nyelvhasználat. A svábok a beszélő műveltségét nem azon mérik le, hogy az ember megtagadta-e az anyanyelvjárását, hanem azon, mennyire könnyedén és tökéletesen tud egy emelkedettebb változatba átváltani, amikor szükséges” (Lanstyák 1994: 72). Az anyanyelvi nevelésnek nem lehet célja az anyanyelvnek, vagyis adott esetben a kétnyelvű kontaktusváltozatnak a lerombolása, elpusztítása, hanem inkább e változat mellé, fölé a standard és szakmai nyelvváltozatok, regiszterek elsajátíttatása úgy, hogy a tanuló minden beszédhelyzetben tisztában legyen azzal, melyik nyelvváltozat használata a helyénvaló. Azt kell elérnünk, hogy a helyi, magas presztízsű változat része legyen a regionális identitásnak, a standard változat pedig a nemzeti összetartozás építőelemévé váljon.

A mi feladatunk az ilyen nyelvszemlélet oktatása a pedagógusjelöltek számára, illetve az ehhez szükséges iskolai

tankönyvek, segédanyagok megírása, valamint az alapot képező tudományos és elméleti háttér biztosítása.

Az ukrán nyelv oktatásával kapcsolatos teendőink természetesen némileg más természetűek. Mivel az állam máig sem teremtette meg a feltételeket az ukrán nyelv elsajátításához, nem várhatunk tovább, s kezünkbe kell venni a kezdeményezést.

Éppen ezért a KMTF Nyelvészeti Tanszéke, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség és a LIMES Társadalomkutató Intézet hosszú távú tervet dolgozott ki az ukránnyelv-oktatás szintjének emelésére a magyar tannyelvű iskolákban. Az első lépés az államnyelv oktatásának módszertani megalapozása. A volt Szovjetunióban ugyanis az orosz nyelvet abból az elgondolásból kiindulva oktatták a magyar iskolákban, hogy az minden szovjet állampolgár második anyanyelve, amelyet már az iskolába lépéskor bizonyos szinten ismer, ezért nem idegen nyelvként, hanem ennek megfelelően kell oktatni. Amikor a magyar iskolákban az oroszzt felváltotta az ukrán, ezt a nyelvet is hasonló módszertan szerint kívánták oktatni, ráadásul tankönyvek, szótárak és magyarul is értő, ukrán szakos diplomával rendelkező tanárok nélkül. Véleményünk szerint azonban az ukrán nyelv a kárpátaljai magyar gyerekek túlnyomó többsége számára nem „második anyanyelv”, hanem idegen nyelv, s ennek megfelelően, a tanulók anyanyelvi ismereteire alapozva kell oktatni. A kárpátaljai magyarság településszerkezetét ismerve ugyanis nehezen képzelhető el, hogy az iskolába kerülő tanuló már beszél valamilyen szinten ukránul. A kárpátaljai magyarok többsége ugyanis faluban, többé-kevésbé összefüggő etnikai és nyelvi tömbben él. A vegyes lakosságú településen élő magyar gyerekek az iskoláskor elérésekor valószínűleg valóban beszélik már a *belyi ukrán/ruszin nyelvhváltozatot* valamilyen fokon, ám ez a változat korántsem azonos az ukrán standarddal, amelyet az iskolai ukránórákon oktatnak.

A következő lépcsőfok az ukránnyelv-tankönyvek megírása a magyar iskolák elemi (1–4.) osztályai számára. Az első osztályos

tankönyv szerzőgárdája már össze is állt, s elkezdte a munkát. A fentiek értelmében egy-egy ukrán-, magyar- és angolszakos, valamint egy tanító a tagja. A szerkesztőgárda összetétele nem véletlenszerű. A magyarszakos részvétele a munkában azért indokolt, mert minden idegen nyelvet az anyanyelv sajátosságaiból kiindulva, az anyanyelvi ismeretekre támaszkodva kell oktatni. Az angolszakosra pedig azért van szükség, mert Kárpátalján jelenleg nem folyik *magyar és ukrán mint idegen nyelv* szakos képzés, s az idegennyelv-oktatás módszertanát a szerzőtársaknál jobban ismeri. A tanító szakos pedig — mint a tankönyv jövődöbeli használója — értékes tapasztalataival járulhat hozzá a munka sikeréhez.

A tankönyvírással párhuzamosan folyik egy iskolai ukrán-magyar, magyar-ukrán szótár megjelentetése. A kézirat már elkészült, jelenleg a lektorálása folyik. Munkatársaink részt vesznek a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai tanszékén készülő magyar-ukrán, ukrán-magyar nagyszótár elkészítésének munkálataiban is.

Mindemellett már megjelent Margitics Katalin (1998) *Методичні рекомендації по розвитку зв'язного мовлення для шкіл з угорською мовою навчання* című módszertani kiadványa.

A következő tervezett lépés ukrán–magyar szakpár indítása a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán. Ezáltal hosszú távra biztosítani lehet a magyar iskolák ukránszakos tanerővel való ellátását.

Az idegennyelv-oktatás reformjára az eddigi eredmények ismeretében van elsősorban szükség. A kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban az idegen nyelv oktatása nem a tanulók anyanyelvéből kiindulva, hanem az orosz nyelvre alapozva folyt. A tankönyveket oroszból, ukránból fordították, mellőzve a magyar nyelv sajátosságait. Az idegennyelv-órákon nem a célnyelven történő kommunikációra felkészítés folyt, hanem a grammatika elsajátíttatására és a fordítási gyakorlatok sikeres megoldására összpontosítottak. A magyar iskolákban idegen

nyelvet oktató tanárok jelentős része nem beszélte a tanulók anyanyelvét, így nem volt képes az anyanyelv és a célnyelv hasonlóságainak, illetve különbségeinek a konfrontálására sem.

Jelen körülményeink között az idegennyelv-oktatás korszerű módszereinek (vö. pl. Di Pietro 1994) alkalmazása, az anyanyelvi ismeretekre alapozás, illetve egy, a tanult idegen nyelvezet tipológiailag és genetikailag a magyarnál közelebb álló nyelvben (az ukránban) szerzett jártasságra is építő szemlélet jelenti a biztosítékot arra, hogy a magyar gyerekek a kor követelményeinek megfelelő szinten elsajátítják az idegen nyelvet.

Nem véletlen, hogy a KMTF-en angol–történelem és angol–földrajz szakpárokon indult be a tanárképzés.

Amint az a fentiekből kiderül, a magyar nyelv (és közösség) kárpátaljai jövőjét elsősorban tudatos, politikai, társadalmi, tudományos és szakmai döntésekkel szeretnénk megalapozni. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a nyelv sorsa nem függetleníthető a nyelvet beszélő közösség sorsától; s bármelyik helyzetén csak megfontolt, összehangolt, hosszú távra tervezett tevékenységgel lehet változtatni.

Irodalom

- Állásfoglalás 1997a. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség nyilatkozata. *Kárpáti Igaz Szó* 1997. június 5., 3.
- _____. 1997b. A Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közösségének Állásfoglalása az oktatási minisztérium „Az ukrajnai nemzetiségi kisebbségek oktatási igényei kielégítésének konceptuális alapjai” c. tervezetével kapcsolatban. *Kárpáti Igaz Szó* 1997. június 5., 3.
- _____. 1997c. A KMPSZ elnökségének állásfoglalása „A nemzeti-kisebbségi oktatás fejlesztésének koncepcionális alapjai” c. tervezettel kapcsolatban. *Kárpáti Igaz Szó* 1997. szeptember 27., 3.
- Arel, Dominique 1995. Language Politics in Independent Ukraine: Towards One or Two State Languages. *Nationalities Papers*. Volume 23, No. 3 (September 1995): 597–622.
- Bagu Balázs 1996a. Anyanyelvi oktatás Kárpátalján. In: Csernicskó István – Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 47–50. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- _____. 1996b. Magyar tannyelvű szakoktatás Kárpátalján. *Közoktatás* III/2: 8–9.
- Bagu Balázs – Dr. Deák Ferenc 1997. Anyanyelvi oktatás a szórványban. *Közoktatás* IV/3: 11–13.
- Balla D. Károly 1993. *Kisebbségi magyar skizofrénia*. Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó.
- _____. szerk., 1993. *Mezsgyén álva. A kárpátaljai magyar értelmiség az ezredforduló küszöbén*. Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- I. Beadvány*. In: Botlik – Dupka 1991: 160–166.
- II. Beadvány*. In: Botlik – Dupka 1991: 167–175.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 1996. A magyar nyelv változatai és stílusrétegei a kárpátaljai magyarnyelv-tankönyvekben. In: Csernicskó István – Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 29–38. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Botlik József – Dupka György 1991. *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest–Szeged: Mandátum – Universum.
- _____. 1993. *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Brenzovics László 1997. Nehéz körülmények között. A Kárpátaljai Magyar Tannyelvű Tanárképző Főiskola alapításának rövid története. *Forrás* 97/5: 98–103.

- Büky László 1994. Lizanec P. N., A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza. *Magyar Nyelv* XC: 100–107.
- Candelier, M. – Batley, E. – Hermann-Brennecke, G. – Szépe Gy. 1999. Nyelvpolitikai irányelvek a jövő évezred számára. In: Szépe György és Derényi András szerk., *Nyelv, hatalom, egyenlőség*. Budapest: Corvina.
- Csanádi György 1996. Egy osztályra hat nyelvtankönyv. Ukránóra a Mikes Kelemenben. *Kárpáti Igaz Szó* 1996. november 5., 6.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csucska, P. – O. Rot – J. Szák szerk. 1961. *Magyar–Ukrán Szótár*. Budapest–Ungvár: Akadémiai Kiadó – Kárpánton túli Területi Kiadó.
- Dupka György 1994. A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Kárpátalján (1910-től napjainkig). In: Kovacsics József szerk., *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*, 164–174. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- 2000. *Kárpátalja magyarsága. Honismereti kézikönyv*. Budapest: A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.
- Dupka György – Horváth Sándor – Móricz Kálmán 1990. *Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén*. Ungvár: Kárpáti Kiadó.
- Fedinec Csilla 1996. A magyar közoktatás és tankönyvkiadás helyzete Kárpátalján 1938 és 1961 között. In: Csernicskó István – Várad Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 39–46. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- 1997. A rendszerváltás Kárpátalja oktatásügyében 1944–1945-ben. *Pánsíp* V/3: 30–38.
- 1999. *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ.
- Fedynyšynec', Volodymyr 1996. Végigmenni a megkezdett úton. A kárpát-ruszin irodalmi nyelv megteremtésének gondolata. *Pánsíp* VI/1: 18–19.
- Felhívás 1997. Az ungvári járási nemzetiségi iskolák ukrán nyelv tanárainak felhívása. *Kárpátaljai Szemle* V/1: 5.
- Gabóda Béla 1999. Hová menjünk tanulni. Magyar nyelvű szakoktatás Kárpátalján. *Közoktatás* VI/1: 8–9.
- Gal, Susan 1991a. Kódváltás és öntudat az európai periferián. In: Kontra Miklós szerk., *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*, 123–157. Budapest: Magyarságkutató Intézet.
- 1991b. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio* 1991/1: 66–76.
- Gereben Ferenc 1996. Nyelvhasználati szokások kisebbségi helyzetben (Egy határon túli magyarok körében végzett kérdőíves felmérés adatai alapján). In: Csernicskó István – Várad Tamás szerk., *Kisebbségi magyar*

- iskolai nyelvhasználat*, 91–97. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Göncz Lajos 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- 1995. A tan nyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben. In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 65–81. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Grozdova, I. N. 1971. Etnokulturális folyamatok napjainkban a kárpátaljai magyar lakosság körében. In: Ortutay Gyula szerk., *Népi kultúra – népi társadalom. Az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának évkönyve V–VI.*, 457–466. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hazanarov, K. H. (Хазанаров, К. Х.) 1982. *Решение национально-языковой проблемы в СССР*. Москва: Издательство политической литературы.
- Katona Lőránt szerk. 1963. *Ukrán–Magyar szótár*. Budapest–Uzsgorod: Akadémiai Kiadó – Kárpátontúli Területi Kiadó.
- Kiss Jenő 1996. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter 1992. *Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- 1998. *Ethnic geography of the Hungarian minorities in the Carpathian Basin*. Budapest: Geographical Research Institute – Research Centre for Earth Sciences – Minority Studies Programme Hungarian Academy of Sciences.
- Kontra Miklós 1994. Lizanec P. N.: A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötet. *Magyar Tudomány* 1994/3: 362–364.
- 1996. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Diószegi László szerk., *Magyarságkutatás 1995–96.*, 113–123. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- 1997. Kell-e félnünk a „kétnyelvű oktatástól”? *Korunk* 1997/1: 75–79.
- Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Kovács Elemér 1996. Így látjuk mi. A kárpátaljai magyarság értékrendje. *Kárpátaljai Szemle* IV/6: 18–19.
- Közlemény 1997. A Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás Közoktatási Főosztályának Közleménye a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetségnek a Kárpáti Igaz Szó 1997. június 5-i számában megjelent tiltakozó nyilatkozatával kapcsolatban. *Kárpáti Igaz Szó* 1997. június 14., 1.
- Lanstyák István 1993. *A szlovákiai magyar nyelvújítózatok nyelvkörnyezettani és kontaktusnyelvészeti kérdései*. Kandidátusi értekezés. Pozsony: kézirat.
- 1994. Kétnyelvűség és nemzeti nyelv. *Irodalmi Szemle* XXXVII/2: 63–75.

-
- _____. 1996. Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. In: Csernicskó István és Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 11-15. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Lesznyák Márta 1996. Kétnyelvűség és kéttannyelvű oktatás. *Magyar Pedagógia* 1996/3: 217–230.
- Lizanec, Petro 1992. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- _____. 1993. Magyar felsőfokú oktatási és tudományos intézmények Kárpátalján. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, 6–37. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- _____. 1996. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza II. kötet*. Ungvár: Patent Nyomdaipari Vállalat.
- Mackey, William 1987. Bilingualism and Multilingualism. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – K. J. Mattheier eds., *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Vol. 1: 699–713. Berlin: Walter de Gruyter.
- Maco, N. O. – Luc, O. M. (Мацо, Н. О. – Луць, О. М.) 1997. Національний склад населення Закарпатської області (згідно перепису 1989 р.). In: *Матеріали науково-практичної конференції “Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті”*, 214-234. Ужгород: УжДУ.
- Marina, V. V. (Маринна, В. В.) 1997. Етнокультурный ренессанс румынов Закарпаття. In: *Матеріали науково-практичної конференції “Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті”*, 110-115. Ужгород: УжДУ.
- Marton Erzsébet 1999. Jövünk a tét. Iskola a határon túl. *Közoktatás* VI/1: 10–11.
- Migovics, I. I. (Мигович, І. І.) 1997. Проблеми соціалізації основних етносоціальних спільнот Закарпаття. І.: *Матеріали науково-практичної конференції “Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті”*, 46-57. Ужгород: УжДУ.
- Miller, J. 1994. Commonwealth of Independent States (CIS). In: R. E. Asher et al eds., *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, 613–614. Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press.
- Nyilatkozat 1996. A KMPSZ V. közgyűlésének nyilatkozata. *Kárpátaljai Szemle* IV/8: 8.
- Orosz Ildikó 1992. Non scholae, sed vitae... A kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatás helyzete 1944 után. In: *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*, 52–63. Budapest–Ungvár: Hatodik Síp.
- _____. 1995. *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

-
- _____. 1997. Esettanulmány a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola születéséről. *Magyar Kisebbség* III/3–4: 60–83.
- _____. 1998. Anyanyelvről, oktatásról egy koncepciótervezet kapcsán. *Közkutatás* V/2: 3–5.
- Orosz, Ildikó – Csernicskó, István 1999. *The Hungarians in Transcarpathia*. Budapest: Tinta Publishers.
- Palkó István – Palkó Gyula 1997. *Magyar–Ukrán, Ukrán–Magyar késszótar*. Ungvár: Tárogató Könyvek.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 1997/1: 12–30.
- Phillipson, Robert – Rannut, Mart – Skutnabb-Kangas, Tove 1994. Introduction. In: Skutnabb-Kangas, T. – Phillipson, R. eds., *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*, 1–22. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Shamshur, Oleg V. – Izhevskaya, Tetiana I. 1993. Multilingual Education as a Factor of Inter-ethnic Relations: the case of the Ukraine. In: D. Ager, G. Muskens – S. Wright eds., *Language Education for Intercultural Communication*, 159–167. Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters LTD.
- _____. 1994. Multilingual Education as a Factor of Inter-Ethnic Relations: The Case of the Ukraine. *Current Issues in Language in Society*. Vol. 1. No. 1: 29–39.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1990. *Language, Literacy and Minorities. A Minority Rights Group Report*. London: The Minority Rights Group.
- _____. 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- _____. 1998. Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad piac”. *Fundamentum* II/1–2: 7–25.
- Svejcser, Alekszandr D. 1975. A szociolingvisztika néhány időszerű kérdése. In: Pap Mária – Szépe György szerk., *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*, 65–88. Budapest: Gondolat.
- Szociológiai kutatás a kárpátaljai magyarság értérendjéről és a kisebbségi lét alapproblémáiról (Dokumentáció)*. Beregszász–Budapest: Spektrum Társadalomkutató Műhely – Balázs Ferenc Intézet, 1995, I–II. kötet.
- Szépe György 1984. Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XV: 303–329.
- The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note*. The Hague: Foundation on Inter-Ethnic Relations, October 1996.
- Trudgill, Peter 1992. *Introducing language and society*. London: Penguin English.
- _____. 1996. Az olvasókönyvek és a nyelvészeti ideológia – szociolingvisztikai nézőpontból. In: Csernicskó István – Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi*

- magyar iskolai nyelvhasználat*, 1–10. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- _____. 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Udvari István 2000a. *Ukrán–magyar szótári adatbázis. A–O*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- _____. 2000b. *Ukrán–magyar szótári adatbázis. Ф–Я*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Ukrajna Alkotmánya. Elfogadta Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának ötödik ülésszaka 1996. június 28-án*. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1997.
- Veres József 1987. *A szovjet nemzetiségi politika néhány aktuális problémája*. Kézirat. Megtalálható a Telei László Alapítvány archívumában, MKCS 421/1987. sz. jelzet alatt.
- Vörös Ottó 1996. A szlovéniai kétnyelvű oktatás és tankönyvei. In: Csernicskó István és Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 79–84. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris – Századvég.
- Бюллетень Статистики* 1990/10: 76–79. Москва.
- Всесоюзная перепись населения – всенародное дело*. Moszkva, 1969.
- Етнічні метишини в Україні*. Київ: Інститут соціології НАН України – Міністерство України у справах національностей та міграції.
- Інформаційний збірник міністерства освіти України 3–4*. 1996 лютий. Київ: Освіта.
- Інформаційний збірник міністерства освіти України 3–4*. 1997 лютий. Київ: Педагогічна преса.
- Концептуальні засади задоволення освітніх запитів національних меншин в Україні*. Київ, 1997. (Iktatási szám 1/9–183.)
- Переписный лист. Всесоюзная перепись населения 1989 г.* Государственный комитет СССР по статистике.
- Програми з української мови для шкіл з угорською та румунською мовами навчання (Перший рік навчання)*. Ужгород, 1990.